

WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGICZNA
im. Jana Kochanowskiego w Kielcach
WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY Instytut Historii

Powiat jędrzejowski
w latach trzydziestych XX wieku

Agnieszka Putowska

Praca magisterska
napisana pod kierunkiem
dr MARKA PRZENIOSŁO

Kielce 1998

Spis treści:

WSTĘP	3
Rozdział I	
Ludność powiatu jędrzejowskiego	5
1. Ogólna charakterystyka ludności powiatu i miasta.	5
2. Ludność według wieku i wykształcenia.	7
3. Ludność według zawodów.	9
4. Struktura wyznaniowa i narodowościowa.	10
Rozdział II	
Aspekty gospodarcze powiatu	12
1. Rolnictwo i hodowla	12
2. Przemysł	16
3. Rzemiosło	18
4. Handel	19
Rozdział III	
Życie polityczne powiatu	22
1. Działalność partii politycznych	22
Ruch ludowy	22
Ruch robotniczy	24

Obóz narodowy	28
Obóz sanacyjny	30
Żydowskie partie polityczne	31
2. Wpływ ugrupowań politycznych w świetle wyborów sejmowych 1928 i 1930	34
3. Wpływy ugrupowań politycznych w świetle wyborów samorządowych w latach trzydziestych	37
Rozdział IV	
Życie kulturalno – oświatowe w powiecie jędrzejowskim	42
1. Ośrodki kulturotwórcze	42
2. Czytelnictwo i działalność bibliotek	44
3. Działalność chóru i orkiestry	45
4. Działalność Towarzystw Kulturalnych	45
5. Szkolnictwo	46
Zakończenie	51
Aneksy	52
Przypisy	61
Bibliografia	67
Spis tabel	69

WSTĘP

Praca niniejsza poświęcona jest powiatowi jędrzejowskiemu w latach trzydziestych XX wieku. Powiat jędrzejowski był jednym z szesnastu powiatów województwa kieleckiego. Leżał w południowej części województwa kieleckiego i graniczył: od południa z powiatem miechowskim, od południowego zachodu – z olkuskim, od zachodu i północnego zachodu z włoszczowskim, od północnego wschodu i częściowo wschodu – z kieleckim i małym skrawkiem powiatu stopnickiego, a od południowego wschodu z powiatem pińczowskim¹. Najdłuższą była granica z powiatem włoszczowskim i wynosiła 43 km, w prostej linii. Najkrótszą zaś była granica z powiatem stopnickim, liczyła 25 km długości. Patrząc na mapę zobaczyć można, że powiat jędrzejowski tworzył dość foremny równoległobok².

Jedną z ciekawszych kart przeszłości ziemi jędrzejowskiej są jego dzieje międzywojenne. Dotychczasowy brak syntetycznego opracowania dziejów powiatu w tym okresie skłonił mnie do podjęcia próby opracowania tego tematu. Praca, jak wspomniałam wyżej jest poświęcona nie całemu okresowi międzywojennemu, a wyłącznie latom trzydziestym tegoż okresu. Było to celowe i zaplanowane, ponieważ powstała już praca poświęcona latom dwudziestym okresu międzywojennego, toteż aby nie pozostać dłużnym latom trzydziestym podjęłam próby opracowania tego tematu.

Inną nie mniej ważną przyczyną była chęć przedstawienia obrazu dziejów powiatu ze względu na dość znaczną jego rolę w

życiu kulturalnym województwa i kraju oraz ze względu na to, iż sama urodziłam się i mieszkam w powiecie jędrzejowskim.

Stosując zasadę selekcji materiału w poszczególnych rozdziałach starałam się zwrócić uwagę na problemy społeczne, gospodarcze, polityczne i kulturalno – oświatowe. Jest to dość szerokie potraktowanie tematu, co niesie za sobą niebezpieczeństwo zbyt płytkiego omówienia poszczególnych kwestii.

Tematyka pracy w pewnym stopniu wykracza też poza wydania lokalne. Było to konieczne moim zdaniem dla lepszego zobrazowania sytuacji w skali kraju. W pracy znalazły się również elementy porównawcze tzn. porównywanie liczb, faktów z lat dwudziestych i to również dla lepszego zrozumienia niektórych kwestii. Całości pracy nie ujęłam w ścisłe ramy chronologiczne i dla różnych problemów będę stosowała inną cezurę, której przyjęcie jest oczywiście umowne.

Pisząc pracę opierałam się głównie na zasobach Archiwum Państwowego (AP Kielce), na następujących zespołach archiwalnych: Urząd Wojewódzki Kielecki I (UWK I), Starostwo Powiatowe Kieleckie (SPK). Korzystałam także z materiałów zgromadzonych w Archiwum Państwowym w Kielcach – Oddział Jędrzejów (AP Jędrzejów) i przechowywanych tu zespołach Akta miasta Jędrzejowa (Am Jędrzejów) i Starostwo Powiatowe (SPJ). Pomocne okazały mi się też źródła statystyczne: spisy ludności z lat 1921 i 1931, Statystyka Wyborów do Sejmu i Senatu z 1928 i 1930 roku.

Powiat jędrzejowski jak do tej pory nie doczekał się zbyt wielu opracowań. Osoby piszące o tym regionie najczęściej uwagi poświęcały problemom oświaty i szkolnictwa. Wiele cennych

informacji znajduje się na ten temat w pracy Arkadiusza Sokoła „Szkolnictwo i oświata w powiecie jędrzejowskim”. Samemu zaś Sokołowi należy się słów kilka, gdyż był on wybitnym nauczycielem historii, badaczem dziejów ziemi jędrzejowskiej, zasłużonym dla naszego regionu. Wyżej wymieniona jego praca jest jedynym tak wyczerpującym opracowaniem rozwoju oświaty w naszym regionie.

Przy opisywaniu działalności gospodarczej niezwykle pomocna była praca S. Borkiewicza i Z. Linowskiego „Monografia historyczna i gospodarcza powiatu jędrzejowskiego” oraz F. Barcińskiego „Geografia gospodarcza województwa kieleckiego”. Prace te powstały w okresie międzywojennym, ale nadal są bogatym i cennym źródłem informacji.

Bardzo cenne okazały się prace podjęte w ostatnich latach przez historyków Kieleckiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej: Reginy Renz, Mieczysława B. Markowskiego, Marka Przeniosło, Józefa Ławnika, Józefa Grzywny, Jana Naumiuka. Korzystałam również z materiałów zgromadzonych w Państwowym Muzeum im. Przybuckich w Jędrzejowie 3.

W niniejszej pracy jakkolwiek starałam się objąć całokształt problematyki dotyczącej lat trzydziestych powiatu, to jednak szereg zagadnień kwalifikuje się do bardziej szczegółowego opracowania.

Cała praca składa się z czterech rozdziałów. W rozdziale pierwszym opisałam i przedstawiłam w skali porównawczej ludność powiatu i miasta Jędrzejowa. W rozdziale drugim zajęłam się problematyką gospodarczą. Większy nacisk położyłam na rozwój rolnictwa i hodowli, a w mniejszym stopniu zajęłam się

rzemiosłem i handlem. Rozdział trzeci to działalność partii politycznych na terenie powiatu oraz wpływy ugrupowań politycznych w świetle wyborów sejmowych i samorządowych. Rozdział czwarty poświęcony jest kulturze i oświacie powiatu w latach trzydziestych.

W wielu przypadkach poruszone zagadnienia ograniczyły się tylko do zasygnalizowania problemu, co dało mi do zrozumienia jak głęboki i wymagający wielu badań jest ów temat.

W tym miejscu pragnę gorąco podziękować dr Markowi Przeniosło za cenne uwagi dotyczące pracy i pomoc w poszukiwaniu materiałów.

Rozdział I

Ludność powiatu jędrzejowskiego

1. Ogólna charakterystyka ludności powiatu i miasta.

Ludność stanowi jeden z najważniejszych czynników gospodarczych. Ilość ludności, jej rozmieszczenie terytorialne, gęstość zaludnienia, stopień wykształcenia i tradycje decydują w dużej mierze, obok warunków naturalnych o rodzaju i wielkości produkcji. Ilość ludności decyduje o znaczeniu gospodarczym i politycznym każdego państwa 1.

W powiecie jędrzejowskim liczba mieszkańców w 1921r. Wnosiła 100,319 osób przy gęstości zaludnienia 79 osób na 1 km². W ciągu dalszych 10 lat liczba mieszkańców wzrosła i osiągnęła liczbę 108,794 osób oraz gęstość zaludnienia 85,7 osób na 1 km². Na obszarze miasta Jędrzejowa wynoszącym 22,7 km² zamieszkiwało w chwili przeprowadzenia pierwszego spisu ludności w 1921 roku ogółem 11,732 osoby, co dawało zagęszczenie 517,2 osoby na 1 km². W ciągu 10 lat do 1931r. Liczba mieszkańców Jędrzejowa wzrosła do 12 857 osób, a gęstość zaludnienia do 566,4 osób na 1 km².

Celowo przytoczyłam dane z roku 1921 aby móc porównać z rokiem 1931, a również dlatego że dla innych lat brak jest danych o liczbie powiatu jędrzejowskiego. Dane te obrazowo ilustrują tabela 1 i 2.

Podział administracyjny województwa kieleckiego w 1937r.

Tabela 1 Ludność powiatu jędrzejowskiego w latach 1921 – 1931.

Rok	Ogólna liczba ludności	Gęstość zaludnienia na 1 km ²
1921	100,319	79
1931	108,794	85,7

Źródło: Statystyka Polski. Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921r. Mieszkania, ludność, stosunki zawodowe, województwo kieleckie, Warszawa 1927, s. 3. Statystyka Polski. Seria C, z. 86. Drugi powszechny spis ludności z dnia 19 grudnia 1931r. Mieszkania i gospodarstwa domowe, ludność, stosunki zawodowe, województwo kieleckie, Warszawa 1928r., s. 6.

Tabela 2 Ludność miasta Jędrzejowa w latach 1921 – 31.

Rok	Powierzchnia w km ²	Liczba ludności	Gęstość zaludnienia
1921	22,7	11,732	517,2
1931	22,7	12,857	566,4

Źródło: Statystyka Polski, Pierwszy powszechny spis, s. 3. Statystyka Polski, Drugi powszechny spis, s. 6.

Ogółem w powiecie jędrzejowskim było w 1921r. 48743 mężczyzn i 51576 kobiet. Na 100 mężczyzn przypadało więc 105,8 kobiet. W Jędrzejowie były 11,732 osoby, w tym 5625 mężczyzn i 6107 kobiet, na wsiach zaś 88,587 osób w tym 43118 mężczyzn i 45469 kobiet 2. W okresie międzywojennym w powiecie znajdowało się jedno miasto: Jędrzejów i trzy osady: Małogoszcz, Sobków i Wodzisław.

Tabela 3 Liczba ludności w mieście i osadach w powiecie jędrzejowskim w 1921r.

Nazwa miasta i osad wiejskich	Ogółem	Mężczyzn	Kobiet
Jędrzejów	11732	5625	6107
Małogoszcz	2198	1070	1128
Sobków	855	411	444
Wodzisław	3878	1799	2079
Razem	855	8905	9758

Źródło: S. Borkiewicz, Z. Linowski, Monografia historyczna, s. 245.

Tabela 4 Ludność miasta Jędrzejowa wg płci w latach 1921 i 1931.

Lata	Ludność wg płci		Nadwyżka kobiet
	Mężczyźni	Kobiety	
1921	5625	6107	482
1931	6165	6692	527

Źródło: Statystyka Polski. Pierwszy powszechny spis, s. 4. Statystyka Polski. Drugi powszechny spis, s. 6.

W powiecie jędrzejowskim, podobnie jak w całym województwie kieleckim, kobiety zachowały przewagę liczebną nad mężczyznami. Na taką czy inną strukturę ludności według płci składa się szereg czynników. Wchodzą tu zarówno czynniki biologiczne jak i uwarunkowania społeczne. Do pierwszych należy zaliczyć przewagę chłopców wśród przychodzących na świat dzieci, do drugich większy lub mniejszy udział obu płci w procesach migracyjnych ze wsi do miast 3.

2. Ludność według wieku i wykształcenia.

Ogromne znaczenie w działalności gospodarczej danego państwa odgrywa nie tylko ilość ludności, jej rozmieszczenie, ale także wiek i wykształcenie. Im więcej posiada społeczeństwo ludności w wieku produkcyjnym, łatwiejsze i lepsze zaspokajanie potrzeb. Ponieważ nie wszystkie klasy wieku biorą jednakowy udział w procesie produkcyjnym, a pewne z nich, to znaczy dzieci i starcy, nie uczestniczą w tym procesie, dlatego istotne znaczenie ma określenie ilościowego stosunku ludności w wieku produkcyjnym i nieprodukcyjnym, np. do ogółu ludności. W całym województwie szczególną uwagę zwraca duży odsetek dzieci w wieku 0-14 lat – tj. 38,8% na powiat jędrzejowski przypada 40,7%. Spowodowane to było dużą liczbą urzędzeń. Szczególnie wśród biedniejszej ludności. W następnych grupach wiekowych najliczniejsza jest grupa ludności w wieku 20-29 lat, zarówno dla województwa kieleckiego (15,6%) jak i dla powiatu jędrzejowskiego (14,9%). Dalsze grupy wiekowe wykazują zmniejszanie się liczby ludności tak, że na ludność powyżej 60 lat przypada w powiecie jędrzejowskim, także województwa kieleckim tylko 6,1%⁴.

Należy też zwrócić uwagę na stosunek liczbowy mężczyzn do kobiet w różnych grupach wiekowych. W pierwszych dwóch grupach wiekowych. Zarówno w 1921 roku, jak i w 1931 występuje pewna przewaga chłopców nad dziewczętami. Na każdych 100 chłopców w wieku 0-14 lat przypadało w województwie kieleckim 98,5 dziewczynek. W powiecie jędrzejowskim w 1921r. na 100 chłopców przypadało 96,5 dziewczynek. W późniejszym wieku stosunek ten stopniowo się wyrównuje, ale już w następ-

nej grupie wieku występuje znaczna przewaga liczebna kobiet, tak w roku 1921 i 10 lat później, osiągając swoje maksimum w wieku 20-29 lat. Ta liczbowa przewaga kobiet spada więc w następnych grupach wiekowych, jednak utrzymuje się stale na poziomie wyższym od mężczyzn.

Dopiero w wieku powyżej 60 lat następuje w roku 1921 przewaga liczbowa mężczyzn nad kobietami, ale w 1931r. znów osiągnęły przewagę kobiety.

Tabela 5a Mężczyźni w powiecie jędrzejowskim w 1921r. (wg grup wiekowych).

Grupy wiekowe	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Na 100 mężczyzn przypada kobiet
0-9 lat	26454	13461	12993	96
10-14	14337	7274	7063	97
15-19	11871	5347	6524	122
20-29	14974	6446	8528	132
30-39	10924	5286	5638	106
40-49	8531	4246	4285	101
50-59	7051	3523	3528	100
60 i więcej	6167	3157	3010	95
Niewiadomy	10	3	7	-
Ogółem	100319	48743	51576	1058

Źródło: Pierwszy powszechny spis, s. 36. Drugi powszechny spis, s. 50-51.

Tabela 5b Mężczyźni w powiecie jędrzejowskim w 1931r. (wg grup wiekowych).

Grupy wiekowe	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Na 100 mężczyzn przypada kobiet
0-9 lat	29107	14836	14271	96
10-14	12221	6224	5997	96
15-19	11370	5671	5699	100
20-29	17982	8513	9469	111
30-39	13387	6377	7010	109
40-49	9925	4950	4975	100
50-59	7001	3405	3596	104
60 i więcej	7540	3567	3973	111
Niewiadomy	-	-	-	-
Ogółem	108533	53543	54990	1033

Źródło: Pierwszy powszechny spis, s. 36. Drugi powszechny spis, s. 50-51.

Znaczna przewaga kobiet młodych w wieku najodpowiedniejszym do zawierania małżeństwa jest zjawiskiem występującym nie tylko w województwie kieleckim, ale w całej Polsce i jest do pewnego stopnia skutkiem pierwszej wojny światowej, która pochłonęła najwięcej mężczyzn w tej grupie wieku ⁵.

Główny Urząd Statystyczny za wykształcenie początkowe uważa uczęszczanie do szkoły początkowej lub ukończenie mniej niż czterech klas szkoły średniej ogólnokształcącej. Wykształce-

nie średnie posiadają ci, którzy ukończyli co najmniej 4 klasy szkoły średniej lub uczęszczali do seminarium nauczycielskiego. Pod wykształceniem zawodowym średnim i niższym rozumiano uczęszczanie do szkół zawodowych rolniczych, rzemieślniczych, technicznych na Kursy akuszerskie, aptekarskie itp.

Do posiadających wykształcenie wyższe zaliczano te osoby, które kształciły się w wyższych zakładach naukowych ⁶.

Tabela 6 Wykształcenie ludności w powiecie jędrzejowskim w 1921 roku.

Wykształcenie	Ogółem	%	Mężczyzn	%	Kobiet	%
Domowe	12683	17,2	6149	17,4	6534	17,0
Początkowe	21975	29,8	11953	33,9	10022	25,9
Średnie	1318	1,7	722	2,0	596	1,5
Zawodowe średnie i niższe	177	0,3	136	0,4	41	0,1
Wyższe	118	0,2	100	0,3	18	0,1
Niewiadome	2225	3,0	1078	3,0	1147	2,9
Analfabeci	31123	42,1	13564	38,5	17559	45,6

Źródło: Pierwszy powszechny spis, s. 76.

Z tabeli 6 wynika, że znaczna część ludności powiatu jędrzejowskiego nie posiadała żadnego wykształcenia lub posiadała wykształcenie domowe, które polegało na umiejętności czytania i pisanie. Ta duża liczba osób z wykształceniem domowym związana była z niskim stanem szkolnictwa początkowego, a także niski poziom średniego i niższego wykształcenia zawodowego,

potrzebnego zarówno dla rozwoju rolnictwa, przemysłu i rzemiosła był ujemną stroną w powiecie jędrzejowskim.

Tabela 7 Ludność w wieku 10 lat i więcej oraz w wieku niewiedzącym według umiejętności czytania i pisania w 1931r.

Powiat	Ogółem	Umiało czytać i pisać	Umiało tylko czytać	Nie umiało czytać ani pisać	Umiejętność czytania i pisania niewiadoma
Jędrzejów	79426	51269	4714	23352	91
Miasto	9720	7348	259	2096	17
Wieś	69706	43921	4455	21256	74

Źródło: Drugi powszechny spis, s. 72.

Z danych zamieszczonych z tabeli 7 wynika, że w powiecie jędrzejowskim w 1931r. nie umiało czytać ani pisać 21 256 osób na wsiach, a w mieście Jędrzejowie 2 096, co było liczbą dość wysoką, co również związane było z niskim stanem szkolnictwa początkowego szczególnie na wsiach.

3. Ludność według zawodów.

Zawodowe uwarstwienie ludności wykazuje stopień podziału pracy, jaki dokonał się na podłożu miejscowych warunków, ale i też społecznego ugrupowania ludności.

W okresie międzywojennym powiat jędrzejowski był powrotem rolniczym. Ogółem w rolnictwie i leśnictwie wraz z hodowlą,

ogrodnictwem i rybactwem zatrudnionych było w 1921 roku 77 647 osób (37 901 mężczyzn i 39 746 kobiet) w tym czynnych zawodowo było 45 150 osób (22 843 mężczyzn i 22 307 kobiet)⁷. W roku 1931 w powiecie rolnictwem zajmowało się 82 491 osób, ogrodnictwem, rybactwem i leśnictwem trudniło się 759 osób⁸.

Na górnictwo i przemysł w 1921r. przypadało 8295 osób (4245 mężczyzn i 4050 kobiet) w tymże roku w mieście Jędrzejowie górnictwo i przemysł zatrudniał 2977⁹. W 1931r. górnictwo i przemysł liczyło 11 560 osób, w mieście było to 4666 osób¹⁰. Z handlem i ubezpieczeniami związanych było 1921r. 5975 osób czynnych i biernych zawodowo.

Najliczniej reprezentowany był handel towarowy zatrudniający w całym powiecie 5384 osoby. Z komunikacją i transportem związanej było 2,6% ludności, 1,7% to służba publiczna, wolne zawody i prace pomocnicze przy wolnych zawodach. Służba domowa i inne usługi osobiste stanowiły 1,1% 1160 osób¹¹.

W rok 1931 z handlem i ubezpieczeniami związanych było 5725 osób w całym powiecie, zaś w mieście 2626 osób. W komunikacji i transporcie było 2887 osób, w tym 1634 w mieście. Służba publiczna, kościół, organizacje społeczne skupiały 1349 osób w tym w mieście 602 osoby. Leśnictwo i higiena, utrzymywanie czystości oraz zakłady opieki społecznej liczyły 480 osób w tym 239 w mieście. W szkolnictwie, oświacie i kulturze było 783 osoby. Służba domowa liczyła 930 osób w tym 356 osób miasto Jędrzejów¹².

4. Struktura wyznaniowa i narodowościowa.

Centralne położenie województwa kieleckiego w kraju powodowało iż teren ten zamieszkiwany był głównie przez ludność wyznania rzymsko-katolickiego, co w zasadzie utożsamiać można z narodowością polską oraz przez ludność wyznania mojżeszowego (starozakonni).

Tabela 8 Ludność powiatu jędrzejowskiego według wyznania religijnego w 1921 roku.

Wyznanie	Ogółem	%	Mężczyzn	%	Kobiet	%
Rzymskokatolickie	89 931	89,6	43 775	43,6	46 156	46
Mojżeszowe	10 347	10,3	4943	4,9	5404	5,4
Inne	32	0,1	19	-	13	-
Ewangelickie	9		6		3	

Źródło: Statystyka Polski. Pierwszy powszechny spis, s. 37.

Katolicy stanowili prawie 89,6% wszystkich wyznań, starozakonni – 10,3%. Niewielki odsetek w powiecie stanowili ewangelicy oraz inne wyznania – tylko 0,1%. Wyznania nie zawsze były równoznaczne z podaną narodowością. Najczęściej liczba osób o narodowości polskiej w 96% pokrywała się z wyznaniem rzymskokatolickim. Inaczej było z ludnością wyznania mojżeszowego. W powiecie (bez miasta) do wyznania mojżeszowego przyznały się 5762 osoby, natomiast narodowość żydowską podało 3195 osób. Najprawdopodobniej część osób wyznania mojżeszowego uważała się za Polaków. Na początku lat trzydziestych dało zauważyć się coraz więcej Żydów posługujących się w

codziennym życiu językiem polskim i posyłających swe dzieci do polskich szkół.

Tabela 9 Ludność Jędrzejowa w 1921 i 1931 roku według wyznania.

Rok		1921	1931
Ogółem	Liczba	11 732	12 857
	%	100	100
Rzymsko-katolickie	Liczba	7138	8 356
	%	60,8	52,0
Mojżeszowe	Liczba	4 585	4 440
	%	39,1	34,5
Ewangelickie	Liczba	1	20
	%	0,0	0,2
Inne	Liczba	8	14
	%	0,1	0,1
Nie podano	%	-	0,1

Źródło: Pierwszy powszechny spis ludności, tabela VI. Drugi powszechny spis ludności, tabela XI.

Ludność określająca język polski jako ojczysty, stanowiła 65,1% ogółu obywateli. Liczbę tę należy utożsamiać z liczbą Polaków w mieście. Żydzi stanowili 33,8 ogółu mieszkańców. Inne narodowości stanowiły znikomy odsetek w stosunku do ogółu obywateli.

Tabela 10 Stosunki wyznaniowe i narodowościowe w poszczególnych gminach powiatu jędrzejowskiego.

Nazwa gminy	Ludność wyznaniowa			Podano narodowość		
	Rzym-skokatolic-kiego	Moję-szo-wego	Ewan-gelic-kiego	Polską	Żydow-ską	Inną
Małogoszcz	6466	494	-	6670	29	-
Brzegi	3836	84	1	3904	21	-
Mierzwin	8674	164	5	8803	41	-
Mstyczów	5508	43	-	5531	21	4
Nagłowice	5496	208	-	5692	12	-
Nawarzyce	6058	156	-	6217	-	1
Przasław	8552	255	1	8735	73	2
Raków	6277	90	-	6361	6	-
Sędziszów	5503	579	-	5567	515	-
Sobków	7457	480	-	7936	8	-
Węgleszyn	6997	203	-	7159	41	2
Wodzisław	7766	2914	-	8513	2167	1
Złotniki	4203	79	-	4294	-	1
Powiat bez m. Jędrzejowa	82 793	5762	8	85 382	3195	11

Źródło: S. Borkiewicz, Z. Linowski, *Monografia historyczna*, s. 248.

Tabela 11 Ludność Jędrzejowa w 1931r. według języka ojczystego.

Ogółem	12 857
Polski	8 484
Żydowski i hebrajski	4 354
Rosyjski	4
Ukraiński	3
Litewski	1
Czeski	4
Niemiecki	2
Inne i nie podano	5

Źródło: *Drugi powszechny spis, tabela XII.*

Ogólna liczba ludności powiatu jędrzejowskiego, jak już pisałam według spisu z roku 1933, wynosiła 108 741 osób. Z danych późniejszych z roku 1933, po przyłączeniu trzech gromad do gminy Wodzisław z powiatu miechowskiego liczba ludności powiatu wynosiła 110 774 osób. Liczba ludności zamieszkałej na wsi 97 921, a w mieście – 12 853 osób. Według wyznania w 1933r. w powiecie było 101 722 osób (91,82%) ludności wyznania rzymsko-katolickiego, natomiast wyznania mojżeszowego i innego w 1933 r. było 9052 osób (8,18%)¹³. Podział ludności wg. języka wynosił w 1933 roku: Polaków 101 722 (91,82%), Żydów i innych 9052 (8,18%)¹⁴.

Rozdział II

Aspekty gospodarcze powiatu

1. Rolnictwo i hodowla

Powiat jędrzejowski w okresie międzywojennym nie posiadał żadnych wyróżniających go cech regionalnych. Nie tworzył też z innymi powiatami specjalnego odrębnego regionu gospodarczego. Może jedynie poprzez to, że wraz z częścią powiatu pińczowskiego i miechowskiego był uważany za mały spichlerz Zagłębia Dąbrowskiego i Krakowskiego ¹. Typowa gleba powiatu to rędzina z rozsianymi gdzieniegdzie piaskami mało urodzajnymi. Głębokość jej wahała się od kilkunastu do kilkudziesięciu centymetrów. Rędziny o głębszej warstwie były urodzajniejsze, zajmowały one zachodnią część powiatu. Środkowa i wschodnia część powiatu miała mniej urodzajną glebę. Najlepsze gleby posiadała południowa część powiatu, a więc gminy: Sędziszów, Wodzisław, Nawarzyce i Mstyczów. Powiat jędrzejowski, mimo iż leży w południowej części Polski wykazywał niższą temperaturę niż Warszawa położona bardziej na północy. Ilość opadów atmosferycznych również była większa, a warstwa śniegów zawsze grubsza niż w okolicach Polski środkowej. Konsekwencją tego zjawiska było nieco późniejsze rozpoczynanie robót wiosennych, późniejsza wegetacja, a co za tym idzie żniwa rozpoczynały się tu o parę dni później niż w Polsce środkowej ². Podobną sytuację, jeśli chodzi o warunki klimatyczne obserwować możemy i w dniu dzisiejszym.

Powiat mimo posiadania dogodnych połączeń komunikacyjnych był mniej niż średnio zamożny, jednak samowystarczalny. Brak bogactw naturalnych, słabe zalesienie, brak przemysłu, który w powiecie reprezentowały dwie małe fabryki żelazne, parę gorzelni, kilka tartaków, fabryka gipsu i młyny zbożowe, głównie małe gospodarstwa oraz brak dużych gospodarstw rolnych sprawiło, że życie w powiecie było dość trudne ³.

Około 80% ludności w latach trzydziestych okresu międzywojennego żyło z rolnictwa, reszta z rzemiosła, handlu, przemysłu i pracy najemnej.

W 1931 roku w powiecie istniało 694 gospodarstwa o ogólnej powierzchni 2 080 ha, z tego ziemi ornej było 1 894 ha, ugorów 63 ha, ogrodów warzywnych i owocowych 33 ha, łąk 80 ha. W 1938 roku liczba gospodarstw wzrosła do 718, ilość ziemi ornej utrzymała się na zbliżonym poziomie i wynosiła 1 907 ha, zmalała do 12 ha liczba ugorów. Rozpiętość ziemi była bardzo duża. Niektórzy bowiem z mieszczan użytkowali tylko niewielkie działki, sadzili warzywa, inni zaś dysponowali zupełnie dużymi, liczącymi niekiedy po kilkanaście lub kilkadziesiąt hektarów ⁴.

W powiecie jędrzejowskim podstawowe znaczenie wśród upraw posiadały zboża i ziemniaki. Na paszę dla bydła uprawiano: koniczynę, saradę, wykę, brukiew i buraki pastewne.

Na ogół wydajność z 4 podstawowych zbóż, jaką osiągalni rolnicy w powiecie była niska i wynosiła w latach trzydziestych ok. 13 kwintali pszenicy, 12 kwintali żyta, 12 kwintali jęczmienia i ok. 11 kwintali owsa ⁵. Taka niska wydajność wynikała w dużym stopniu z małych nakładów rolników na rozwój swoich gospodarstw i prowadzeniu gospodarki monokulturowej. Z roku na rok

–siano głównie własne ziarno. Powszechnie stosowanym nawozem w powiecie był obornik i łubin. Nawozy sztuczne stosowali głównie ziemianie. W większości gospodarstw rolnych przeważały najbardziej niezbędne narzędzia takie jak: kosy, sierpy, siekierki, widły, pługi, brony, kultywatory. Typowymi maszynami rolniczymi posługiwano się w niewielkim stopniu. Mogli sobie na nie pozwolić jedynie najbogatsi. Dysponując odpowiednim zapleczem technicznym tworzyli grupę mieszczan – rolników. Biedniejsi gospodarze wynajmowali się za odpłatnością lub wynagrodzeniem w naturze, w pracach polowych i często zebrany plon nie mając gdzie go zgromadzić sprzedawali im ⁶.

Tabela 12 Powierzchnia zasiewów roślin zbożowych w hektarach w latach 1931 i 1938

Rok	Powierzchnia zasiewów roślin zbożowych										
	Pszenica		Żyto		Jęczmień		Owies	Gryka	Proso	Kukurydza jadalna	Mieszanka ził ze zboża na ziarno
	ozima	jara	ozime	jare	ozimy	jary					
1931	293	-	689	-	-	162	187	-	4	-	-
1938	250	2	620	-	-	140	200	-	10	-	5

Źródło: S. Borkiewicz, Z. Linowski, *Monografia Historyczna*, s. 331.

Spośród zamożniejszych mieszczan – rolników zamieszkujących w powiecie wymienić można: Stanisława Nawarę, Bazylego Nawarę, Franciszka Majchrzaka, Adama Grabowskiego, Stanisława Nawrota ⁷. Gospodarstwo rolne prowadził także proboszcz parafii Bł. Wincentego Kadłubka w Jędrzejowie Stanisław Mar-

chewka. Nastawione było ono głównie na zaspokojenie własnych potrzeb. Mniejsze gospodarstwo rolne istniało również przy parafii Św. Trójcy w Jędrzejowie ⁸.

Jeżeli chodzi o sady i ogrody warzywne to ich powierzchnia w powiecie wynosiła 993 76 ha stanowiąc zaledwie 1,1 ha całej ziemi uprawnej ⁹.

W powiecie jędrzejowskim było w 1931 roku 16 240 78 ha lasów, co stanowiło 12,8% całej powierzchni ¹⁰. Jak wynika z danych obszar lasów zmniejszył się o 40% w stosunku do lasów z okresu 1880 roku.

Tabela 13 Obszar lasów w hektarach w latach 1880 – 1931 w powiecie jędrzejowskim

Rok	Obszar lasów w hektarach
1880	27 059
1894	26 936
1909	19 220
1921	18 630
1931	16 240

Źródło: S. Borkiewicz, Z. Linowski, *Monografia historyczna*, s. 338.

Jeżeli chodzi o przynależność lasów, to w latach trzydziestych w powiecie było dwa razy więcej lasów prywatnych niż państwowych, co zobrazuje tabela poniżej.

Tabela 14 Podział lasów według przynależności w hektarach

Lasy państwowe	5 287,40
Lasy prywatne	10 953,38
Ogółem	16 240,78

Źródło: S. Borkiewicz, Z. Linowski, *Monografia historyczna*, s. 338.

Wróćmy jednak do ziemi ornej, której posiadanie i uprawa pociągały za sobą konieczność trzymania inwentarza i zwierząt domowych. Większość rolników mających choćby jeden zagon, oprócz kur, gęsi, kaczek hodowała także jedną krowę, świnie czy kozę. Chów własnych zwierząt odciążał też znacznie i tak skromny budżet rolników powiatu. Nawet ludność żydowska nie posiadająca w ogóle ziemi uprawnej trzymała w swoich komórkach gęsi, kaczki, kozę ¹¹.

W 1938r. liczbę posiadaczy zwierząt gospodarskich oszacowano w powiecie na 602. Przeważała hodowla bydła – 995 sztuk (tym głównie krów), koni 401 sztuk, trzody chlewnej – 296 sztuk, kozy i kozły 156 sztuk, owce i barany – 53 sztuki. Tylko nieliczni gospodarze podejmowali się hodowli zwierząt na większą skalę ¹².

Duże znaczenie przywiązywano w powiecie jędrzejowskim do posiadania koni, a zwłaszcza pary koni, co świadczyło o możliwości gospodarza.

Koni używano nie tylko do pracy na roli, ale stanowiły też ważny środek transportu ze względu na małą ilość dróg bitych w powiecie jędrzejowskim.

Tabela 15 Stan koni w powiecie jędrzejowskim w roku 1930 i 1931

Rok	Ilość koni	Na 100 mieszkańców przypadało koni	Na 100ha ziemi ornej przypadło koni	Na 1 km ² przypadło koni
1930	17 017	15,7	21,1	13,4
1931	17 536	16,1	20,0	13,8

Źródło: S. Borkiewicz, Z. Linowski, *Monografia historyczna*, s. 391.

Jeżeli chodzi o hodowlę bydła rogatego to w roku 1931 ilość bydła rogatego na 100 hektarów ziemi ornej dochodziła do 467, czyli na 100 mieszkańców powiatu przypadało 36,9 sztuk¹³.

W całym powiecie w roku 1930 było 11 508 świń, na 100 mieszkańców przypadało po 13,4 sztuk, a już w roku 1931 było w powiecie 28 111 sztuk, czyli 16,6 sztuk na 100 mieszkańców ¹⁴.

A oto jak przedstawiała się liczbowo ilość owiec w latach 1930 i 1931.

Tabela 16 Ilość owiec w powiecie jędrzejowskim w latach 1930 i 1931

Rok	Ilość owiec	Na 100 mieszkańców sztuk	Na 1 km ² sztuk
1930	2674	2,1	2,4
1931	2675	2,1	2,4

Źródło: S. Borkiewicz, Z. Linowski, *Monografia historyczna*, s. 338.

Z drobiu najwięcej było w powiecie kur i kaczek. Na trzecim

miejscu była hodowla gęsi. Na terenie całego powiatu w latach trzydziestych istniały jedynie dwie hodowle kur prawidłowo prowadzone, a mianowicie we wsi Nawarzyce Leśne gmina Nawarzyce i we wsi Piotrkowice gmina Wodzisław ¹⁴.

Sprzedaż zwierząt hodowlanych i regulowanie cen na płody rolne odbywała się na czwartkowym targu w Jędrzejowie. Przeciętna liczba spędzanych tu zwierząt w latach trzydziestych wynosiła: koni 30 sztuk, bydła 150 sztuk, cieląt 10 sztuk. Hodowla koni zaspokajała miejscowe potrzeby natomiast część bydła i trzody chlewnej zabijano w jędrzejowskiej rzeźni i przewożono na Śląsk. Dobra koniunktura na produkty rolne była w latach 1925 – 27, natomiast w latach kryzysu 1934 – 36 zyski zmniejszyły się o połowę. Ceny zbóż zmniejszyły się o 50%, a żyto którego w powiecie jędrzejowskim uprawiano najwięcej w latach kryzysu najmniej się opłacało. Spadła także znacznie wartość inwentarza żywego. Podczas gdy w październiku 1927 roku cena koni wahała się w granicach 146 – 425 zł, to w 1932 spadła ona do 20 – 150 zł.

Taka ciężka sytuacja musiała wpłynąć na zubożenie wielu gospodarstw rolnych w powiecie ¹⁵. Do tego 22 maja 1937 roku przez północno – wschodnią część powiatu przeszła burza gradowa. Według obliczeń suma strat gospodarczych powiatu wynosiła około 300 000 tys. ¹⁶.

Zadłużenie gospodarstw rolnych grupy od 2 do 5 ha w latach 1933/ 1934 – 1937/1938 sięgało prawie 200 mln zł. Do 1936 roku rolnicy powiatu zaciągali pożyczki w wysokości 61 863 tys. z Państwowego Banku Rolnego w Kielcach na opłaty za parcelację, meliorację i scalanie gospodarstw ¹⁷.

Tabela 17 Ceny płodów rolnych na targu w Jędrzejowie w 1927 i 1932 roku w złotych

Nazwa płodu	Wiosna (maj)		Jesień (sierpień)	
	1927	1932	1927	1932
Pszenica	60,50	29,07	48,09	26,21
Żyto	51,25	22,45	37,72	16,50
Jęczmień	37,10	16,25	40,35	23,40
Owies	40,0	22,36	29,40	15,24
Ziemniaki	12,53	8,34	8,65	4,00

Źródło: S. Borkiewicz, Z. Linowski, Monografia historyczna, s. 317 – 318.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że rolnictwo powiatu jędrzejowskiego w latach trzydziestych okresu międzywojennego posiadało podobne cechy do rolnictwa kieleckiego i całego rejonu południowo – wschodniej Polski ¹⁸. Wśród cech wspólnych na pierwsze miejsce wybija się bardzo duże rozdrobnienie gospodarstw, dominowały gospodarstwa karłowate i małorolne ¹⁹. Na wsi szerzyło się bezrobocie spowodowane skromnymi możliwościami zatrudnienia w rolnictwie i przemyśle terenowym. Przy wielkim przeludnieniu agrarnym ludzie ciągle poszukiwali pracy i źródeł utrzymania. Proces intensyfikacji produkcji rolnej był hamowany zbyt wolno. Wieś była zadłużona i nie mogła inwestować we własne gospodarstwa rolne.

2. Przemysł

Procesy uprzemysłowienia województwa kieleckiego w okresie międzywojennym koncentrowały się przede wszystkim w rejonie częstochowskim i dąbrowskim, gdzie głównie lokalizowano nowe zakłady.

Przemysł w powiecie jędrzejowskim w okresie międzywojennym był słabo rozwinięty. W roku 1921 w przemyśle było zatrudnionych 638 osób (zaledwie 0,6% ogółu mieszkańców), a w 1931 roku – 2050 (1,9%). Były to więc odsetki znikome ²⁰.

W powiecie przeważały drobne zakłady przemysłowe, zatrudniające po kilku lub kilkunastu robotników. Większość z tych zakładów powstało jeszcze przed I wojną światową. W dwudziestoleciu międzywojennym wybudowanie od podstaw i uruchomienie firm następowało bardzo rzadko ²¹.

Powiat jędrzejowski miał charakter na wskroś rolniczy, stąd też przemysł reprezentowały przede wszystkim zakłady przetwórstwa płodów rolnych, jak młyny, gorzelnie, kaszarnia, browar, słodownia ²².

W Jędrzejowie na ulicy Łysakowskiej znajdował się młyn motorowy na ropę, należący do spółki Zilberszac, Komrad, Brajtport. Młyn wodny prowadził Wilczkowski. Na ulicy Pińczowskiej 26 znajdował się młyn „Renoma”, który prowadził Mordka Josek Werdygier i Mendel Szpilberg ²³. Młyny znajdujące się na terenie miasta Jędrzejowa dostarczały także energię.

15 kwietnia 1927 roku w słodowni i browarze Werdygier i Szpilberg uruchomili wytwórnię wody gazowanej. Wytwórnia ta mieściła się przy ulicy Browarnej 39. Jej działalność była bardzo

krótka, bo jeszcze w 1927 roku wobec pojawiających się wypadków tyfusu brzuszego wytwórnię zamknięto. Podczas oględzin przez powiatowego lekarza stwierdzono zanieczyszczenia i zepsuty filtr wodny. Działający na terenie miasta browar, którego zarządcą był Hersz Dawid w 1931 roku wyprodukował 80 972 hektolitry piwa ²⁴.

Na terenie miasta istniały też niewielkie cegielnie produkujące na potrzeby miejscowej ludności: cegielnia Icakowa na ulicy Piłsudskiego 32 o rocznej produkcji 250 000 sztuk oraz cegielnia Dutkiewicza Izraela i Henocha Icakowa na przedmieściu Jędrzejowa (Piaski) o rocznej produkcji 100 000 sztuk.

Kolejną cegielnię pod nazwą „Jutrzenka” prowadził w latach trzydziestych Moszek Jutrzenka na ulicy Skroniowskiej. Wspomniane wyżej cegielnie posiadały niestety przestarzałe urządzenia techniczne, a formowanie cegieł odbywało się ręcznie ²⁵.

W skład wspomnianego już wcześniej przedsiębiorstwa „Renoma” oprócz młyna wchodziła też fabryka gipsu. Jej właścicielem był Szalma Dudkiewicz, Mojżesz Brauner i Boruch Monel. Fabryka ta miała zamówienia od Ministerstwa Robót Publicznych, jak też od firm prywatnych.

Gips potrzebny był do celów budowlanych. Wyrabiano tam gips modelowy, alabastrowy, dentystyczny. W maju 1930 roku zatrudnionych było w fabryce ok. 10 robotników, w lipcu 1930 roku 6 robotników, a produkcja wynosiła 450 ton ²⁶.

Tabela 18 Produkcja gipsu w kopalniach gipsu należących do Fabryki Gipsu „Renesans” w Jędrzejowie w 1930 i 1931 roku

Wyszczególnienie	Produkcja gipsu w tonach		Zatrudnienie		Dni robocze	
	1930	1931	1930	1931	1930	1931
styczeń	180	-	6	-		nieczynne
luty marzec	-	-	-	-		nieczynne
kwiecień	350	60	6	2	13	
maj	850	420	10	6		
czerwiec	950	150	10	7	20	
lipiec	450	500	6	6		
sierpień	500	350	6	6		
wrzesień	500	-	6	0		
październik	150	80	5	2		
listopad	200	100	5	2		
grudzień	125	-	4	0		nieczynne
Razem	4255	1660				

Źródło: APK, UWK I, sygn. 12724, k5.

Przemysł drzewny w powiecie w latach trzydziestych repre-

zentowały tartak „Jakub” braci Horowiczów oraz Fabryka Wyróbów Wełny Drzewnej A. Stobieckiego. Fabryka ta dostarczała wełnę drzewną dla Kolei Państwowych i Intendencji Okręgu Generalnego w Łodzi ²⁷.

Wśród zakładów pracy wyróżniały się wówczas warsztaty kolejowe, które pracowały również na potrzeby Wąskotorowej Kolejki Dojazdowej łączącej Jędrzejów z Pińczowem, Bogorią i Szczucinem. Pracujący w tych warsztatach robotnicy i miejscowi kolejarze dzięki znacznej stabilności swojej pracy wyróżnili się w mieście korzystniejszą sytuacją materialną ²⁸.

Branżę metalową i maszynową w powiecie reprezentowała niewielka fabryka łańcuchów i podkówek, która z czasem przybrała nazwę „Metalpol” Ickowicz i Dekerman – Fabryka Wyróbów Drucianych. Fabryka ta oferowała w latach trzydziestych podkówki do obcasów, łańcuchy, wędzidła, gwoździe, haczyki okienne, klamerki do pantofli ²⁹.

Słabością jędrzejowskiego przemysłu było brak impulsu z zewnątrz, inwestycji które podniosłyby gospodarczo zarówno miasto, jak i cały powiat jędrzejowski. Do rzadkości należało też, aby jakaś firma krajowa otworzyła tu swoje przedstawicielstwo lub otworzyło filię ³⁰.

Przemysł miejscowy nie mógł wchłonąć nadwyżki siły roboczej ze wsi obliczonej na 30 – 35 tysięcy osób. Bezrobocie wzrastało w okresie zimy, malało zaś wiosną i latem, kiedy łatwiej było o sezonową pracę. W 1933 roku Państwowy Urząd Pośrednictwa Pracy w Jędrzejowie zarejestrował 192 robotników poszukujących zatrudnienia w przemyśle ³¹.

3. *Rzemiosło*

W powiecie jędrzejowskim na ogólną liczbę 12 176 osób zaseregowanych do drobnomieszczaństwa 6 345 stanowili rzemieślnicy. Jednoznaczne określenie „rzemiosła” nie jest łatwe. Rzemiosło bowiem jest pojęciem wieloznacznym ukształtowanym historycznie. Gdy mówimy o rzemiośle myślimy przede wszystkim o dziedzinie drobnej wytwórczości³². Wydane 7 czerwca 1927 roku prawo przemysłowe nie zawierało definicji rzemiosła, ograniczało się tylko do wyliczenia 63 rodzajów przemysłu, które o ile nie były prowadzone sposobem fabrycznym, zostały zakwalifikowane do rzemiosła. Prawną podstawą do prowadzenia jakiegokolwiek rzemiosła było posiadanie karty rzemieślniczej. Mogli się o nią ubiegać – po wniesieniu odpowiednich opłat na rzecz Izby Rzemieślniczej – rzemieślnicy posiadający tytuł mistrza, czeladnicy ze złożonym egzaminem czeladniczym i trzyletnią praktyką w danym zawodzie oraz absolwenci wyższych uczelni technicznych³³.

W latach 1930 – 35 w województwie kieleckim wszystkie gałęzie rzemiosła ograniczały swoją produkcję. Największy spadek produkcji odnotowano w 1933 roku. W roku tym w porównaniu z 1928 rokiem produkcja spadła o 70% w grupie rzemiosł budowlanych, zaś o 50% spadła produkcja branży odzieżowej i rzemiosł spożywczych. Bardzo ostry spadek produkcji nastąpił w szewstwie, aż o 80%.

Rzemiosło powiatu jędrzejowskiego w latach trzydziestych miało charakter lokalny: produkowano głównie na potrzeby miasta Jędrzejowa i okolicznych wiosek. W powiecie jędrzejowskim w 1932 roku było 1 602 warsztaty rzemieślnicze, w roku

1935 było 1 634, a w 1937 roku liczba ta wzrosła do 1 738³⁴. Wykazana statystyka nie jest zbyt ścisła, wiele bowiem osób z powiatu, które miały zakłady rzemieślnicze nie posiadało kwalifikacji, aby zdać egzaminy mistrzowskie, bądź też nie dysponowało pieniędzmi na pokrycie kosztów egzaminacyjnych. W związku z tym nie starali się o karty rzemieślnicze i prowadzili działalność nielegalnie. Były to najczęściej jednoosobowe warsztaty, których właściciele samodzielnie bez pomocy uczniów i czeladników zajmowali się produkcją i usługami³⁵.

Niekorzystnym zjawiskiem w powiecie był wysoki stopień tradycjonalizmu rzemiosła, w którym dominowały typowe od dziesięcioleci branże i zawody nie wymagające większych nakładów inwestycyjnych czy też dłuższego przygotowania i kwalifikacji zawodowych.

Tak więc dominacja branży odzieżowej (szewców, krawców), budowlanej (murarzy, cieśli) oraz obróbki drewna (stolarzy, bednarzy) przy znikomym udziale zawodów specjalistycznych oraz tzw. profesji „rzadkich” (introligatorów, optyków, mechaników, ślusarzy, zegarmistrzów), decydowała o słabnących możliwościach rozwojowych rzemiosła jędrzejowskiego w latach trzydziestych oraz o silnym uzależnieniu od lokalnego rynku i panującej koniunktury gospodarczej³⁶.

Przewaga szewstwa i krawiectwa powszechna w całej Polsce widoczna była i w powiecie jędrzejowskim. Do branży szewskiej należeli między innymi: Lejzor Lipnicki, Mauer Pinkus, Lejzor Skobelski, Walerian Ciechanowski, Karol Stempczyk, Piotr Zajdler, Andrzej Szydłowski³⁷. –Ich produkcja miała charakter chałupniczy. wielcy przedsiębiorcy dostarczali szewcom surowiec, a

odbierali gotowy już produkt. Za parę butów płacili robotnikowi 1,50 zł³⁸.

Do elity jędrzejowskich rzemieślników należeli masarze posiadający własne sklepy: Andrzej Chrzanowski, Michał Chmielarz, Mariusz Nerczyński, Andrzej Zakrzewski, Marian Krupski, Dominik Abramowicz, Stefan Walnik³⁹. Dobrze prosperowali też piekarze. W Jędrzejowie istniały w latach trzydziestych piekarnie Kitlińskich i Szczecińskiej⁴⁰.

Najgorzej przedstawiała się sytuacja rzemieślników domokrażnych, dokonujących drobnych napraw. Byli to szlifierze ostrzący noże, druciarze reperujący garnki, krawcy naprawiający ubrania i inni. Ci przeważnie nie mieli stałego warsztatu pracy⁴¹.

Podstawowa masa rzemieślników powiatu różniła się znacznie wysokością dochodów i poziomem życia od elity rzemieślniczej⁴². Wśród rzemieślników najliczniejsi byli ci, których dochód wynosił poniżej 1 500 zł w skali rocznej.

Stanowili ono aż 62% ogółu właścicieli warsztatów rzemieślniczych. Byli to przede wszystkim właściciele warsztatów nie zatrudniających pracowników najemnych. Dochody tych rzemieślników zaliczane były do zarobków robotników i czeladników.

Najzamożniejsi okazali się rzemieślnicy branży spożywczej i usług osobistych (piekarze, cukiernicy, wędliniarze, fryzjerzy). Większość z nich osiągała w latach trzydziestych dochody w granicach 1 500 – 3 000 złotych. Choć też znaczny odsetek przekraczał kwotę 4 000 zł⁴³.

Natomiast do najuboższych należeli właściciele warsztatu

branży drzewnej i skórzanej (cieśle, kołodzieje, szewcy). W tych zawodach dwie trzecie stanowili rzemieślnicy, których dochód oszacowano poniżej 1 500 zł rocznie⁴⁴.

Sytuacja rzemiosła powiatu jędrzejowskiego nie była łatwa, uległa wprawdzie poprawie w latach ożywienia gospodarczego w latach 1936 – 1939, chociaż sprawozdania Izby Rzemieślniczej i Izby Przemysłowo --Handlowej za lata 1936 – 1938 przepełnione były skargami różnych organizacji kupieckich i rzemieślniczych na układ cen, politykę podatkową, na konkurentów przemysłowców, hurtowników itp.⁴⁵.

Jak wiadomo przecież na właścicielach samodzielnych warsztatów rzemieślniczych ciążył obowiązek ponoszenia najróżniejszych opłat, zobowiązani byli do nabywania kart rzemieślniczych i świadectw przemysłowych. Ponadto na rzemiośle ciążył obowiązek opłacania podatków: przemysłowego od obrotu i dochodowego. Większość jednak rzemieślników w powiecie jędrzejowskim nie płaciła podatku obrotowego, ponieważ zatrudniała mniej niż dwie osoby w swoim warsztacie⁴⁶.

4. Handel

Handel podobnie jak rzemiosło miał w powiecie jędrzejowskim charakter lokalny. Wymiana handlowa w Jędrzejowie odbywała się w ramach rynku lokalnego obejmującego obok samego miasta kilka leżących w jego pobliżu wiosek. Centrum handlowe, podobnie jak obecnie stanowił rynek i przyległe doń uliczki. Mieściły się tam drobne sklepiki. Sklep łączył się z mieszkaniem, urządzenia sklepowe zaś nie bardzo odbiegały od sprzę-

tów używanych w gospodarstwie domowym. Sklepy te handlowały zazwyczaj do późnych godzin wieczornych, tak długo, jak długo przewijali się kupujący. Sklepikarz przeważnie mieszkał z rodziną w pomieszczeniu, które oddzielały od interesu drzwi lub kotara ⁴⁷.

Charakterystyczną cechą handlu w powiecie jędrzejowskim było opanowanie go przez ludność żydowską. W powiecie jędrzejowskim podobnie jak na terenie całego województwa kieleckiego Żydzi przeważali w rozprowadzaniu artykułów odzieżowych, chemicznych, papierniczych, metalowych i budowlanych. Polacy natomiast przeważali w handlu artykułami spożywczymi i w prowadzeniu zakładów gastronomicznych ⁴⁸.

Sklepy spożywcze w latach trzydziestych prowadzili w Jędrzejowie Paweł Domagała, Stanisław Piasecki, Antoni Suchaniewicz. Na placu Tadeusza Kościuszki 1 mieścił się sklep galanteryjny Herszka Gołębiowskiego.

Szeroki wybór towarów posiadał Dom Handlowy mający kilka działów. Dział budowlany oferował: cement, cegłę, wapno, dachówkę, papę, smołę, gwoździe, posadzkę dębową; dział towarów łokciowych oferował towary wełniane i półwełniane; dział rolniczy posiadał maszyny i narzędzia rolnicze, nasiona; dział techniczny polecał smary typu cylindrycznego i maszynowego ⁴⁹.

W powiecie jędrzejowskim na szeroką skalę rozpowszechniony był handel obwoźny i obnośny. Handlem tym trudnili się Żydzi. Wśród nich znaczną przewagę stanowili handlarze zbożem, bydłem i końmi ⁵⁰. W Jędrzejowie handlem zbożem trudnili się w latach trzydziestych: Mandel Chorskiel (Łysakowska 17), Moszek Wargoń, Gotfryd Ajzyk (ul. Piłsudskiego), Fisz Moszek

Hersz, Judka Wygnański (ul. Piłsudskiego 27), Boruch Strzegowski (ul. Pińczowska 29) ⁵¹.

Część zboża i mąkę przewożono do Zagłębia Węglowego, ceny były zazwyczaj o złotówkę lub dwie wyższe na kwintalu niż na giełdzie warszawskiej. Transport odbywał się częściowo koleją, częściowo samochodami. Również trzoda chlewna, bydło, cielęta zabijane w miejscowych rzeźniach wysyłane były półciężarówkowymi samochodami do Katowic względnie do Sosnowca ⁵².

Częścią handlu całego powiatu były cotygodniowe, czwartkowe targi odbywające się w mieście. Przyjeżdżali na nie ludzie nie tylko z okolicznych wiosek, ale także z innych miast. Ceny były tu umowne, a mało kiedy cena tu podana była ostateczną. Mógł wiele zyskać ten, co potrafił się targować. Artykuły odzieżowe i galanteryjne porożkładane na straganach i przenośnych stolikach były głośno zachwalane przez sprzedających ⁵³.

Podobne targi odbywały się również w pobliskim Wodzisławiu, Małogoszczu, Sędziszowie, Oksie i Sobkowie. Wśród nich wyróżniały się targi obuwiem w Małogoszczu, gdzie na potrzeby rynku pracowało wielu szewców – chałupników ⁵⁴.

Pomimo prymitywnych warunków w jakich odbywał się handel jarmarczny, spełniał on dość istotną rolę w wymianie między miastem a wsią. O znaczeniu jakie odgrywały jarmarki w życiu gospodarczym powiatu świadczą zabiegi radnych w 1938 roku, aby z powodu przypadających świąt czwartkowe targi przesunąć nie na piątek lecz na środę. Potrzebę zmiany motywowano faktem, że okoliczna ludność wiedząc o rozpoczynającym się w piątek szabasie, rzadko przyjeżdżała na targ do Jędrzejowa ⁵⁵.

W drugiej połowie lat trzydziestych, choć koniunktura uległa poprawie, pojawiły się nowe problemy podważające byt drobnego handlu. Władze administracyjne zmierzały do poprawy stanu higieny sklepów spożywczych, wprowadzając stopniowo wiele nakazów i zakazów. Tak więc sklep nie mógł łączyć się z mieszkaniem, musiał mieć oszklone szafki, ladę itp. Przepisy te były racjonalne lecz wymagały inwestycji na co handel i kupcy nie mogli sobie pozwolić. W ramach akcji poprawy stanu sanitarnego handlu Zarząd Miejski Jędrzejowa postanowił w 1935 roku usunąć z rynku niektóre przedmioty obrotu towarowego i wyznaczyć dla nich miejsca na targowisku przy ulicy Łysakowskiej i na placu dawnego targowiska przy ulicy Kilińskiego ⁵⁶. Natomiast na palcu Kościuszki dopuszczono do sprzedaży towary wg następującego porządku: skóry, obuwie, drobną galanterię, mydło, dewocjonalia, owoce i warzywa, pieczywo, cukierki i ciastka, odzież, bieliznę, czapki, manufakturę (resztki) i wyroby masarskie ⁵⁷.

Na plac targowiska przy ulicy Łysakowskiej przeniesiono wyroby rymarskie, powoźnicze, bednarskie, stolarskie, koszyki, miotły, wyroby kowalskie, ślusarskie, stare żelastwo, zboże, ziemniaki. Przy ulicy Kilińskiego miano od tej pory sprzedawać garnki, wyroby emaliowane i fajansowe, gry szczęścia, hurtową sprzedaż owoców i warzyw, jaja, nabiał i drób. Rada Miejska poleciła także technikowi miejskiemu Iwanowskiemu, aby sporządził plan rozmieszczenia wszystkich straganów na placu T. Kościuszki. W planie tym miały być uwzględnione udogodnienia dla kupujących, miejsca postoju dorożek, przejazdu i przejścia. Delegat starostwa na posiedzeniu z dnia 20.X.1935r. proponował nawet, aby usunąć z rynku wszystkie stragany wystawione w dni pozatargowe, gdyż swoim nieestetycznym i niehigienicznym

wyglądem szpeciły centrum miasta. Decyzje tę uznali za zbyt radykalną, uważając że posiadacze straganów należą do najbardziej niebezpiecznej grupy mieszkańców i usunięcie ich z rynku groziłoby likwidacją ich jedyne go środka utrzymania. Handlarze mieli natomiast podnieść poziom estetyczny swoich straganów ⁵⁸.

Rozdział III

Życie polityczne powiatu

1. Działalność partii politycznych

Ruch ludowy

W okresie międzywojennym na terenie powiatu jędrzejowskiego działały wszystkie podstawowe mity funkcjonujące na ówczesnej scenie politycznej. Swoje komórki posiadały tu partie ruchu ludowego, robotniczego i narodowego. Główną rolę w życiu politycznym powiatu odgrywały stronnictwa chłopskie o obliczu dość radykalnym. W powiecie jędrzejowskim podstawy organizacyjne dla działalności Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” (PSL „Wyzwolenie”) stworzył Andrzej Waleron, nauczyciel, wielokrotny poseł na Sejm. A Waleron zorganizował koła tej partii w wielu wsiach gmin: Przysław, Skroniów, Deszno, Nagłowice, Małogoszcz, Raków, Brzegi, Węgleszyn, Złotniki, Imielno ¹. Na terenie powiatu obok PSL „Wyzwolenie” działało bardzo intensywnie, także Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast”. W listopadzie 1924 roku powstała Niezależna Partia Chłopska ściśle współpracująca z Komunistyczną Partią Polski. W połowie kwietnia 1926r. NPCh w powiecie jędrzejowskim liczyła 55 członków. Dnia 21 marca 1927r. W odpowiedzi władze państwowe podjęły decyzję o delegalizacji partii. Pewnym Kontynuatorem NPCh było powstało w 1928r. Zjednoczenie Lewicy Chłopskiej „Samopo-moc” ².

Dalsze rozczłonkowanie ruchu ludowego nastąpiło w styczniu 1926r., kiedy po rozłamie w „Wyzwoleniu” powstało Stronnictwo Chłopskie ³. Do czołowych działaczy Stronnictwa Chłopskiego w powiecie należał wcześniejszy działacz „Wyzwolenia” – A. Waleron. Stronnictwo Chłopskie w następnych latach pod jego kierownictwem zmonopolizowało wpływy w jędrzejowskim ruchu ludowym co między innymi wykazały ostatnie demokratyczne wybory w Polsce w 1928 roku. Ogniwiem łączącym działaczy ludowych z chłopami były przede wszystkim kółka rolnicze oraz różnego rodzaju spółdzielnie i kasy pożyczkowe. Idea kółek rolniczych na kielecczyźnie rozpowszechniły się właśnie w powiecie jędrzejowskim, gdzie w 1929 r. działało ich aż 56 ⁴.

Scalenie istniejących do 15 marca 1931 r. trzech stronnictw ludowych dokonywało się w warunkach minimalnej aktywności wsi i miast. Rok 1931 okazał się pod względem politycznym najspokojniejszym rokiem lat trzydziestych. Na wsi panowała bierność i apatia, wśród wielu ludowców znaczne zniechęcenie do pracy. Chłopi gorąco pragnęli zjednoczenia ruchu ludowego, zastygali w bezczynności w chwili gdy scalenie urzeczywistniło się. Wieść o powstaniu Stronnictwa Ludowego nie wywołała wybuchu radości, nie rozbudziła zmysłowego ruchu mas w kierunku tworzenia zrębów nowej organizacji. W tej sytuacji scalenie trwało kilka miesięcy i było odgórnie kierowane ⁵. Po powstaniu w 1931 Stronnictwa Ludowego (SL) prezesem Zarządu Wojewódzkiego w Kielcach został Andrzej Waleron ⁶. W pierwszym okresie działalności Stronnictwa Ludowego, ludowcy skupiali się wyłącznie na prawach organizacyjnych. Tak było w 1931r. i w znacznym stopniu w 1932. W 1932 roku SL liczyło w woj. kieleckim od 306 do 779 kół i od 7339 do 10692 członków, a

w 1937 od 779 do 782 kół i od 15 607 do 18 333 członków ⁷. Szczyt rozwojowy SL osiągnięty został w marcu 1938r. Liczyło ono wtedy 784 do 794 kół i od 16 871 do 19 218 członków ⁸.

Powiat jędrzejowski wraz z Jędrzejowem należał do najsilniejszych bastionów Stronnictwa w województwie kieleckim. W 1932 r. działało ono w 12 kołach i miało 458 członków, a w 1938 roku w 35 kołach i liczyło już 1213 członków ⁹.

Dzięki znacznej aktywizacji swych działaczy zdobyło rozległe wpływy wśród miejscowych chłopów oraz podporządkowało sobie działające na wsi organizacje i placówki, takie jak: Okręgowe Towarzystwo Spółdzielni Rolniczo – Handlowej „Wspólna Praca”, kółka rolnicze, Kółka Gospodyń Wiejskich, straż pożarną i kasy im. Stefczyka. Na młodzież oddziaływało poprzez Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici” ¹⁰.

Szerokie oddziaływanie umożliwiało SL organizację antysanacyjnej akcji w obronie chłopów jędrzejowskich, cierpiących skutki kryzysu gospodarczego.

Działacze SL poświęcili wiele energii dla zradykalizowania mas wiejskich podejmując już w 1931r. agitację na rzecz zorganizowania swoistego strajku chłopskiego polegającego na bojkotowaniu wszelkich produktów przemysłowych i przerywaniu na krótki okres wymiany towarowej między wsią i miastem. Jednocześnie żądano obniżenia podatków i opłat targowych ¹¹. Strajk miał przebieg w dniach 23 – 30 października. W jędrzejowskim wybitną rolę odegrało młodzież z „Wici”. Dzięki tym wysiłkom strajkowało w powiecie 50 – 55% chłopów (wg oceny władz policyjnych) ¹².

Dla utrzymania wysokiej aktywności organizacji terenowych władze naczelne SL postanowiły wszcząć kampanię petycyjną. Polegała ona na zbieraniu wśród ludności podpisów pod petycją z następującymi postulatami: Żądamy usunięcia rządów sanacji ! Żądamy powołania rządu ludowego ! Żądamy nowego Sejmu, uczciwych, niesfałszowanych wyborów. Akcja petycyjna miała podtrzymać i rozbudzać nastroje opozycyjne oraz usposobić psychiczne chłopów do dalszej walki z sanacją ¹³.

W połowie kwietnia 1937r. na teren powiatu jędrzejowskiego przyjechał desygnowany przez Zarząd Wojewódzki SL delegat Wiktor Sienkiewicz, który miał za zadanie ożywić działalność chłopów. Jeżeli chodzi o ocenę wyników akcji Sienkiewicza, należy przypisać mu rozwiniecie bardzo silnej propagandy. Na zano-towanie w tym rozdziale zasługuje udział dwóch działaczy ludo-wych w osobie Stanisława Woźniczki z Chomentowa oraz Władysława Domagały z Węgleńca ¹⁴.

W obliczu zmiany polityki i opłacalności produkcji rolnej odbył się na terenie powiatu w sierpniu 1937r. strajk. Ówczesny prezes Zarządu Powiatowego SL Jan Jaszczkowski wspominał ów sierpień:

„Strajki te były szczegółowo przygotowane, wszystkie drogi obstawione, 90% rolników zawróciło ze zbożem i przyjechało do domu. Targowica świeciła pustkami”. Za udział w tej akcji został między innymi aresztowany Mieczysław Kwas z Chomentowa, a J. Jaszczkowski otrzymał nakaz aresztu domowego, z obowiązkiem systematycznego meldowania się w komendzie policji ¹⁵.

Ruch robotniczy

▪ *Komunistyczna Partia Polski*

Komunistyczna Partia Polski (KPP) powstała w grudniu 1918r. z połączenia Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy (SDKPiL) oraz Polskiej Partii Socjalistycznej – Lewicy (PPS – Lewicy), nosząc taką nazwę do roku 1925 ¹⁶. Partia ta wysunęła jako naczelne swe hasło przejęcie władzy przez rady delegatów robotniczych i stworzenie państwa dyktatury proletariatu. W dniu 27 maja 1919r. w Jędrzejowie powstała rada delegatów robotniczych, która domagała się radykalnego rozwiązania nabrzmiałych problemów społeczno – ekonomicznych tego terenu i całego kraju. W następnych latach wśród miejscowych robotników przemysłowych i rolnych oraz rzemieślników i biedoty wiejskiej działała Komunistyczna Partia Polski, która utworzyła tu swoją dzielnicę i posiadała komórki w Jędrzejowie, Wodzisławiu i Przyłęku ¹⁷.

Po przewrocie mającym ważne miejsce w działalności KPP zajmowało współdziałanie z NPCh. Współdziałanie ułatwiło wielu członkom KPP, zaraz do NPCh, upowszechnienie komunistycznego programu rolnego i branie udziału w różnorakich akcjach chłopskich. W dniu 22 października 1927r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych poleciło wojewodom nadesłać wykazy radnych rad miejskich i gminnych, którzy byli komunistami lub członkami partii komunizujących. Z nadesłanych przez starostów informacji wynika, że w powiecie jędrzejowskim był 1 radny z KPP i 9 z NPCh ¹⁸. Najważniejszą akcją polityczną KPP w 1928r. był udział w kolejnej kampanii wyborczej do Sejmu. Oficjalnie we wszystkich okręgach kampanią kierowały legalne Komitety Wy-

borcze Bloku Jedności Robotniczo – Chłopskiej (BJRCh), które przygotowały listę kandydatów, zbierały pod nimi podpisy, zgłaszały je do rejestracji w państwowych komisjach wyborczych, wydawały odezwy i ulotki, organizowały wiece, masówki. Komuniści we wszystkich okręgach wyborczych zgłosili listy BJRCh, w niektórych dodatkowo listy PPS-Lewicy pod innymi nazwami. Wyniki wyborów w stosunku do wysiłków były dla komunistów skromne, jednak w tej kampanii osiągnęli oni największy sukces wyborczy w całym dwudziestolecu międzywojennym. W okręgu 20 (Kielce – Jędrzejów – Włoszczowa) BJRCh uzyskał tylko 135 głosów, ale w całym województwie kieleckim na kandydatów z listy Bloku głosowało 75 287 osób ¹⁹.

W latach 1930 – 35 KPP osiągnęła największy rozwój organizacyjny i poza okresem 1918 – 1939 – największą aktywność zwłaszcza w dziedzinie walki ekonomicznej ²⁰. Jednym z kierunków działalności politycznej KPP było dążenie do zacieśnienia współdziałania z partiami i organizacjami zbliżonymi ideowo i programowo oraz do rozszerzenia swych wpływów w tych ugrupowaniach. W pierwszym półroczu 1930r. duże wpływy miała KPP w Zjednoczeniu Lewicy Chłopskiej „Samopomoc”. Zarząd Okręgowy w Zagłębiu Dąbrowskim składał się z samych komunistów, a w zarządach powiatowych komuniści stanowili np. we Włoszczowie 96%, Kielcach 70% i Jędrzejowie 67% ²¹.

Najważniejszą akcją polityczną w której uczestniczyli komuniści w 1930r. były wybory do Sejmu 16 XI i Senatu 23 XI 1930r. Na listach JRCh znaleźli się w okręgu (Kielce – Jędrzejów – Włoszczowa) Paweł Rosiak, Feliks Cwil, Szczepan Włoch i Morszek Winerlog. Ta lista została jednak unieważniona ²².

Rok 1931 charakteryzował się znacznym spadkiem aktywności KPP w życiu politycznym województwa i powiatu jędrzejowskiego²³.

Rok 1934 przyniósł ożywienie działalności politycznej KPP. Główny wysiłek w ramach działalności politycznej skierowali komuniści na wybory samorządowe i tworzenie jednolitego frontu. Komuniści woj. kieleckiego, wcześniej niż kierownictwo partii, zaczęli stopniowo zmieniać stosunek do innych partii robotniczych i jednolitego frontu robotniczego i frontu ludowego²⁴.

Na Konferencji członków KPP pod Wodzisławiem na początku lipca 1935r. Jankiel Drzewo z Sosnowca poinformował że KPP w Zagłębiu Dąbrowskim postanowiła zbojkotować wybory parlamentarne z powodu antydemokratycznej ordynacji wyborczej i wzywał by komuniści powiatu jędrzejowskiego prowadzili agitację za bojkotem wśród robotników i chłopów²⁵.

Jedną z ważniejszych kwestii w działalności KPP w latach 1936-38 było tworzenie jednolitego frontu w ośrodkach miejskich oraz tworzenie frontu ludowego na wsi²⁶. W 1936r. w Łysakowie koło Jędrzejowa komunista Roman Pańtak po powrocie z więzienia założył koło Lewicy Chłopskiej, w którego ramach współpracowali komuniści i chłopów²⁷.

W sierpniu 1937r. przy okazji Strajku Chłopskiego KPP starała się przyspieszyć tworzenie frontu ludowego nawiązując kontakty z SL w Jędrzejowie.

W dniu 1 II 1937r. w Kielcach zastrajkowało 280 komunistów o podwyżkę płac, komuniści poparli strajk, a do 9-osobowego

komitetu strajkowego weszło 4 komunistów. Strajk zakończył się 3 II uzyskaniem podwyżki w wysokości 10 gr. od pary cholewek. W sierpniu 1937r. w Jędrzejowie członek KPP Mordka Woler zorganizował strajk krawców we wszystkich zakładach o podwyżkę płac, w którym uczestniczyło ok. 50 osób²⁸.

W sierpniu 1938r. wiadomość o rozwiązaniu KPP dotarła już do wszystkich organizacji, powodując rozwiązanie większości z nich lub zawieszenie działalności²⁹.

KPP była partią niewielką, ale otoczona była sporą liczbą sympatyków³⁰. Komuniści całego województwa kieleckiego prowadzili dość aktywną działalność polityczną i propagandową.

▪ ***Polska Partia Socjalistyczna***

W ruchu robotniczym Kielecczyny, w tym także powiatu jędrzejowskiego tradycyjnie silną pozycję zajmowała Polska Partia Socjalistyczna (PPS). W latach dwudziestych w powiecie jędrzejowskim władze oceniły liczbę sympatyków PPS na 2000, lecz nie posiadały danych o liczbie członków³¹.

PPS swe oparcie miała głównie wśród miejscowych kolejarzy. Wśród nich swą działalnością wyróżniali się bracia: Antoni i Józef Patrzałkowie oraz maszynista – Stanisław Konczewski. Utrzymywali oni stałe kontakty z działaczami socjalistycznymi i Okręgowym Komitetem Robotniczym w Kielcach³². Na terenie powiatu PPS posiadała Komitet Powiatowy. Pod jej wpływem działał Związek Zawodowy Robotników Rolnych (ZZRR). Wpływy tej partii sięgały zwłaszcza do pracowników kolei wąskotorowej w Jędrzejowie, robotników rolnych i pewnej ilości robotników kamieniołomów w gminie Małogoszcz³³.

W latach 20-tych na terenie powiatu jędrzejowskiego PPS i ZZRR były organizatorami szeregu wieców i zebrań. W marcu 1926r. odbył się w Jędrzejowie Zjazd Powiatowy ZZRR, którego przewodniczącym został J. Patrzalek. Podobne wiece zostały zorganizowane przez Stefana Pruska na terenie powiatu w miejscowościach: Sędziszów i Mstyczów ³⁴.

Wkrótce po zamachu majowym zarysowały się w PPS zewnętrzne sprzeczności. Doprowadziły one do wystąpienia z partii niektórych działaczy. W październiku 1928 roku doszło do rozłamu i utworzenia Polskiej Partii Socjalistycznej dawnej Frakcji Rewolucyjnej (PPSdFR). Rozłam inspirowała sanacja. PPSdFR stała się właściwie przybudówką obozu sanacyjnego ³⁵.

W latach 30-tych PPS kontynuuje działalność na terenie powiatu. W dniu 9 VII 1933r. w remizie w Łukowej odbyło się zebranie organizacyjne PPS. Zgromadziło się 130 robotników i rzemieślników z Łukowej, Siedlec oraz Ostrowa. Na zebraniu po przemówieniu organizatora Wł. Kwasa i Fr. Rutkiewicza, zawiązано Koło PPS, do którego zapisali się wszyscy obecni – 130 osób ³⁶. W tym okresie do PPS w Jędrzejowie należało 40 członków, w Sędziszowie – 5, w Wodzisławiu – 5. Jeśli dodać do tego 30 członków w Małogoszczy to na powiat przypadało 80 członków ³⁷.

W dniu 22 lutego 1935r. wybuchł w Małogoszczy strajk szewców – chałupników, do którego przystąpiło ok. 300 osób. Strajkujący żądali od kupców kieleckich podniesienia wynagrodzenia do norm: za pierwszy sort 3,5 zł, za drugi sort 3 zł. Strajkujący uzyskali podwyżkę i w dniu 18 II przystąpili do pracy ³⁸.

W 1936r. miało miejsce na terenie powiatu jędrzejowskiego kilka strajków. 4 marca w Jędrzejowie wybuchł strajk czeladni-

ków piekarskich. Zastrajkowało 15 osób na ogólną liczbę 22 łącznie z robotnikami piekarskimi. Głównym postulatem strajkujących było żądanie podwyżki ³⁹. Trzy dni później odbyło się w Jędrzejowie zebranie zarządu TUR i członków Pow. Kom. PPS z udziałem delegata Głównego Zarządu TUR, adwokata Stanisława Gardeckiego z Warszawy. Na zebraniu omówiono sprawy pojednania i zażegnania nieporozumień pomiędzy Pow. Kom. PPS CKW a oddziałem TUR. W czasie dyskusji zarzucano L. Najmockiemu utrzymywanie przyjaznych stosunków z policją. Najmocki oskarżył zaś członków TUR o zbyt agresywne wystąpienia, co ujemnie odbija się na interesach organizacji ⁴⁰.

Natomiast kolejne zebranie w Łukowej odbyło się w celu omówienia obchodów 1 Maja. Zwołał je Władysław Sobot, członek PPS z Łukowej, w domu Andrzeja Chańczy w dniu 5 IV. Przebieg 1 Maja w powiecie w 1936r. miał charakter spokojny.

Kolejny strajk miał miejsce 1 IX o godz. 12³⁰; 20 robotników pracujących pod kierownictwem Wydziału Poczтового przy budowie drogi w Jędrzejowie porzuciło pracę. W dniu 3 IV w godzinach rannych II zmiana również nie podjęła pracy wypowiadając strajk. Przedstawiciele pracowników zażądali zniesienia pracy akordowej na drogach, a wprowadzenia pracy drogowkowej. Po uwzględnieniu żądań robotników przez kierownictwo strajk został przerwany i o 8⁰⁰ następnego dnia przystąpiono do pracy ⁴¹.

Rok 1937 był bardzo pechowym okresem dla Kom. Rob. PPS i oddziału TUR w Jędrzejowie. Jeszcze na początku roku jędrzejowski oddział TUR zorganizował pod przewodnictwem dr Kwartę akademię żałobną ku czci Ignacego Daszyńskiego, w której

wzięło udział około 350 osób. Jednak w maju tego roku decyzją Zarządu Głównego TUR został zlikwidowany oddział TUR w Jędrzejowie. Decyzję swą zarząd umotywował zbyt komunizującą postawą dr Ignacego Kwarty ⁴². Również rok ten charakteryzował się dużą ilością strajków na terenie powiatu. W dniu 22 II robotnicy zatrudnieni w młynie „Renoma” w Jędrzejowie, w liczbie 16 osób, porzucili pracę domagając się podwyżki płac ze 1,40 zł do 2 zł za dzień. W wyniku pertraktacji robotnicy uzyskali podwyżkę i w 2 II wrócili do pracy. Kolejny strajk rozpoczął się 24 II na terenie młyna „Róż” w Jędrzejowie. 5 pracowników korzystając z pobytu Inspektora Pracy zwróciło się do właściciela aby dał im zaświadczenie, że żądali podwyżki płac dziennych na 2,50 zł. Z zaświadczeniem tym mieli udać się do Inspektora Pracy z prośbą o interwencję. Właściciel młyna zaświadczenia tego wydać nie chciał, wobec czego 20 robotników młyna porzuciło pracę. Strajk został zakończony 2 II. Pracownicy otrzymali żadaną podwyżkę. Przebieg strajku był spokojny ⁴³. 26 VI szewcy chałupnicy w Jędrzejowie w liczbie 54 przystąpili do strajku okupacyjnego, okupując poszczególne składy obuwia. Strajkujący żądali od kupców wynagrodzenia o 50 gr. na parze obuwia. Nad strajkiem patronował Zw. Zaw. Pracowników Przemysłu Skórzanego „Praca Polska”. 4 IV strajk został przerwany. Podwyżki płac wzrosły do 25 gr. na parze obuwia na mocy umowy obustronnej. Latem 17 VIII 1937r. zastrajkowali czeladnicy krawieccy w Jędrzejowie, domagając się podwyżki, zniesienia pracy akordowej oraz znormalizowania warunków pracy dla młodocianych. W proteście wzięło udział 50 czeladników. strajk zakończono 31 VIII uzyskując 10% podwyżkę.

Następną akcję strajkową przeprowadzono 17 IX w fabryce

wyrobów metalowych „Metpol” w Jędrzejowie. Robotnicy w liczbie 14 porzucili pracę domagając się przyjęcia zwolnionego pracownika, następnie robotnicy wysunęli żądania 100% podwyżki, uznania Zw. Zaw. Robotników Przemysłu Metalowego na terenie całego zakładu oraz zawarcia umowy zbiorowej. W okresie tym strajkowało już 50 robotników na ogólną liczbę 82. 20 IX strajkowało 68 robotników. Właściciel unieruchomił fabrykę. W dniu 3 X odbyła się konferencja delegatów Zw. Zaw. Pracowników Przemysłu Odzieżowego, Zw. Zaw. Pracowników Przemysłu Spożywczego, Zw. Zaw. Czeladników Piekarskich, delegatów robotniczych fabryki stali, robotników ze strajkującego „Metpolu”, przy udziale delegata Rady Klasowych Zw. Zaw. z Kielc – B. Śliwińskiego. Na konferencji postanowiono, że w wypadku nieuwzględnienia postulatów strajkujących, wszyscy robotnicy zrzeszeni we wspomnianych wyżej związkach na terenie Jędrzejowa przystąpią do strajku protestacyjnego. 11 X strajk został zakończony. Robotnicy, którzy zarabiali mniej niż 20 gr. na godz. uzyskali 15% podwyżki. Pozostali zgodzili się pracować na dotychczasowych zasadach ⁴⁵.

W latach 1938-39 partia nie prowadziła ożywionej działalności. Organizowano spotkania partyjne, na których omawiano sytuację społeczno – polityczną w kraju i na świecie. Zorganizowano w Jędrzejowie 11 IX 1938r. obchody 20-lecia Niepodległości Polski, w których wzięło udział ok. 400 osób. Poza tym nie przeprowadzono żadnych ważnych akcji na terenie powiatu ⁴⁶.

Podsumowując działalność PPS w powiecie jędrzejowskim, to była ona prowadzona głównie przez jej przybudówki czyli Klasowe Zw. Zawodowe oraz TUR. Działalność Komitetu Powiatowego nie przedstawiała się zbyt imponująco, co wiązało się za-

pewne z czysto rolniczym charakterem powiatu i znikomą ilością klasy robotniczej, na której opierała swą działalność partia. Mimo niezbyt sprzyjających warunków, działacze pepesowscy starali się propagować ideały socjalistyczne na terenie powiatu. Do najbardziej czynnych działaczy PPS należeli na pewno: Ludwik Najmrocki, Stanisław Karpiński, Bolesław Śliwiński, Ignacy Kwarata, Stanisław Świtalski, Stanisław Chrobot, Stanisław Włosiński, Feliks Arendarski, Stanisław Kowalski ⁴⁷.

Obóz narodowy.

Analizując działalność partii politycznych w powiecie jędrzejowskim, nie sposób pominąć faktu istnienia tu silnych ugrupowań prawicowych. Szczególną aktywność wykazał w swej działalności Związek Ludowo – Narodowy, który powstał w październiku 1919r ⁴⁸. ZLN domagał się silnego rządu, który by zapewniał ściśle zachowanie i wykorzystanie prawa oraz poszanowanie władzy. W zakresie polityki gospodarczej ZLN stawiał na pierwszym miejscu podniesienie wytwórczości krajowej ⁴⁹. ZLN nie formułował z całą jasnością zasad polityki narodowościowej wewnątrz państwa. Wypowiadano się przeciwko uciskowi narodowemu oraz za prawem do pielęgnowania i rozwoju własnej narodowości. Domagano się, aby państwo miało wyraźny polski charakter, by różne ogniwa życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego znajdowały się w polskich rękach ⁵⁰. W latach dwudziestych na terenie powiatu jędrzejowskiego Związek Ludowo – Narodowy posiadał zwolenników wśród szerszych warstw inteligencji i jego działalność skupiała się głównie w Jędrzejowie, gdzie odbywały się wiece, odczyty kulturalno – oświatowe, przedstawienia ⁵¹.

W latach 1923 – 1926 występowały w ZLN dwie koncepcje polityczne. Oba przyświecał cel uchwycenia w bliższej lub dalszej perspektywie stanu władzy.

Pierwsza koncepcja sprowadzała się do kontynuowania przez ZLN działań mających doprowadzić w korzystnym momencie do odnowienia centralno – prawicowej koalicji rządowej. Druga sprowadzała się do przygotowania akcji pozaparlamentowej by w dogodnym momencie wzorem włoskiego faszyzmu sięgnąć po władzę ⁵². Odpowiedzią na zamach Marszałka Piłsudskiego i rozbieżności w ruchu prawicowym było utworzenie organizacji mającej na celu konsolidację wszelkich grup prawicowych przed zagrożeniem ze strony rządzącej się sanacji. Koncepcję powołania obozu Wielkiej Polski przedstawił Roman Dmowski 27 listopada 1926r. na zebraniu Zarządu Głównego ZLN ⁵³.

Obóz Wielkiej Polski powstał na terenie powiatu jędrzejowskiego w 1927r. Władze powiatowe organizacji tworzyli: Jan Jeżewski – właściciel majątku Korytnica – Oboźny Powiatowy, Zygmunt Stachurski – dzierżawca folwarku Klemencice – Zastępca Oboźnego, Zygmunt Muszałowski – dyr. Banku Rolno – Przemysłowego w Jędrzejowie – I sekretarz, Kajetan Jędrzejewski – bez zajęcia – II sekretarz, Eugeniusz Janiszewski – właściciel majątku Sieńsko – skarbnik. Członkami OWP byli – Sajusz Bielski – prezes Związku Ziemian, Włodzimierz Majewski, Michał Korwin Szymanowski, Andrzej Lewantowski, Edward Różycki, Jerzy Różycki, Ks. Stanisław Marchewka z Jędrzejowa, Adam Grabowski – kupiec z Jędrzejowa. Organizacja polityczna pod nazwą Obóz Wielkiej Polski istnieje na terenie powiatu mniej więcej od lutego 1927r ⁵⁵.

Kolejnym przedsięwzięciem mającym doprowadzić do konsolidacji „obozu narodowego” było utworzenie Stronnictwa Narodowego. 10 czerwca 1928r. na posiedzeniu Rady Nadzorczej ZLN podano komunikat, że zebrani postanowili przystąpić do organizacji SN ⁵⁵. Stronnictwo Narodowe zamierzało dążyć do utrwalenia i wzmocnienia charakteru narodowego państwa polskiego, bronić praw należnych kościołowi katolickiemu w państwie i zasad katolickich w życiu publicznym, pracować nad przysposobieniem ustroju politycznego do realnych potrzeb życia, warunków ustrojowych Polski nad zabezpieczeniem autorytetu i stałości władz państwowych jako podstawy sił rozwoju i postępu państwa, walczyć o poszanowanie prawa, przeciwstawić się walce klas, stając na gruncie jedności gospodarstwa narodowego, opartego na własności prywatnej ⁵⁷.

Działalność SN w powiecie jędrzejowskim polegała głównie na organizowaniu wieców. 28 kwietnia 1928r. w Chomentowie odbył się wiec sprawozdawczy ks. Sobczyńskiego przy udziale 200 osób. Przemówienie ks. Sobczyńskiego zawierało krytykę działalności rządów „pułkowników”, rozrzućną gospodarkę, utrzymywanie luksusowych samochodów dla urzędników, urządzanie kosztownych dożynek itd. Na wiecu żadnych rezolucji nie uchwalono ⁵⁸.

W wyborach od Sejmu w 1928r. „obóz narodowy” uzyskał w powiecie jędrzejowskim 3822 głosy – 9,2%, w 1930r. – Lista Narodowa zajęła trzecią pozycję – zdobywając 4735 głosów – 12,5%. Natomiast w Radzie Miejskiej w Jędrzejowie wybranej w 1934r. zasiadało 3 przedstawicieli SN ⁵⁹.

Dnia 17 września 1936r. w Wodzisławiu odbyło się zebranie

członków miejscowego koła SN, na którym wygłosił referat członek zarządu SN w Kielcach – Aleksander Kozłowski. Przedstawił on program przyszłego rządu narodowego, który po objęciu władzy w Polsce usunie z życia polityczno – gospodarczego element niepolski oraz pozbawi mniejszość żydowską wszelkich przysługujących jej praw, a młodzieży polskiej zapewni wychowanie w duchu narodowym. Mówca podkreślił, że najważniejszym zadaniem Stronnictwa Narodowego jest przeanalizowanie wszelkich poczynąń ugrupowań lewicowych, zmierzających do utworzenia w Polsce frontu ludowego, który mógłby uniemożliwić SN objęcie władzy ⁶⁰.

11 października 1936r. z inicjatywy miejscowego Zarządu Powiatowego SN odbyło się w Jędrzejowie zebranie delegatów (50 osób) pobliskich kół SN. Na tym zebraniu był obecny i przemawiał sekretarz Zarządu Okręgowego SN z Krakowa, Władysław Jaworski, który scharakteryzował podstawowe cele i zadania SN podkreślając, że SN na czoło swego programu wysuwa sprawę walki z Żydami na wszelkich odcinkach życia politycznego i gospodarczego. Na zakończenie mówca omówił sprawę walki z komunizmem, dając zebrany wskazywać jak należy akcję komunistyczną paraliżować ⁶¹.

W 1937r. w siedzibach placówek SN kolportowane były ulotki pt. „Robotniku – Polaku”, mające na celu wytworzenie w społeczeństwie nieprzychylnych nastrojów wobec obchodów 1-majowych. Prowadziło również SN w dalszym ciągu agitację anty-żydowską, rozprowadzając ulotki i plakaty ⁶².

9 maja 1937r. w Sędziszowie odbyło się zebranie SN przy udziale 22 osób, na którym referat pt. „Reforma rolna według

programu SN” wygłosił członek koła Ireneusz Lande. Zgodnie z tym programem parcelacja majątków ziemskich winna wystąpić pod warunkiem, że nabywcami rozparcelowanych części winni być wyłącznie Polacy, nie Żydzi. Następnie odczytano kilka artykułów „Samobrony Narodu” i na zakończenie odśpiewano hymn młodych ⁶³.

A oto jak przedstawiała się liczba kół i członków SN w powiecie jędrzejowskim w latach 1937 – 38. W 1937r. na terenie powiatu działało 15 kół SN zrzeszających 331 członków, w 1938r. liczba kół wzrosła do 26, natomiast członków było 590. W porównaniu z innymi powiatami Okręgu kieleckiego liczby te są znaczne, gdyż w powiecie kieleckim w tych latach było dwa razy tyle kół co w powiecie jędrzejowskim, a np. w powiecie pińczowskim, sandomierskim, stopnickim – istniały od 1 do 3 kół ⁶⁴.

Obóz sanacyjny

Reprezentacją sanacji stał się założony dopiero w końcu 1927r. Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (BBWR) ⁶⁵.

Deklaracja BBWR, którą podpisały 373 osoby, miała charakter ogólnikowy. Program ujęty w Deklaracji sprowadzał się do stwierdzeń o potrzebie uprawnień prezydenta i rządu, przy jednoczesnym zmniejszaniu parlamentu i partii politycznych ⁶⁶.

Sprawdzeniem siły dla BBWR były wybory do Sejmu w 1928r. Sanacja, która głosiła hasła uzdrowienia systemu politycznego i jej reprezentacja BBWR rozwinęły ożywioną działalność przedwyborczą. Przejawem jej w powiecie jędrzejowskim był szereg zebrań i wiecy przedwyborczych. Dnia 24 stycznia

odbyły się zebrania w Rakoszynie, Trzcińcu i Sędziszowie. Kolejne zebrania odbyły się 25 stycznia w Małogoszczu, Mstyczowie, Nawarzacach i Sieńsku. Dnia 26 stycznia 1928r. odbył się zjazd delegatów kół i mężów zaufania BBWR z powiatu jędrzejowskiego przy udziale 300 osób ⁶⁷.

W okresie od 29 lutego do 6 marca 1928r. BBWR, prowadząc agitację przedwyborczą na terenie powiatu zorganizował kilkanaście wieców przy liczbie około 300 obecnych, a także prowadził silną akcję kolportażową ⁶⁸. W wyborach 1928r. lista BBWR uzyskała w powiecie jędrzejowskim ogółem 3049 głosów (7,3%), z tego 2202 głosy w gminach wiejskich i 847 w Jędrzejowie ⁶⁹.

Po wyborach działalność BBWR w powiecie skupiła się na pracy organizacyjnej i pozyskiwaniu wpływów w innych organizacjach ⁷⁰.

Kolejne wybory do Sejmu w 1930r. przyniosły BBWR znaczniejsze poparcie – zdobywając 12 289 głosów (32,4%). W wyborach do Rady Miejskiej w 1934r. BBWR uzyskał 13 mandatów ⁷¹.

W kolejnych latach BBWR prowadził pracę organizacyjną, urządzał wiece i zebrania w celu pozyskania jak największej liczby zwolenników. We wrześniu 1933r. odbyły się trzy posiedzenia Prezydium Rady Powiatowej BBWR, na których powołano trzy nowe sekcje: samorządową, gospodarczą i społeczną ⁷². Do połowy 1935r. BBWR założył na terenie powiatu cztery kółka rolnicze ⁷³.

Dnia 6 czerwca 1935r. odbyło się staraniem Rady Powiatowej zebranie udziałowców spółdzielni Rolniczo – Handlowej „Przyszłość” w Jędrzejowie, na którym omówiono sprawę wciągnięcia

na członków spółdzielni szerszych mas rolników z powiatu, a przez to rozszerzenie działalności spółdzielni. W ciągu czerwca poczyniono starania celem zreorganizowania Koła Kolejowego BBWR. W tym celu odbyło się kilka zebrań z przedstawicielami Związku Kolejarzy na terenie powiatu ⁷⁴.

W 1935r. BBWR przystąpił ponownie do akcji przedwyborczej, organizując we wrześniu 1935r. w powiecie jędrzejowskim 7 zgromadzeń publicznych przy obecności ok. 360 osób ⁷⁵. Wybory do Sejmu 8 września 1935r. zostały przez opozycję zbojkotowane.

Rok 1935 stanowił cezurę w dziejach obozu sanacyjnego. 30 października 1935r. prezes Walery Sławek rozwiązał BBWR ⁷⁶.

Przemiany jakie zachodziły w obozie sanacyjnym od 1935r. określamy mianem dekompozycji sanacji. Okres ten trwał do czasu gdy 24 maja 1936r. Edward Rydz Śmigły zapowiedział utworzenie nowego ugrupowania politycznego obozu sanacyjnego. Do powołania Obozu Zjednoczenia Narodowego doszło 21 lutego 1937r ⁷⁷.

Na terenie powiatu jędrzejowskiego w listopadzie 1937r. utworzone zostały kierownictwa oddziałów organizacji wiejskiej ONZ w 7 gminach ⁷⁸.

Dnia 6 listopada 1938r. odbyły się wybory do Sejmu, w których mandat poselski z listy OZN zdobył Józef Kruk. W lutym 1939r. odbyły się wybory gminne, w których OZN zdobył 101 na 212 mandatów ⁷⁹. Natomiast w kwietniu 1939r. w wyborach do Rady Miejskiej w Jędrzejowie OZN zdobył 13 mandatów ⁸⁰.

Działalność OZN w lutym 1939r. przejawiała się w zorgani-

zowaniu 26 zebrań, na których frekwencja wynosiła 400 osób i założeniu 6 nowych kół OZN. W maju 1939r. zorganizowano tylko 2 zebrania. W czerwcu OZN nie przejawiał żadnej działalności w powiecie jędrzejowskim ⁸¹.

Żydowskie partie polityczne

Liczna społeczność żydowska w Polsce pod względem politycznym stanowiła niezwykle barwną mozaikę. Przez cały okres międzywojenny można było wyróżnić trzy główne kierunki: konserwatywno – religijny, narodowościowo – żydowski i socjalistyczny ⁸². Pierwszy kierunek reprezentowało ugrupowanie Agudas – Izrael stojące na gruncie utrzymywania odrębnej wspólnoty żydowskiej, w której nakazy religijne miały dominować nad zjawiskami społecznymi i ideologicznymi. Ugrupowanie to przeciwstawiało się emigracji do Palestyny i gotowe było do pełnej współpracy z władzami państwowymi ⁸³.

Poważne wpływy wśród Żydów posiadały organizacje syjonistyczne, silnie zresztą zróżnicowane: ortodoksyjna Mizrach, liberalno – demokratyczna Organizacja Syjonistów w Polsce czy bardzo zaangażowana w walkę o stworzenie politycznych i gospodarczych warunków do powstania żydowskiego państwa w Palestynie – Związek Syjonistów Rewizjonistów.

Wśród żydowskich ugrupowań robotniczych największą siłą reprezentował Bund, oddziaływujący na społeczność żydowską, poprzez liczne organizacje sportowe, zawodowe, młodzieżowe dalej Poalej Syjon - Prawica i Poalej Syjon – Lewica ⁸⁴.

Panoramę żydowskich partii politycznych w powiecie jędrze-

jowskim w latach 1918r – 1939 stanowiły:

- „Nacjonalistyczne Stronnictwo – Żydowskie” – reprezentujące syjonistów, którego zjednoczenie nastąpiło w 1925r. w organizacji „Syjoniści – Ogólni”.
- Organizacje Żydów Ortodoksów, np. Agudas – Izrael.
- „Syjoniści – Rewizjoniści” partia powstała w łonie organizacji syjonistycznej zwanej „Ogólną”.
- „Organizacja Syjonistyczna Żydów Ortodoksyjnych”, np. Mizrachi.
- Żydowska Partia Socjalistyczno – Robotnicza Poalej Syjon – zjednoczona z CSP, tzn. Poalej Syjon – Prawica.

Spośród wymienionych odłamów organizacji syjonistycznej w powiecie największe wpływy miała organizacja „Syjonistów – Rewizjonistów”. W swej działalności starali się realizować podstawowe zadania statutowe organizacji. Stawiali na autonomię narodową Żydów w Polsce ⁸⁵.

W 1935r. można zaobserwować próby jednoczenia się niektórych ugrupowań politycznych. Dnia 16 VI 1935r. z inicjatywy „Syjonistów – Ogólnych” odbyło się zebranie, w którym uczestniczyli wspólnie „Organizacja – Syjon”, „Organizacja Syjonistyczna – Mizrachi”, „Organizacja Tora – Meameda” przy dlizrachi, „Związek Detalicznych i Drobnych Kupców”, „Związek Rzemieślników Żydów”, „Liga Pracujących w Palestynie”, „Bezpartyjni Żydzi”. Dnia 18 VII 1936r. syjoniści zorganizowali wiec przy udziale 1500 osób na którym przemawiał prezes Śledzik Mordka. W kwietniu 1932r. powstała w Jędrzejowie syjonistyczna organiza-

cja kobieca WIZO, która liczyła 25 osób ⁸⁶. Organizacja utworzyła w 1935r. sekcję dokarmiania biednych dzieci żydowskich ⁸⁷.

Powstała z inicjatywy syjonistów w 1932r. „Liga Pomocy Pracującym w Palestynie” postawiła sobie za cel czynny udział żydowski mas pracujących w Polsce w odbudowie żydowskiego ośrodka robotniczego w Palestynie. Nurtem, który wyodrębnił się z Organizacji Syjonistycznej Ogólnej byli „Syjoniści – Rewizjoniści”. Prezesem oddziału w latach 1932 – 36 był Mojżesz Zylberstejn – nauczyciel religii żydowskiej w miejscowym gimnazjum Koedukacyjnym. W 1937r. prezesem został wybrany Izrael Sztumpf ⁸⁸. Działalność „Syjonistów – Rewizjonistów” przejawiała się przede wszystkim w organizowaniu zebrań i spotkań, których tematyka dotyczyła zadań syjonizmu w odbudowie Palestyny oraz zwalczaniu przeciwników tej działalności i poszukiwano narodowych funduszy żydowskich ⁸⁹. Syjoniści stanowili aktywny element życia politycznego – wprowadzając swych reprezentantów do rady i zarządu gminy. Do września 1934 roku prezesem organizacji „syjoniści – Ogólni” była Artur Chil Topiał. Dnia 6-10 1934r. prezesem został wybrany Śledzik Mordka, a sekretarzem W. Nusynowicz. Siedziba organizacji mieściła się w domu Beerów, robotników z firmy „Metpol” przy ulicy 11 listopada 35. W 1937r. doszło do osobistego zatargu między członkami zarządu. Z funkcji prezesa zrezygnował Śledzik, a w 1938r. prezesem wybrano Abrama Berkowicza – lekarza dentystę. Pełnił on tę funkcję do końca 1939r ⁹⁰.

Stan liczebny organizacji wahał się od 30 do 65 osób i wynosił w 1929r. 65 członków, w 1935r. – 60, a w 1939r. – 30 członków. W latach 1937 – 38 zbiórka na narodowy fundusz żydowski była częstym tematem spotkań syjonistów. W październiku

1937r. z udziałem delegata „Kern – ha – Jesod” Jakuba Brałkowskiego, zorganizowano odczyt poświęcony zagadnieniom Palestyny. Brałkowski przedstawił sytuację gospodarczą Palestyny oraz starał się ukazać konieczność dokonywania wpłat na rzecz organizacji. W spotkaniu wzięło udział 70 osób ⁹¹.

W swej działalności nie zapomnieli o świętach religijnych i twórcy politycznego syjonizmu Teodorze Herclu.

Dnia 28 XII 1933r. „Syjoniści – Ogólni” oraz „Syjoniści – Rewizjoniści” urządzili wspólną akademię żałobną ku czci zamordowanego w Palestynie dr Alzarowa. Prelegenci Topiał i Guntman (rewizjonista) podnosząc w swych przemówieniach zasługi zamordowanego, nawoływali do składania ofiar na założenie w Palestynie kolonii im. Alzarowa. Syjoniści zorganizowali kurs pracy fizycznej dla 30 mężczyzn i 14 kobiet. Uczestnicy kursu wykonywali różne prace na terenie miasta ⁹².

Dnia 26 IX 1934r. w lokalu Straży Pożarnej odbył się powiatowy zjazd Syjonistów – Rewizjonistów przy udziale 350 osób. Zjazd podejmuje nast. decyzje:

- protest przeciwko egzekutywie syjonizmu, która drogami merytorycznymi zabierała prawo emigracji rewizjonistom
- protest przeciwko tworzeniu „Nielegalnych Emigrantów” ⁹³.

Dnia 18 VII 1937r. „Syjoniści – Rewizjoniści” urządzili zgromadzenie publiczne o charakterze wieców protestacyjnych przeciwko podziałowi Palestyny.

W latach trzydziestych wzrosły też wpływy partii Mizrahi. W 1935r. organizacja liczyła 100 członków, prezesem był Baruch

Zunszajn – kupiec posiadający wykształcenie elementarne. W jego domu przy ul. 3 – go Maja 42 mieścił się lokal partii. W celu przygotowania do pracy w Palestynie Żydów od 1934r. Mizrachie prowadziła kursy wieczorne języka hebrajskiego. Na kursy uczęszczało 10 osób dorosłych i 12 dzieci ⁹⁴.

W najtrudniejszej sytuacji byli ci Żydzi, którzy opowiedzieli się za komunizmem i zaangażowali w działalność Komunistycznej Partii Robotniczej Polski i Związku Młodzieży Komunistycznej KPRP jako partia dążąca do obalenia istniejącego ustroju musiała działać w warunkach nielegalnych, narażając swych członków na aresztowania. Znanym działaczem komunistycznym był Icek Pelman. Dnia 17 III i 18 III 1934r. we wsi Przyłęk, gm. Nawarzyce, Łysakowie gm. Raków, zostały rozrzucone i rozniezione ulotki lewicy chłopskiej. Na podstawie materiałów archiwalnych można stwierdzić, że do KPRP należało 23 Żydów ⁹⁵.

Dnia 15 V 1936r. na przedmieściu Jędrzejowa (Zielonki) odbyła się konferencja członków KPP z Wodzisławia i Jędrzejowa. Mówiono o zaktywizowaniu działalności KPP i zakładaniu jak największych ilości komórek młodzieżowych ⁹⁶.

W sierpniu 1937r. w Jędrzejowie Mordka Woler zaangażował strajk Krawców we wszystkich zakładach o nadwyzkę płac, w którym wzięło udział około 50 osób ⁹⁷.

Komunizm w środowisku jędrzejowskim zyskał poparcie niewielu Żydów. Nie udało się utworzyć robotniczej partii żydowskiej Bundu ⁹⁸.

Partia Agudas Israel w 1935r. liczyła 350 członków. Siedziba partii mieściła się przy ulicy Skroniowskiej. Tematyka zebrań

Agudy najczęściej poświęcona była sprawom religijnym oraz przyszłości Palestyny ⁹⁹. Liczba biorących udział w tych spotkaniach była o wiele większa w porównaniu z innymi ugrupowaniami, szczególnie po 1930 roku. W listopadzie i grudniu 1933r. z udziałem przedstawiciela z centrali Chaskila Ganchajcha, zorganizowano spotkanie na temat „Znaczenie religii wśród Żydów”, w których wzięło udział 400 osób ¹⁰⁰.

Głównym problemem ugrupowań politycznych było ogromne rozdrobnienie partyjne.

2. Wpływ ugrupowań politycznych w świetle wyborów sejmowych 1928 i 1930.

Wybory parlamentarne przeprowadzone w sposób demokratyczny są sprawdzianem poparcia jakiego społeczeństwo udziela poszczególnym partiom politycznym. Tak też było w latach międzywojennych. W 1918r. Polska stała się państwem demokratycznym, czego wyrazem były wybory do Sejmu Ustawodawczego w 1919r. i następne wybory parlamentarne w 1922, 1928 i 1930 r. Zorganizowano je także w 1935 i 1938r., ale ze względu na niedemokratyczną ordynację i bojkot ogłoszony przez opozycję antysanacyjną do opisu wpływów poszczególnych ugrupowań politycznych są mało przydatne.

Ordynacja wyborcza opierała się na demokratycznych zasadach tzw. pięcioprzymiotnikowego prawa wyborczego. Szeroko zakreślone czynne prawo wyborcze, niski cenzus wieku – 21 lat, prawo głosu dla kobiet – to jej charakterystyczne cechy ¹⁰¹.

W wyborach do Sejmu 1928r. powiat jędrzejowski wchodził w skład okręgu wyborczego nr 20 wraz z powiatem kieleckim i włoszczowskim. W powiecie jędrzejowskim utworzono 45 obwodów głosowania, z czego 5 było w Jędrzejowie. Ugrupowania polityczne wystawiły 15 list wyborczych, na które głosowało 41 522 osoby, co stanowiło 85,2% liczby osób uprawnionych do głosowania.

Największą liczbę głosów w powiecie uzyskało Stronnictwo Chłopskie – 50,5% głosów, podobnie jak w całym okręgu wyborczym. Na drugim miejscu znalazła się lista numer 2 – Polska Partia Socjalistyczna, która otrzymała 6819 głosów – co stanowi 16,4%, na trzecim miejscu znajdowała się Lista Katolicko – Narodowa 3822 – 9,2% głosów, na czwartym miejscu Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem BBWR – 3049 głosów, co stanowi 7,3%.

Jeżeli chodzi o Polskie Stronnictwo Ludowe – Wyzwolenie, to uzyskało ono 121 głosów czyli 0,29% ¹⁰². Najmniej głosów w skali powiatu uzyskała lista nr 4 – Ogólny Żydowski Związek Robotniczy Bund w Polsce – zaledwie 34 głosy, które oddane zostały w Jędrzejowie. Kolejną partią, która uzyskała niskie notowania była lista numer 13 – Jedność Robotniczo – Chłopska – 103 głosy, z tego 1 w Jędrzejowie i 102 w gminach wiejskich, 10 w gminie Wodzisław, 3 głosy w gminie Małogoszcz i 79 głosów padło w gminie Mstyczów ¹⁰³.

Ludność powiatu wzięła czynny udział w wyborach, do głosowania przystąpiło 85,2% uprawnionych. Największą frekwencję wśród ludności wiejskiej odnotowano w gminie Brzegi – 90,8%, najmniejszą w gminie Złotniki – 80,3%. Największym

poparciem wśród ludności wiejskiej cieszyła się lista nr 10 – Stronnictwo Chłopskie, uzyskując 20 736 głosów czyli 56,5% na 36 659 – 100%. Na drugim miejscu była lista numer 2 czyli PPS – 15,6%, następnie w kolejności lista nr 24 – Lista Katolicko – Narodowa – 9,1% i lista nr 1 BBWR – 6% ¹⁰⁴.

Tabela 19 Wyniki wyborów do Sejmu w 1928r. w powiecie jędrzejowskim.

Nazwa ugrupowania	Liczba głosów w %
Stronnictwo Chłopskie	50,5
Polska Partia Socjalistyczna	16,4
Endecja	9,2
BBWR	7,3
Blok Mniejszości Narodowej	5,2

Źródło: Statystyka Polski „Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu, odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 roku”, Warszawa 1930r., s 23.

Ludność miasta Jędrzejowa zajęła odmienne stanowisko wobec poszczególnych list wyborczych. Największym poparciem cieszyła się lista nr 2 – PPS zdobywając 22,2% głosów, na drugim miejscu była lista nr 18 – Blok Mniejszości Narodowych – 20%, na trzecim lista nr 1 BBWR – 17,5%, na czwartym lista nr 33 – Ogólno – Żydowski Narodowy Blok Wyborczy do Sejmu i Senatu – 11,9%, dalej znalazła się lista nr 11 – Monarchistyczna Organizacja Wszechstanowa – 10,7%. Sukces wyborczy w Jędrzejowie należał więc do PPS, natomiast endecja uzyskała tylko 9,5% ¹⁰⁵.

Ludność żydowska wystawiła w powiecie jędrzejowskim trzy

listy wyborcze. Lista nr 18 – Blok Mniejszości Narodowych, lista nr 4 Ogólny Żydowski Robotniczy Komitet Wyborczy „Poalej Syjon”. Największą liczbę głosów spośród nich otrzymała lista nr 18 ¹⁰⁶.

Z powiatu jędrzejowskiego mandat poselski uzyskał Andrzej Waleron ze Stronnictwa Chłopskiego ¹⁰⁷, a w wyborach do Senatu najwięcej głosów w powiecie jędrzejowskim uzyskało Stronnictwo Chłopskie ¹⁰⁸.

30 sierpnia 1930r. orędiem prezydenta zostały przedterminowo rozwiązane obie izby. Wybory do Sejmu zostały wyznaczone na dzień 16 listopada 1930r. Odbywały się ona w atmosferze zapoczątkowanej aresztowaniami brzeskimi. Administracja górlowie stosowała się do wytycznych centralnych władz państwowych. Aresztowano za agitację wyborczą, za ostrzejsze przemówienie na wiecach, konfiskowano prasę i druki wyborcze opozycji. Jednocześnie sanacja wykorzystała fakt, że opozycja nie była do końca pewna czy wybory w ogóle się odbędą. Zostało ona zaskoczona decyzją przedterminowego rozwiązania izb według wojewody kieleckiego partie opozycyjne nie mogły przystąpić do akcji wyborczej natychmiast po ogłoszeniu terminu wyborów „ponieważ nie otrzymały dyrektyw do swych władz naczelnych” ¹⁰⁹.

Z polskich ugrupowań opozycyjnych oddzielnie do wyborów poszły Stronnictwa Narodowe i Chrześcijańska Demokracja. Stronnictwa Centrolewu: NPR, PPS „Wyzwolenie”, „Piast” i Stronnictwo Chłopskie wystąpiły ze wspólną listą pod nazwą Związek Obrony Prawa i Wolności Ludu. Własną listę wystawiło Rewolucyjne Zjednoczenie Lewicy Chłopskiej „Samopomoc”. Zgłoszona

przez KPP lista Jedności Robotniczo – Chłopskiej została unieważniona. Komuniści mogli zgłaszać jedynie na listy lokalne ¹¹⁰.

Tabela 20. Liczba głosów otrzymanych w Jędrzejowie i gminach wiejskich w wyborach 1928r.

Nazwa ugrupowania	Liczba głosów					
	Ogółem	%	Jędrzejów	%	Wieś	%
BBWR	3049	7,3	847	17,5	2202	6
PPS	6819	16,4	1074	22,2	5745	15,6
Stronnictwo Chłopskie	20953	50,5	217	4,5	20736	56,5
Blok Mniejszości Narodowych	2167	5,2	965	20	1202	3,2
Lista Katolicko – Narodowa	3822	0,2	560	9,5	3362	9,1
Monarchistyczna Organizacja Wszechstanowa	1776	4,2	518	10,7	1258	3,4
Polski Blok Katolicki PSL „Piast” i Chrześcijańskiej Demokracji	1139	2,7	56	1,1	1083	2,9
Ogólno – Żydowski Narodowy Blok Wyborczy	1084	2,6	578	11,9	506	1,3
PSL „Wyzwolenie”	121	0,29	-	-	121	0,3
Jedność Robotniczo – Chłopska	103	0,24	1		102	0,27

Źródło: Statystyka Polski „Statystyka wyborów do Sejmu”, s.23.

Przedstawiciele ludności żydowskiej znaleźli się na listach BBWR. Żydowskie Stronnictwa mieszczańskie wystąpiły z trzema listami: na jednej byli syjoniści z byłej Kongresówki – Blok Obrońcy Praw Narodowości Żydowskiej, na drugiej Syjoniści z Małopolski (Blok Narodowo – Żydowski) i na trzeciej Ortodoksi – Ogólno - Żydowski Narodowy Blok Gospodarczy. socjaliści żydowscy poszli do wyborów oddzielnie: Bund i Poalej Syjon wystawili odrębne listy ¹¹¹.

Powiat jędrzejowski wchodził w skład okręgu wyborczego wraz z powiatem kielecki i włoszczowskim. W wyborach w 1930r. w powiecie wystawiono 10 list wyborczych. W dniu 16 listopada 1930r. na 48 789 uprawnionych do głosowania w wyborach udział wzięło 37 926 osób – 77,7% ¹¹². Najwięcej głosów uzyskała w powiecie jędrzejowskim lista nr 7 – Centrolew, to jest 14 444 głosy – 51,3%, drugie miejsce zajęła lista nr 1 BBWR – 12 289 głosów 32,4%, trzecie miejsce zajęła lista nr 4 – Lista Narodowa. Uzyskała ona 4735 głosów czyli 12,5%. Posłem z powiatu jędrzejowskiego został wybrany Andrzej Waleron ze Stronnictwa Chłopskiego ¹¹³.

W Jędrzejowie zwycięstwo odniósł BBWR natomiast w gminach wiejskich Centrolew ¹¹⁴. W skali kraju i województwa kieleckiego, wybory okazały się klęską dla Centrolewu i Endecji. BBWR zdobył 240 mandatów, Centrolew 79, Endecja 63 w skali kraju ¹¹⁵.

Tabela 21 Liczba głosów otrzymanych w Jędrzejowie i gminach wiejskich w wyborach sejmowych 1930r.

Nazwa ugrupowania	Liczba głosów					
	Ogółem	%	Jędrzejów	%	Wieś	%
BBWR	1228 9	32,4	2516	56,1	9773	29,2
Lista Narodowa	4735	12,5	601	13,3	4134	12,3
Blok Lewicy Socjalistycznej (Burial i NSPP)	6	0,01	6	0,13	-	-
Poalej – Syjon	-	-	-	-	-	-
Centrolew (PPS „Wyzwolenie”, Stronnictwo Chłopskie, Piast, NPR)	1944	51,3	642	14,3	1880 2	56,3
Blok Obrony Praw Narodowości Żydowskiej	823	2,1	643	14,1	189	0,56
Ogółno – Żydowski Narodowy Blok Gospodarczy	69	0,18	12	0,26	57	0,17
Stronnictwo Dobrobytu Ludu Rolniczego	4	0,01	-	-	4	0,01
Zjednoczenie Lewicy Chłopskiej „Samopomoc”	470	1,2	72	1,6	398	1,1
Jedność Robotniczo – Chłopska	1	0,00 2	1	0,02	-	-

Źródło: Statystyka Polski „Statystyka wyborów do Sejmu”, s. 23.

3. Wpływy ugrupowań politycznych w świetle wyborów samorządowych w latach trzydziestych.

Organizację samorządu terytorialnego w II Rzeczypospolitej cechowały:

1. Organizacja samorządu dostosowana była do podziału terytorialnego kraju dla celów administracji ogólnej,
2. Prawo stanowienia w sprawach samorządu przysługiwało radom obieralnym,
3. Jednostki organizacyjne samorządu mogły się łączyć w związki dla realizacji zadań wchodzących w zakres ich kompetencji
4. Zespolenie organów administracji ogólnej i organów wykonawczych samorządu na szczeblu powiatu i województwa pod przewodnictwem starosty i wojewody.
5. Wyposażenie jednostek organizacyjnych samorządu terytorialnego poza osobowością cywilno – prawną, w osobowość publiczną – prawną czyli prawo dysponowania w określonych sprawach władztwem administracyjnym ¹¹⁶.

Organy samorządu terytorialnego wszystkich stopni dzieliły się na organy uchwałodawcze i wykonawcze. W gminach miejskich funkcje uchwałodawcze należały do rad wybieranych w głosowaniu powszechnym. funkcje wykonawcze pełnił zarząd miejski złożony w miastach wydzielonych z prezydenta i ławników, a w pozostałych (w tym w Jędrzejów) z burmistrza i ławników. Członków zarządu miejskiego wybierała rada miejska.

W powiatach organami uchwałodawczymi były rady powiatowe (do 1933r. sejmiki) pochodzące z wyborów pośrednich i jawnych, a organami wykonawczymi wydziały powiatowe, składające się z 6 członków wybieranych przez radę pod przewodnictwem starosty ¹¹⁷.

23 marca 1933 weszła w życie nowa ustawa samorządowa, która wprowadziła częściowe zmiany w ustroju samorządu terytorialnego. Art. 11 głosił, że członkami rady gminnej są wójt – jako przewodniczący, podwójci, ławnicy oraz radni. W wyborach gminnych i gromadzkich pewną rolę odgrywał starosta, który dowolnie wyznaczył datę wyborów do poszczególnych rad w powiecie ¹¹⁸.

W powiecie jędrzejowskim wybory do rad gromadzkich zostały rozpisane na dzień 14 i 16 listopada 1933r. Przeprowadzono je w 161 gromadach, a szeroką działalność przedwyborczą prowadził poseł Andrzej Waleron. Wybory odbyły się spokojnie z wyjątkiem wsi Brzegi i Korytnica. We wsi Brzegi doszło do starcia między zwolennikami SL, którzy wystawili własną listę kandydatów na radnych gromadzkich i ich zastępców a Komisją Wyborczą ¹¹⁹.

16 listopada 1933r. w Korytnicy, gmina Sobków, ludność wtargnęła do lokalu wyborczego i chciała sterroryzować policję ¹¹⁹. W wyborach gromadzkich w 1933r., uprawnionych do głosowania było 39 865 osób z czego udział w wyborach wzięło udział 8056 obywateli czyli ok. 20,2% ¹²⁰.

Wybory do rad gminnych w powiecie jędrzejowskim wyznaczono na luty 1934r. i przeprowadzono je w 13 gminach ¹²¹. Powiat został podzielony na 18 okręgów wyborczych. Frekwen-

cja w okręgach gdzie było głosowanie wynosiła 85,4%, a w okręgach gdzie nie było 71,8%.

Tabela 22 Wyniki wyborów do rad gminnych w powiecie jędrzejowskim w roku 1934

Ilość gmin	13
Ilość okręgów wyborczych	26
Ilość okręgów z 1 listą	8
Ilość okręgów gdzie było głosowanie	18
Frekwencja w okręgach gdzie było głosowanie	85,4
Frekwencja w okręgach gdzie nie było głosowania	71,8
Ilość	211

Źródło: APK UWK I, sygn. 3937, Zestawienie wyników wyborów gminnych 1934, 3947, K 1-7.

Kolejne wybory do rad gromadzkich zostały wyznaczone na dzień 18 grudnia 1938r., a zakończyły się w styczniu 1939r ¹²². Natomiast wybory do rad gminnych wyznaczono na miesiąc luty 1939r. Do obsadzenia w powiecie było 212 mandatów. Wśród wybranych radnych największy procent stanowili Polacy 99,4%, Żydzi tylko 0,6% ¹²³. Największy sukces wyborczy odniósł Obóz Zjednoczenia Narodowego, uzyskując 101 mandatów ¹²⁴.

A oto jak przedstawiały się wybory do Rady Miejskiej miasta Jędrzejowa w latach trzydziestych. Pierwsze wybory w latach trzydziestych odbyły się 8 lutego 1931 roku. Do wyborów ogłoszono 9 list – 4 listy poselskie i 5 żydowskich. Uprawnionych do

głosowania było 5734 osoby, oddano 4007 głosów ¹²⁵.

Tabela 23 Wybory do Rady Miejskiej w Jędrzejowie z dnia 8 II 1931r.

Nazwa	Liczba głosów	Przynależność polityczna i liczba mandatów
Polska Lista Pracowników Fizycznych i Umysłowych w Jędrzejowie	488	3 (BBWR)
Chrześcijańska Lista Obywateli Śródmieści i Przedmieści Jędrzejowa	771	5 (SN, CHD, bezpartyjni)
Solidarność Robotnicza (Bund, Poalej – Syjon)	88	-
Przedstawiciele Przedmieść i Pracowników Jędrzejowa	882	5 (Stronnictwo Chłopskie PPS)
Zrzeszenie Bezpartyjne Chrześcijańskie Mieszczan, Rzemieślników, Robotników i Rolników	269	2 (SN, ChD, bezpartyjni)
Zjednoczony Blok Żydowski w Jędrzejowie	681	5 (Ortodoksi Syjoniści Niezależni)
Żydowska Bezpartyjna Kupiecka	188	1 (Ortodoksi, Syjoniści)
Rzemieślników Żydów w Jędrzejowie	384	2 (Ortodoksi, Syjoniści)
Drobnych Kupców Handlowych i Lokatorów Jędrzejowa	255	1 (Ortodoks, Syjoniści)

Źródło: APK, UWK I sygn. 2635, K 129.

Największą liczbę głosów otrzymała lista wystawiona przez Stronnictwo Chłopskie i PPS. 882 czyli 22% i zdobyła 5 mandatów ¹²⁶. Żadnego mandatu nie otrzymał Bund, Poalej Syjon.

Tabela 24. Stan radnych pod względem przynależności partyjnej w Jędrzejowie w 1931r.

Liczba ludności	Liczba mandatów	Przynależność partyjna				
		BBWR	PPS	Bezp. prorządowi	Bezp.	Żydzi
12853	24	13	3	2	2	4
		54,2%	12,5%	8,4%	8,4%	16,7%

Źródło: APK, UWK I, sygn. 2635 K. 129.

A oto jak przedstawiał się wykaz imiennych członków Rady Miejskiej miasta Jędrzejowa w roku 1932 ¹²⁷.

Tabela 25 Wykaz członków Rady Miejskiej i Magistratu m. Jędrzejów w 1932 roku.

Nr	Nazwisko i imię	Funkcja	Przynależność polit.
1	Sucharkiewicz Antoni	burmistrz	BBWR
2	Piotrowski Wincenty	ławnik	Bezpartyjny
3	Dr Polak Eliezer	ławnik	Syjonista zwolennik BBWR
4	Zelcer Izrael Dawid	ławnik	BBWR
5	Abramowicz Józef	radny	Bezpartyjny

6	Bąkiewicz Michał	radny	Bezpartyjny
7	Bekier Stanisław	radny	Bezpartyjny
8	Chmielarz Michał	radny	Bezpartyjny
9	Epsztein Izrael	radny	Ortodoks
10	Gafinetin Josek	radny	BBWR
11	Ickowicz Izaak	radny	Mizrachi
12	Janiszewski Piotr	radny	Bezpartyjny
13	Kobylecki Jan	radny	Sympatyk SN
14	Marcinkowski Antoni	radny	Stronnictwo Ludowe
15	Mróz Wincenty	radny	Stronnictwo Ludowe
16	Najmocki Ludwik	radny	PPS
17	Patrzalek Antoni	radny	PPS
18	Sobkowski Leon	radny	Bezpartyjny
19	Stępczyk Karol	radny	BBWR
20	Szpilberg Abram	radny	Ortodoks
21	Toczyłowska Janina	radny	Sympatyk SN
22	Topioł Alter Chil	radny	Syjonista
23	Wieliński Antoni	radny	BBWR
24	Nalfowicz Herszel	radny	Syjonista
25	Kulasek Antoni	radny	Stronnictwo Ludowe
26	Wagon Moszek	radny	Bezpartyjny
27	Piętek Piotr	radny	BBWR

Źródło: APK, UWK I, sygn. 2046, K 23-24.

W wyborach do Rady Miejskiej w 1934r. ogłoszono 12 list. BBWR zgłosił 6 list pod nazwą „Blok Gospodarczy Obywateli m Jędrzejowa”. wszystkie ugrupowania żydowskie ogłosiły 5 list o wspólnej nazwie „Lista Gospodarcza Żydów m Jędrzejowa”. Stronnictwo Ludowe zgłosiło jedną listę ale bez nazwy. Pozostałe partie własnych list nie zgłosiły ¹²⁸.

Uprawnionych do głosowania było 5776 (43,9) obywateli, z tego udział w wyborach wzięło 4202 głosów ważnych oddano 4090. Udział ludności polskiej wyniósł 68%, żydowskiej 32% ¹²⁹.

Tabela 26 Wybory do Rad Miejskich w powiecie jędrzejowskim w 1934r.

Liczba ludności	13141
Liczba okręgów	6
Liczba obwodów głosujących	6
Liczba mandatów do obsadzenia	24
Ogólna l. wybranych kandydatów	12
Liczba uprawnionych głosujących	5776 43,9%
Liczba głosujących	4181 72,3%
Liczba ważnych kart	4090
Liczba nieważnych kart	91

Źródło: APK, UWK I, sygn. 2693, K – 41.

Tabela 27 Wyniki wyborów do Rady Miejskiej Jędrzejowa w 1934r.

Nr	Nazwisko i imię	Przynależność polit.
1	Imbrówna Zofia	BBWR
2	Sobczyk Wincenty	BBWR
3	Michałkiewicz Wincenty	Bezpartyjny
4	Temkin Szyja	Aguda
5	Palonowski Stanisław	BBWR
6	Piątek Piotr	BBWR
7	Węchowicz Ignacy	Bezpartyjny
8	Przypkowska Zofia	BBWR
9	Piotrowski Wincenty	SN
10	Tajtelbaum Pikus	Syjonista
11	Zawłocki Józef	BBWR
12	Nurczyński Sabin	BBWR
13	Szpylbero Josek	Aguda
14	Epsztain Izrael	Aguda
15	Sucharkiewicz Antoni	BBWR
16	Hebenstrelfowa Zofia	BBWR
17	Gałowicz Leon	BBWR
18	Szrenfeld Pinkus	Syjonista
19	Wieliński Antoni	BBWR
20	Osterczy Julion	BBWR

21	Nawarro Bazyli	SN
22	Guasiński Dominik	SN
23	Tykiwiński Zygmunt	Bezpartyjny
24	Repecki Maciej	BBWR

Źródło: APJ, sygn. 30, Akta miasta Jędrzejowa, K – 71.

Na posiedzeniu Rady Miejskiej dokonano wyborów zarządu miejskiego z następującym wynikiem:

1. Burmistrz – Antoni Sucharkiewicz, lat 61, Kupiec, BBWR, dotychczasowy burmistrz.
2. Wice burmistrz – Feliks Przypkowski, lat 50, kupiec, BBWR.
3. Ławnicy – St. Pacanowski, lat 53, urzędnik BBWR, Dominik Gurasieński, lat 54, sympatyk SN, dr Eliezer Polak, lat 36, lekarz wolnopraktykujący, syjonista, sympatyk BBWR, dot. ławnik ¹³⁰.

Na miejsce wybranych do Zarządu Miejskiego Sucharkiewicza, Pacanowskiego i Gurasieńskiego do Rady Miejskiej weszli Karol Stempczyk, lat 44, BBWR, Ludwik Kowalczyk, lat 57, bezpartyjny, Jan Wąsrel, lat 38, bezpartyjny ¹³¹.

Nowe wybory do rady Miejskiej w Jędrzejowie odbyły się w dniu 16 kwietnia 1939r. Uprawnionych do głosowania było 5790 obywateli. sukces wyborczy odniósł obóz sanacyjny zdobywając 13 mandatów, Żydzi – 4 mandaty, PPS – 3 mandaty. Klęskę wyborczą odniosło Stronnictwo Narodowe, nie zdobywając żadnego mandatu ¹³².

Rozdział IV

Życie kulturalno – oświatowe w powiecie jędrzejowskim

1. Ośrodki kulturotwórcze

Z dala od wartkiego nurtu płynącego w wielkim mieście toczyło się życie na prowincji. W małym mieście takim jakim był Jędrzejów, dla większości celem życiowym było: dokupienie morgi ziemi, posada w magistracie, czy też dorobienie się własnego sklepiku bądź warsztatu pracy ¹. Krytyczność sądów o życiu w prowincjonalnych miasteczkach nie była bez podstaw, niemniej jednak dawało się zauważyć aktywność społeczną, która pełniła określone funkcje w kształtowaniu się postaw światopoglądowych wśród ludności małomiasteczkowej ².

Swoistą szkołą życia publicznego i kształtowania się postaw obywatelskich stanowiła Ochotnicza Straż Pożarna, która powstała w Jędrzejowie już 3 marca 1901 roku ³. W pracach straży pożarnej uczestniczyli przedstawiciele elity małomiasteczkowej, a stanowisko prezesa piastowały osoby cieszące się dużym prestiżem w środowisku miejskim. Przynależność do straży, nobilitująca w oczach mieszkańców, stanowiła okazję nie tylko spotkań towarzyskich w szerszym gronie, ale także dawała poczucie realizowania ważnych i poważnie traktowanych obowiązków publicznych i społecznych ⁴.

Rolę ośrodka kulturotwórczego spełniały remizy. Straż stanowiła ważny element obchodzonych w mieście różnych uroczystości państwowych i lokalnych. W czasie świąt kościelnych strażacy brali udział bądź to jako poczet sztandarowy, bądź jako asysta przy baldachimie w czasie procesji. A żadna uroczystość w powiecie nie odbyła się bez dętej orkiestry strażackiej ⁵.

Radosną uroczystością dla strażaków było święto ich patrona, świętego Floriana, obchodzone uroczystości 4 maja. Tego dnia składano wieńce na grobach zmarłych strażaków, organizowano pokazowe ćwiczenia strażackie, wystawiano sztuki teatralne, organizowano festyny i zabawy taneczne ⁶. Bez wątpienia więc straż stanowiła ową szkołę życia publicznego i kształtowania postaw obywatelskich w całym powiecie jędrzejowskim.

W latach 1928 – 1939 na ogólną liczbę 92 pożarów w Jędrzejowie i okolicach miejscowa straż brała udział w akcjach ratowniczych w 83 przypadkach. Można by przytoczyć wiele przykładów odwagi i bezgranicznego poświęcenia się strażaków. Oto jeden z nich: 27 stycznia 1937 roku Władysław Łuszczek i Józef Rama ponieśli śmierć w czasie pełnienia swych obowiązków ⁷.

Życie kulturalne toczyło się na prowincji w zasadzie w dwóch formach: jako artystyczna oprawa rozmaitych imprez (złotów, jubileuszy, wieczornic, rocznic itp.) oraz jako imprezy samoistne.

Najpopularniejsze były amatorskie przedstawienia teatralne. Poważny wkład w rozwój amatorskiego teatru wносиła miejscowa inteligencja ⁸. Amatorski ruch artystyczny był wyjątkowym zjawiskiem w życiu kulturalnym naszego powiatu w okresie międzywojennym. Jego rozwój organizacyjny cechowała duża mobilność i dynamika. Inspiratorem i reżyserem kółka drama-

tycznego był Stanisław Namysłowski, nauczyciel języka polskiego w Seminarium Nauczycielskim. Jedną z ważniejszych inscenizacji było wystawienie trzeciej części „Dziadów” Adama Mickiewicza.

Podobną działalność prowadzili dwaj inni poloniści: Wróblewski i Papaj. Z ich to inicjatywy wystawiono „Warszawiankę” Stanisława Wyspiańskiego. Występy zespołu teatralnego odbywały się w Seminarium i sali widowiskowej mieszczącej się na piętrze budynku remizy Straży Pożarnej⁹.

Zdobytą wiedzę artystyczną przenoszono do środowisk wiejskich. Teatr amatorski w pobliskim Skroniowie zorganizowali Józef Wieliński i Władysław Siekaj. Ludność bowiem spragniona była rozrywki, gdyż właściwie poza nabożeństwem w kościele, odpustami i jarmarkami nie miała zazwyczaj innych rozrywek. Dlatego też młodzież i starsi mieszkańcy chętnie pomagali organizatorom i licznie uczestniczyli w urządzanych przedstawieniach.

Miał też teatr jędrzejowski swoich niezapomnianych aktorów, taką charakterystyczną postacią była Irena Pytlik pracująca w banku jako księgowa. Grane przez nią postacie komediowe nagradzane były oklaskami i salwami śmiechu zgromadzonej widowni.

Teatr amatorski w środowiskach małomiasteczkowych działał również przy żydowskich organizacjach oświatowo – kulturalnych, społeczno – zawodowych i charytatywnych. Ruch amatorski teatru w małych miasteczkach zamieszkałych i zdominowanych przez ortodoksów był zjawiskiem nowym i prawie rewolucyjnym. Toteż młodzi organizatorzy przedstawień teatralnych z trudem pokonywali, biorący się ze strachu i niewiedzy opór

rodziców, sąsiadów, rabina¹⁰. Z takimi trudnościami borykała się z pewnością młodzież działająca w sekcji dramatycznej Żydowskiego Towarzystwa Muzyczno – Dramatycznego „Muza” w Jędrzejowie¹¹.

Znaczącym składnikiem lokalnego życia kulturalnego były też teatry objazdowe, których częstotliwość pobytu wzrosła w latach trzydziestych w naszym powiecie. Z sezonowymi występami teatry objazdowe jeździły do Jędrzejowa a także okolicznych miejscowości¹².

Na przełomie 1937 i 1938 roku mieszkańcy Jędrzejowa i okolic mogli obejrzeć takie przedstawienia jak: „Ciotka Karola”, „Hiszpańska mucha” (teatr z Sosnowca, „Mecenas Bolbes i jego mąż” (teatr z Poznania), „Niebieski ptak” (teatr z Warszawy), „Co wolno wojewodzie” (teatr z Poznania), „Operetka Lwowska” (teatr z Lwowa), „Rewia” (teatr z Łodzi)¹³.

Oglądanie widowisk teatralnych nie wymagało od widza przygotowania, wykształcenia ani gotowości intelektualnej, stąd też popularność teatru w środowiskach małomiasteczkowych. Grano z reguły repertuar dostosowany do masowego odbiorcy, najczęściej komedie, przedstawienia lekkie i przyjemne.

Do Jędrzejowa przyjeżdżały także objazdowe teatry żydowskie. W ciągu 1931 roku w mieście występowały: Teatr Żydowski, Tupa Wileńska, Jonas Turkow, Rubin Mandelbaum, Hersz Hort. W roku 1938 w Jędrzejowie ze sztuką „Przy drzwiach zamkniętych” gościła wybitna aktorka żydowska Ida Kamińska¹⁴.

Pisząc o kulturze powiatu warto wspomnieć, że w Jędrzejowie oprócz teatru działało również kino. Było to kino „Bajka”,

które mieściło się na ulicy Strażackiej 10, w domu wydzierżawionym od Giszy Szwarcbauta ¹⁵. Początkowo właścicielem kina był Jan Janikowski, a następnie Krystyna Pacanowska. Kino posiadało około 160 miejsc. Różna była częstotliwość seansów, np. w 1938 roku kino „Bajka” było czynne w okresie zimy 5 – 6 razy w tygodniu, a latem 2 – 3 razy w tygodniu ¹⁶.

Utrzymanie bowiem i prowadzenie kina wymagało niezwyklej operatywności, albowiem obciążenie podatkami było olbrzymie. Oprócz podatku państwowego należało płacić pewne sumy na rzecz magistratu. Wnosiły one od 5 do 50% ceny biletu. Obniżka tego podatku mogła być stosowana przy wyświetlaniu filmów o wybitnych walorach artystycznych. Właściciel ponosił ponadto wydatki związane z wynajęciem kopii, obsługą aparatury, zabezpieczeniem przeciwpożarowym ¹⁷. O złej kondycji finansowej kina „Bajka” świadczyć może prośba J. Jankowskiego o zmniejszenie podatku nałożonego przez magistrat z 25% do 15% ceny biletu. W roku 1936 właściciela kina zwolniono z obowiązku opłaty za ogłoszenie w wysokości 5 zł miesięcznie, motywując to krytycznym stanem finansowym kina ¹⁸.

Obok kina zdobyczą postępu technicznego w powiecie w okresie międzywojennym było radio. Pierwsze radio zainstalowano w Seminarium Nauczycielskim.

2. Czytelnictwo i działalność bibliotek

Istotną rolę w życiu kulturalnym powiatu jędrzejowskiego odgrywało czytelnictwo. Większość stowarzyszeń kulturalnych i towarzystw oświatowych starało się prowadzić biblioteki. Jedną

z najstarszych bibliotek w Jędrzejowie była biblioteka Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych (ZPNSP) założona jeszcze w 1916 roku. Mieściła się ona na ulicy Pińczowskiej. Biblioteka ta posiadała jedno z największych zbiorów w całym powiecie, wynoszące 2 203 pozycje. Mogli z niej korzystać odpłatnie członkowie we czwartki w godzinach od 15 do 17 i w niedzielę od godziny 10 do 13. Druga biblioteka mieściła się na ulicy 11 – go Listopada 14, była to biblioteka Polskiej Macierzy Szkolnej. Liczyła 720 pozycji i była dostępna dla wszystkich mieszkańców miasteczka i okolicy ²⁰. Większość działających bibliotek to biblioteki środowiskowe, przeznaczone dla określonego odbiorcy. Taką była też biblioteka Stowarzyszeń Młodzieży założona w 1923 roku przy kościele Św. Trójcy w Jędrzejowie. Swą bibliotekę posiadał także Związek Strzelecki, która działała wraz z czytelnią od 1927 roku i liczyła 250 pozycji książkowych. W latach trzydziestych okresu międzywojennego popularne było w naszym powiecie zakładanie tzw. „ruchomych bibliotek”. Największa z nich liczyła 400 tomów, a mieściła się w biurze Związku Kółek Rolniczych w Jędrzejowie. Przeznaczona była dla członków tej organizacji. W gminach powiatu tworzone również stałe biblioteki samorządowe ²¹.

Własną sieć bibliotek posiadała ludność żydowska. Największą w Jędrzejowie była biblioteka im. Icchaka Lejbusza Pereca. Biblioteka ta wraz z czytelnią mieściła się przy ul. Łysakowskiej nr 9. W 1929 roku Organizacja Syjonistyczna założyła w Jędrzejowie bibliotekę „Herclijah”. Jej zbiory biblioteczne wynosiły 416 tomów w języku żydowskim i hebrajskim ²².

Tak duża ilość bibliotek w naszym powiecie nie szła niestety w parze z jakością. Było to oczywiście wynikiem słabych podstaw

finansowych. Poważną przeszkodą w upowszechnianiu czytelnictwa był także na ogół niski poziom intelektualny mieszkańców. W swoich upodobaniach czytelniczych ludność powiatu nie odbiegała normą od mieszkańców innych powiatów. Najchętniej czytano romanse, krótkie nowele, kalendarze, zbiory pieśni, przypowieści utrzymane w stylu biblijnym.

Bardziej niż czytelnictwo książek rozpowszechnione było czytelnictwo prasy, chociaż gazeta, szczególnie codzienna na prowincji nie weszła jeszcze na listę artykułów stałego zapotrzebowania²³. Mieszkańcy powiatu czytali prasę o różnych kierunkach ideowo – politycznych, ogólnokrajową i kielecką. Miasto nie posiadało lokalnej gazety. Próbowano wprowadzić podejmować działalność wydawniczą ale jej żywot był krótkotrwały. Taką efemerydą były „Nowości Jędrzejowskie”, tygodnik społeczno – polityczny sympatyzujący z BBWR. Pismo ukazywało się w latach 1930 – 1931, a jego wydawcą był Grzegorz Róg. Jednorazowy nakład pisma wynosił 1 200 sztuk²⁴.

W latach 1928 – 31 w Jędrzejowie ukazywało się pismo katolickie „Wiadomości parafialne”. W latach trzydziestych wychodziły też pisemka szkolne takie jak: „Nasze pisemko” – dwumiesięcznik, ukazujący się w latach 1931 – 33 oraz „Pobudka”, pismo młodzieży seminarium wydawane nieregularnie²⁵.

Z opracowań dotyczących czytelnictwa prasy wynika, że młodzież w większym stopniu czytała prasę niż dorośli. Mimo, że starsze pokolenie czytało mało, to na ogół posiadało podstawowe informacje. Informacje te zdobywano drogą przekazów ustnych na targach, jarmarkach, odpustach, a także poprzez przynależność do różnego rodzaju organizacji o profilu społecznym i politycznym²⁶.

3. Działalność chóru i orkiestry

Przy omawianiu kultury powiatu należy wspomnieć też o działalności chóru i orkiestr, które działały w okresie międzywojennym. Były to trzy orkiestry: Strażacka, Kolejowa i Seminarium Nauczycielskiego²⁷. Chór seminarzystów występował we wszystkich uroczystościach narodowych i szkolnych. Przeżycia związane z występami chóru, słuchaniem muzyki i wykonywanych przez niego pieśni dostarczały wszystkim głębokich wzruszeń artystycznych i patriotycznych. Najczęściej wykonywane pieśni to: „Stepy akemańskie”, „Przylecieli Sokołowie”, „A jak poszedł król na wojnę” i wiele innych.

4. Działalność Towarzystw Kulturalnych

Potrzebę działalności kulturalnej, kontaktów towarzyskich zaspokajały w pewnym stopniu Towarzystwa Kulturalne. Na uwagę zasługuje działalność założonego jeszcze w 1909 roku Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (PTK). W latach 1914 – 1928 nastąpiła przerwa w działalności PTK, podjęta została jednak z powrotem w 1929 roku. Towarzystwo liczyło wówczas 42 członków. W 1931 roku prezesem PTK w Jędrzejowie był Jan Nowak, a siedziba znajdowała się w Seminarium Nauczycielskim. Główną ideą Towarzystwa było rozbudzanie zainteresowań regionem i podniesienie poziomu życia umysłowego prowincji²⁸.

Ambitne plany miał też zorganizowany w 1925 roku przez miejscową inteligencję Akademicki Związek Jędrzejowian. Przewodniczącym został Stanisław Bilewicz, a sekretarzem Eugeniusz Pomorski. Związek liczył w 1935 roku 30 członków. Jego celem

było nawiązanie kontaktów z ośrodkami akademickimi i ożywienie działalności kulturalnej w mieście. Jednak poza organizowanymi odczytami Związek nie wykazał się szerszą działalnością ²⁹.

Istotną rolę w życiu powiatu odegrały żydowskie stowarzyszenia kulturalno – oświatowe. W Jędrzejowie szczególnie aktywne było wspomniane już przeze mnie wcześniej Towarzystwo Muzyczne --Dramatyczne "Muza". Towarzystwo to pracowało w trzech sekcjach, oprócz pisanej już wcześniej sekcji dramatycznej, także muzycznej i śpiewaczej. W październiku 1938 roku „Muza” liczyła 10 członków, a jej przewodniczącym był Marmont Mordka. Towarzystwo istniało do II wojny światowej ³⁰.

Również Kościół był inicjatorem i organizatorem życia kulturalnego. W parafii Bł. Wincentego Kadłubka istniał chór prowadzony przez księdza Stanisława Marchewkę. Funkcjonowały też organizacje religijne, które zajmowały się wychowaniem młodzieży w wierze katolickiej. Z Kościołem związane było Towarzystwo Dobroczynne „Caritas”, założone przez Akcję Katolicką w latach wielkiego kryzysu ³¹. Obydwe istniejące w mieście parafie miały własne koła. Placówka „Caritasu” istniejąca przy parafii Św. Trójcy liczyła w 1939 roku około 40 członków, a na jego czele stały panie Gajdurowa i Łukasiewiczowa ³². Celem tej placówki było przede wszystkim „pogłębianie i wykonywanie zasad katolickich na polu dobrodziejstwa i miłosierdzia”. Podobny cel działania stawiał przed sobą oddział „Caritasu” istniejący przy parafii Bł. Wincentego Kadłubka. Jego przewodniczącą w 1938 roku była Honorata Kąkolewska ³³.

Istniejące w powiecie organizacje kładły nacisk w swej działalności na organizowanie kursów oświatowo – kulturalnych.

Dużą popularnością cieszyły się kursy organizowane przez Związek Młodzieży Wiejskiej „wici”. Organizacja ta na plan pierwszy w swojej działalności wysuwała problematykę oświatowo – kulturalną. W lutym 1936 roku Zarząd Powiatowy ZMW „Wici” urządził dla swych członków kurs kulturalno – oświatowy, w którym udział wzięło 48 delegatów z 23 szkół powiatu jędrzejowskiego. Otwarcia kursu dokonał ówczesny Prezes Zarządu Powiatowego Stanisław Chabior. Na kursie było 8 wykładowców: Józef Ciota – kierownik wydziału wojewódzkiego ZMW „Wici” w Kielcach, Kazimierz Kosiojewski – inżynier z Kielc, Marian Niezman ze Związku Społeczności Społeczności „Społem” w Kielcach, dr Ignacy Kwarta – przewodniczący TUR w Jędrzejowie, Stanisław Chrobot – instruktor Powiatowego Związku Młodzieży Wiejskiej w Jędrzejowie, Stanisław Maniak – instruktor z Kielc, Stanisław Kot – profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, Józef Niecko – redaktor ³⁴. Tematy wykładów były bardzo różne, oto niektóre z nich: Ideologia ZMW „Wici”, Deklaracje gospodarcze i ustrojowe, Kultura i oświata, Dzieje ludów, Chłopi w literaturze ³⁵.

5. Szkolnictwo

Nie tylko w rzeczy samej, to o czym pisałam wcześniej, ale również, a może przede wszystkim sama szkoła jako instytucja oświatowa odegrała niezwykle ważną rolę spoiwa kulturotwórczego, gdyby jednak nie ograniczoność jej zasięgu. U schyłku lat trzydziestych 30 tys. dzieci z województwa kieleckiego pozostawało poza obowiązkiem szkolnym, a tylko 16% uczęszczających do szkół powszechnych kończyło pełną szkołę siedmioklasową ³⁶.

Ostateczną formę ustroju szkolnego ustalono dopiero na podstawie reformy szkolnej Janusza Jędrzejewicza w 1932 roku, obowiązywała zasada, że w zakresie szkoły powszechnej nauka jest obowiązkowa dla wszystkich obywateli państwa. W wyniku tej ustawy szkoły powszechne były odąd potrójnego stopnia organizacyjnego I, II, III. Szkoła stopnia I – jak głosiła ustawa, jest to szkoła, która realizuje pierwszy szczebel programowy wraz z najważniejszymi składnikami szczebla drugiego i trzeciego, szkoła II realizuje pierwszy i drugi szczebel programowy wraz z najważniejszymi składnikami szczebla trzeciego. Szkoła III stopnia realizuje wszystkie trzy szczeble programowe w pełnym zakresie ³⁷.

Z powyższego wysuwa się wniosek, że ustawa za podstawę ustroju szkolnego przyjęła szkołę stopnia pierwszego, choć szkoła średnia opierała się na drugim szczeblu programowym. Podział na trzy szczeble organizacyjne spowodował, że uczniowie w szkole I stopnia w okresie siedmiu lat nauki kończyli tylko cztery klasy, a w szkole II stopnia sześć klas i w szkole III stopnia siedem klas. Tak więc poziom zdobywanego wykształcenia przez uczniów był różny, w zależności – od tego do jakiej szkoły uczęszczał. Ustawa z 1932 roku wprowadziła również jednolitość szkolnictwa średniego w oparciu o szóstą klasę szkoły powszechnej. Dotychczasowa szkoła sześciolletnia rozpadła się na czteroletnie gimnazjum i dwuletnie liceum. Dla kształcenia nauczycieli powstawały trzyletnie licea pedagogiczne po czterech latach gimnazjum i dwuletnie pedagogiczne po liceum ogólnokształcącym np. w Kielcach.

W 1936 roku reforma Jędrzejowiczowska objęła również administrację szkolną. W miejsce inspektorów szkolnych utworzo-

no obwody szkolne, które zamiast jednego jak dotychczas powiatu objęły kilka. Od 1 października 1933 roku wydzielony został obwód kielecki i obejmował powiaty: kielecki, jędrzejowski i włoszczowski.

Inspektorat szkolny kielecki składał się od 1933 roku z inspektora, dwóch podinspektorów i instruktora oświaty pozaszkolnej. W latach 1929 – 1939 Inspektorem Szkolnym Kieleckim był Stanisław Rychter. W okresie międzywojennym Inspektorat Szkolny w Kielcach miał swoją siedzibę na ulicy Focha 33.

Główny wysiłek władza szkolna w województwie kieleckim w latach 1932 o 1939 szedł w kierunku zmiany struktury organizacyjnej szkolnictwa. Przyrost liczby nauczycieli i izb lekcyjnych był niewystarczający.

W latach trzydziestych w Jędrzejowie były czynne trzy szkoły (dzisiejsze szkoły podstawowe Nr 1, Nr 2 i Nr 3). Wszystkich szkół elementarnych w powiecie jędrzejowskim na progu odzyskania niepodległości było 94, a przed wybuchem II wojny światowej było ich zaledwie 27. Poziom nauczania w szkolnictwie był niski. Brak podstawowych pomocy naukowych, przepełnione uczniami izby lekcyjne, nieregularne uczęszczanie uczniów na lekcje, brak zeszytów, książek – nie świadczyło dobrze o szkolnictwie powszechnym w powiecie.

Poziom organizacyjny szkolnictwa w województwie kieleckim znacznie się obniżył w wyniku reformy jędrzejewiczowskiej. Stan ten obrazuje poniższe zestawienie:

Tabela 28 Poziom organizacyjny szkolnictwa w powiecie jędrzejowskim w latach 1932 i 1933

Ogół. szkół	Klasa 1	Klasa 2	Klasa 3	Klasa 4	Klasa 5	Klasa 6	Klasa 7
113	51	30	12	10	2	-	8
%	45,3	26,55	10,16	8,84	1,76	-	7,07

Źródło: J. Grzywny, „Oświata i kultura w powiecie kieleckim w latach 1918 – 1936”, Kielce 1977, s. 57.

Oddzielną kartę, pisząc o szkolnictwie poświęcić należy Gimnazjum Ogólnokształcącemu w Jędrzejowie. Początki jego sięgają czasów założenia Progimnazjum Męskiego w 1912 roku oraz Progimnazjum Żeńskiego w 1913 roku. Starania o otwarcie czteroklasowego Progimnazjum były dziełem Antoniego Mrocza. Od 1927 roku obydwie szkoły męska i żeńska zostały połączone w jeden twór szkolny noszący miano Koedukacyjnego Gimnazjum Wydziału Powiatowego Sejmiku Jędrzejowskiego. Prawa państwowe otrzymała szkoła pod nazwą Gimnazjum i Liceum przed 1939 rokiem ³⁸.

Tabela 29 Ilość szkół w roku 1937/38

Ogół szkół	I stopnia	II stopnia	III stopnia
115	76	20	19
%	66,08	17,39	16,52

Źródło: J. Grzywna, Oświata i kultura, s. 58.

Do szkoły tej uczęszczała młodzież wiejska i miejska. Mieszkańcy powiatu żywo interesowali się sprawą dalszego rozwoju Gimnazjum. Domagali się powiększenia bibliotek szkolnych oraz urządzenia pracowni dydaktycznych. Zdawali sobie dobrze sprawę z faktu, iż siedemdziesiąt woluminów w bibliotece nauczycielskiej i sześćset w uczniowskiej to zasoby zbyt skromne, wymagające szybkiego uzupełnienia.

Dzięki zaś staraniom Józefa Kruka, sekretarza Wydziału Powiatowego w Jędrzejowie wybudowano nowy gmach Gimnazjum w 1930 roku ³⁹.

Szkoła cieszyła się dużym szacunkiem w środowisku miejskim i wiejskim. Gimnazjum w Jędrzejowie reprezentowało wysoki poziom naukowy i wychowawczy. Sprawdzianem tego są liczni wychowankowie Gimnazjum z wyższym wykształceniem, ich rzetelna praca zawodowa oraz wysoki poziom moralny i obywatelski.

Przygotowanie do zawodu nauczycieli, którzy podejmowali pracę w szkołach powiatu jędrzejowskiego i nie tylko, odbywało się w miejscowym Seminarium Nauczycielskim. Pięcioletni kurs seminarium jędrzejowskiego obejmował osiemnaście przedmiotów i dawał oprócz pełnego średniego wykształcenia ogólnego przygotowanie zawodowe ⁴⁰.

A oto główne przedmioty, które składały się na zajęcia w Seminarium Nauczycielskim w Jędrzejowie:

- 1 religia
- 2 język polski
- 3 język niemiecki

- 4 historia
- 5 geografia
- 6 biologia
- 7 fizyka
- 8 chemia
- 9 matematyka
- 10 śpiew
- 11 muzyka
- 12 prace ręczne
- 13 rysunki
- 14 higiena
- 15 psychologia
- 16 pedagogika
- 17 historia wychowania
- 18 praktyka pedagogiczna

Warto również przytoczyć nazwiska dyrektorów Seminarium w latach 1928 – 1936. Byli to:

Jan Nowak – w latach 1928 – 1931
Jan Wierzbicki – w latach 1931 – 1934
Wawrzyniec Roekreschef – w latach 1934 – 1936

Grono nauczycielskie ulegało częstym zmianom ale do długoletnich nauczycieli w latach 1916 – 1936 należeli:

Feliks Przypkowski – higiena
Jan Kurda – historia, język niemiecki

Antonina Kurdowa – pedagogika
Stanisław Namysłowski – język polski
Michał Rogala – wychowanie fizyczne
Ignacy Wasala – muzyka, śpiew
Wawrzyniec Roekreschef – biologia, fizyka, chemia
Antoni Gelles – geografia
Edward Grugulski – pedagogika, praktyka pedagogiczna
Józef Lipski – prace ręczne
Józef Wróblewski – język polski
Ludwik Żuk – muzyka, śpiew
Maria Lubertowicz – nauczycielka ćwiczeń ⁴¹

Życie zewnętrzne Seminarium Nauczycielskiego opierało się na planie pracy wychowawczo – dydaktycznej. Do opracowania siatki godzin posługiwano się oczywiście przepisami normującymi ilość lekcji poszczególnych przedmiotów.

Dla wychowawczych celów organizowano bale młodzieżowe. Były też sławne doroczne bale karnawałowe w Seminarium dla zaproszonych gości, na które wyjątkowo strojnie urządzano salę. Na te bale pozwalano pójść tylko uczniom 5 kursu.

Organizowano też imprezy rozrywkowe w Seminarium. Występowały przyjezdne zespoły kameralno – muzyczne i dramatyczne. W tych publicznych imprezach uczniowie mieli okazję zaprezentowania swojego sposobu bycia i uczyć się od innych. Prócz tych publicznych oficjalnych zabaw i imprez młodzież Seminarium urządzała wieczorki taneczne w prywatnych do-

mach swych koleżanek ze szkół żeńskich. Seminarzyści mieli własną orkiestrę do tańca. Należy zaznaczyć, że seminarzyści – mieszkańcy internatu nie mogli swobodnie korzystać z tych wieczorków. Każdy musiał być o godz. 18 na kolacji, a następnie na stałym miejscu przy stole w uczelni, gdzie odrabiał pracę domową lub czytał do godz. 21. Toteż wypad na wieczorek – prywatkę kończył się często przykrymi konsekwencjami. Szkoła znana była ze swego rygorystycznego regulaminu uczniowskiego⁴².

Większość uczniów (w 80% wywodząca się z chłopstwa) była biedna. Pomoc rodziców ograniczała się do przywiezienia chleba raz na 2 tygodnie oraz mąki, ziemniaków i słoniny oraz zapłaty za stancję i dostarczenie czystej bielizny. Dobrze było tym, których rodzice mogli pozwolić sobie na zapłacenie internatu, którego opłata wynosiła 60 zł miesięcznie (1 kwintal żyta kosztował 20 zł). Spora część zdolniejszych uczniów udzielała korepetycji dzieciom z zamożnych rodzin i w ten sposób dorabiała na swe utrzymanie⁴³. W internacie wychowywano i wszczepiano najważniejsze nawyki, higienę i kulturę współżycia.

Ważny element w życiu seminarium stanowiły stancje prywatne. Ponad połowa uczniów mieszkała na stancjach. Były to pokoje u rodzin szukających dodatkowego zarobku. Mieścili się przy ul. Klasztornej i w dzielnicy przyklasztornej. Kilka z nich było prowadzonych z dużym zrozumieniem młodzieży i niemałym wpływem, np. stancja pani Jankiewiczowej, pani Sobolewskiej, Nieszynowej i inne⁴⁴.

Na stancje posyłano też nauczycieli dla kontroli i dorady. Sprawy gospodarcze regulował preliminarz budżetowy, w skład

którego wchodziło utrzymanie zakładu, pensje nauczycieli oraz system stypendialny uczniów. Tylko bardzo nieliczna grupa otrzymywała kilkunastozłotowe stypendia. Całe stypendium pokrywało zaledwie czwartą część należności za utrzymanie w internacie⁴⁵.

W seminarium istniał Samorząd szkolny, który był dobrą szkołą pracy społecznej. Już od pierwszego kursu każdy uczeń otrzymywał pewne zadanie. Z reguły od trzeciego kursu przemawiano zarząd „Samopomocy uczniowskiej”. Nowy zarząd gospodarzył przez okres roku szkolnego, a czasem dwóch lat, ale z reguły uczniowie kursu piątego oddawali władzę w ręce młodszych kolegów⁴⁶.

W czasach Polski niepodległej rzetelna praca nauczycieli i nauka seminarzystów owiana była duchem służenia narodowi, stąd tak grono nauczycielskie jak i młodzież cieszyli się szacunkiem wśród społeczeństwa jędrzejowskiego. Wielu absolwentów jędrzejowskiego seminarium z okresu międzywojennego uzyskało stopnie naukowe i zostało profesorami wyższych uczelni, zajmowało poważne stanowiska zarówno w szkolnictwie jak i w innych placówkach życia państwowego i społecznego. Oto kilku z nich: St. Adamczyk – wizytator szkolny, Jan Bartecki – prof. Uniwersytetu Warszawskiego, prorektor WSP w Opolu, Teodor Czajkowski – naczelnik wydziału w Ministerstwie Oświaty, Jan Gorgoń – inspektor szkolny Mieczysław Kubicki – st. radca Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, St. Maniak – działacz ludowy, wizytator szkół, Antoni Prusek – kurator Okręgu Szkolnego, Mieczysław Puto – działacz Związku Nauczycielstwa Polskiego, Jan Sokołowski – naczelnik wydziału w Ministerstwie Oświaty, Jan Starościak – profesor Uniwersytetu Warszawskiego⁴⁷.

Zakończenie

Dzieje powiatu jędrzejowskiego w okresie międzywojennym wymagają jeszcze szczegółowych badań i uzupełnień, a wart jest powiat takich badań, bo przecież Ziemia Jędrzejowska to miejsce o dużych tradycjach historycznych. Żywo na karty historii wpisała się tu: insurekcja kościuszkowska, powstania narodowe, pierwsza i druga wojna światowa.

Pisząc dzieje powiatu jędrzejowskiego w latach trzydziestych można stwierdzić, że był to powiat rolniczy. Przeważały tu gospodarstwa średnie i drobne. Mimo dość znacznej ilości urodzajnej gleby wydajność z hektara była tu niewielka.

Przemysł na omawianym terenie był dość słabo rozwinięty. Reprezentowały go zakłady przetwórstwa płodów rolnych takie jak: młyny, gorzelnie, browary. Istniały drobne zakłady przemysłu metalowego, tartak, gipsownia, kamieniołomy i cegielnie. Większość z tych zakładów zlokalizowana była w samym Jędrzejowie, ale warto jeszcze raz wspomnieć o zakładzie mieszczącym się w Małogoszczu.

Lokalny charakter miał też handel w powiecie, zdominowany przez ludność żydowską, zwłaszcza w Jędrzejowie, Wodzisławiu, Sędziszowie, Oksie i Małogoszczu (targi obuwia).

Istotne znaczenie miało również dla powiatu rzemiosło, które produkowało na potrzeby miasta i okolicznych wsi. Przewaga szewstwa i krawiectwa powszechna w całej Polsce na omawianym terenie była również widoczna.

Powiat jędrzejowski, o czym świadczą dane statystyczne za-

mieszkiwała ludność przede wszystkim wyznania rzymskokatolickiego i mojżeszowego. Żydzi stanowili ważną część materialnego i duchowego obrazu całego powiatu. To właśnie Żydzi mieli duży udział w rzemiośle i w handlu na terenie powiatu.

Warunki społeczno – ekonomiczne stały się podłożem do rozwoju życia politycznego powiatu. Główną rolę odegrało tu Stronnictwo Chłopskie i czołowy jego przywódca Andrzej Wale-ron. Aktywna była również PPS, która posiadała oparcie wśród miejscowych kolejarzy. Wśród robotników przemysłowych i rolnych oraz rzemieślników działała Komunistyczna Partia Polski. –Nie mniej ważne były też żydowskie partie polityczne.

Na polu społeczno – oświatowym ważną rolę spełniało szkolnictwo, biblioteki, kino i teatr.

Obraz powiatu nie byłby pełny bez opisu słynącego daleko poza granicami kraju Muzeum Zegarów Słonecznych im. Przypkowskich w Jędrzejowie. W 1962 roku rodzina Przypkowskich przekazała zbiory na rzecz skarbu państwa, dając tym samym początek Państwowemu Muzeum im. Przypkowskich. Zbiory są stale wzbogacane o nowe eksponaty i obecnie obejmują ponad 600 zegarów słonecznych oraz astronomicznych przyrządów pomiarowych. Muzeum gromadzi również dokumenty i pamiątki historyczne związane z przeszłością Jędrzejowa i regionu.

Reasumując należy stwierdzić, że mimo wszystkich mankamentów i trudności całe dwudziestolecie międzywojenne było bardzo ważne dla powiatu jędrzejowskiego i całego regionu świętokrzyskiego. Warto więc było choć trochę zbliżyć się do tego okresu i tego powiatu.

Aneksy

Aneks 1 Wykaz osobowy członków władz miejskich 1929r.

Nr	Nazwisko i imię	Wiek	Zawód	Przynależność partyjna
Rada Miasta				
1	Dr Feliks Przy-pkowski	56	lekarz powiato-wy	BBWR
2	Jan Jackowski	43	sędzia Sądu Ogólnego	BBWR
3	Wincenty Nawrot	36	urzędnik Sejmi-ku	BBWR
4	Leon Kupisz	52	nauczyciel	BBWR
5	Naftula Wolowiński	50	kupiec	BBWR
6	Stanisław Kon-czewski	43	maszynista	PPS
7	Wacław Leśkiewicz	34	tokarz	PPS
8	Józef Patrzalek	38	maszynista	PPS
9	Teofil Arendarski	46	murarz	PPS
10	Stanisław Błasz-kiewicz	40	mechanik	PPS
11	Jan Bryła	28	robotnik	PPS
12	Roman Jarosiński	41	tokarz	PPS

13	Wincenty Turski	32	pomocnik ma-szynisty	PPS
14	Stanisław Łasak	41	rolnik	Stronnictwo Chłopskie
15	Wincenty Mróz	41	rolnik	Stronnictwo Chłopskie
16	Gabriel Nurczyński	40	kupiec	Stronnictwo Narodowe
17	Ignacy Więckowski	39	rolnik	Bezpartyjny
18	Moszek Wargoń	53	kupiec	Bezpartyjny
19	Izrael Zelcer	55	kupiec	Bezpartyjny
20	Kazimierz Regulski	28	rzeźnik	Bezpartyjny
21	Abram Moszek Szpielberg	40	przemysłowiec	Żydowskie Stronnictwo Prawicowe
22	Izrael Epszajn	43	kupiec	Żydowskie Stronnictwo Prawicowe
23	Alter Chil Topiał	37	przemysłowiec	Żydowskie Stronnictwo Lewicowe
24	Izrael Ickowicz	50	przemysłowiec	Żydowskie Stronnictwo Prawicowe

Członkowie Magistratu				
1	Stanisław Paca- nowski	46	burmistrz	BBWR
2	Karol Gondzik	62	wiceburmistrz	BBWR
3	Antoni Sucharkie- wicz	56	kupiec	BBWR
4	Szlama Dudkiewicz	42	przemysłowiec	Żydowskie Stronnictwo
5	Jan Wolny	36	maszynista	PPS

Źródło: AP Kielce, UWK I, sygn. 2632, K 15.

Aneks 2 Wykaz imienny radnych powiatowych wybranych w miesiącu listopadzie 1934r.

Nr	kolegium wyborcze	nazwisko	miejsce zam.	wiek	zawód	przynależ- ność polit.
1	Jędrzejów	Sobczyk Piotr	Jędrze- jów	47	rolnik	BBWR
2	Jędrzejów	Osterczy Julian	Jędrze- jów	46	inspektor PZUW	BBWR
3	Jędrzejów	Stępczyk Karol	Jędrze- jów	45	szewc	BBWR
4	Brzegi	Ziętał Stanisław	Jędrze- jów	41	rolnik	BBWR
5	Brzegi	Smolarz Józef	Brzezno	36	rolnik	BBWR
6	Mało- goszcz	Dębek Wincenty	Zerniki	39	rolnik	BBWR

7	Mało- goszcz	Kokosza Stanisław	Mało- goszcz	46	rolnik	BBWR
8	Mierzwin	Kościński Antoni	Tur Dolny	45	rolnik	BBWR
9	Mierzwin	Miśkiewicz Kajetan	Morzwin	53	rolnik	BBWR
1 0	Mstyczów	Rogolski Michał	Tamawa	57	rolnik	BBWR
1 1	Mstyczów	Galecki Aleksan- der	Mara- nów	50	rolnik	SL
1 2	Nagłowice	Nowak Stanisław	Jarono- wice	41	rolnik	SL
1 3	Nagłowice	Sucheck Ignacy	Roko- szyn	47	rolnik	BBWR
1 4	Nawarzy- ce	Mazur Jan	Sędowi- ce	50	rolnik	BBWR
1 5	Nawarzy- ce	Kubicki Izydor	Nawa- rzyce	44	rolnik	BBWR
1 6	Prząsław	Maludziń- ski Roman	Przą- sław	49	rolnik	BBWR
1 7	Prząsław	Weliński Józef	Skro- niów	36	rolnik	BBWR
1 8	Raków	Nowakow- ski Józef	Gozna	40	rolnik	BBWR
1 9	Raków	Czapla Władysław	Łysaków	55	rolnik kował	BBWR
2 0	Sędzi- szów	Remion Wincenty	Gródek	32	nauczy- ciel	BBWR

2 1	Sędzi- szów	Bugajski Michał	Grunię- cin	39	rolnik	Bezpartyjny
2 2	Sobków	Nagojczyk Jan	Lipa	53	rolnik	SL
2 3	Sobków	Nazimek Franciszek	Oksa	52	rolnik	SL
2 4	Węgle- szyn	Zakrzew- ski Jan	Sto- szewce	40	nauczy- ciel	SL
2 5	Węgle- szyn	Bodzich Władysław	Węgle- szyn	32	rolnik	SL
2 6	Wodzi- sław	Muster Franciszek	Wodzi- sław	45	kupiec	SN
2 7	Wodzi- sław	Pawlak Andrzej	Piotrko- wice	32	rolnik	SL
2 8	Złotniki	Rogulski Zdzisław	Mieron- ice	40	rolnik	BBWR
2 9	Złotniki	Zakrzew- ski Antoni	Złotniki	37	nauczy- ciel	BBWR

Źródło: AP, Kielce, UWK I, sygn. 2633, K 26 – 27.

Aneks 3. Wybory do Sejmu według okręgów wyborczych, powiaty Kielce i Jędrzejów, 1928r.

Powiaty, Miasta, Gminy wiejskie	Liczba obwodów głosowania	Liczba mieszkańców uprawnionych do głosowania	Złożono głosów	Unieważniono głosów w komisjach		Oddano głosów ważnych ogółem	Głosy ważne oddane na listy															
				obwodowej	okręgowej		1	2	3	4	5	10	11	12	13	18	24	25	33	37a	38a	
Okrąg wyborczy ogółem	165	191 808	159 142	1 499	252	158 890	31 532	29 499	3 992	35	362	47 404	5301	2432	146	7854	21 635	3 437	2 993	60	2 208	
a) Miasta	26	38 416	29 078	48	44	29 034	8 650	4 976	10	35	115	308	1153	-	12	5427	5 538	115	2 044	-	651	
b) Gminy wiejskie	139	153 392	130 064	1 451	208	129 856	22 882	24 523	3982	-	247	47 096	4148	2432	134	2427	16 097	3 322	949	60	1 557	
Pow. – Kielce	79	96 366	77 019	281	139	76 880	23 160	11 910	391	1	353	12 518	1915	2432	32	5335	13 454	2 175	1 869	-	1 335	
a) Miasta	17	26 928	19 878	36	32	19 846	5 794	2 726	5	1	113	11	383	-	10	4333	4 422	56	1 451	-	541	
Kielce	15	24 471	17 921	29	25	17 896	5 144	2 511	5	1	113	7	278	-	9	3808	4 231	54	1 221	-	514	
Chęciny	2	2 457	1 957	7	7	1 950	650	215	-	-	-	4	105	-	1	525	191	2	230	-	27	
b) Gminy wiejskie	62	69 438	57 141	245	107	57 034	17 366	9 184	386	-	240	12 507	1532	2432	22	1002	9 032	2 119	418	-	794	
Bieliny	3	3 229	2 725	7	7	2 718	350	176	186	-	-	576	58	446	-	12	20	894	-	-	-	
Bodzentyn	5	6 501	4 794	2	2	4 792	1 575	613	24	-	109	895	5	1011	-	111	331	38	80	-	-	
Cisów	2	1 931	1 598	99	13	1 584	446	56	-	-	-	957	-	5	-	1	110	9	-	-	-	
Daleszyce	3	3 079	2 779	14	6	2 773	1 002	18	8	-	-	247	12	-	-	78	1 160	220	28	-	-	
Dąbrowa	4	4 096	3 493	10	9	3 484	1 025	188	3	-	-	396	63	-	1	11	1 272	479	44	-	2	
Dyminy	3	3 204	2 825	5	5	2 820	850	139	-	-	-	807	48	-	-	-	908	9	-	-	59	
Górno	3	3 920	3 670	2	2	3 668	2 161	108	2	-	3	307	47	46	-	19	943	30	-	-	2	
Korzecko	4	3 159	2 663	18	1	2 662	943	319	-	-	-	982	79	-	3	10	307	2	6	-	11	
Łopuszno	3	2 751	2 472	10	10	2 462	336	270	5	-	-	1 244	23	-	-	324	248	11	-	-	1	
Mniów	3	3 116	2 725	4	1	2 724	1 388	296	-	-	-	309	-	-	6	11	647	39	26	-	2	
Morawica	3	3 031	2 588	6	2	2 586	311	214	9	-	8	1 283	72	-	-	14	623	35	1	-	14	

Niewachłów	3	5 191	3 578	6	1	3 577	753	988	-	-	1	148	58	-	-	20	866	261	78	-	404
Piekoszków	4	3 953	3 337	10	8	3 329	2 815	239	-	-	56	30	-	-	7	133	4	3	-	-	42
Samsonów	5	6 099	4 964	18	16	4 948	690	1 389	34	-	-	1 847	355	1	3	18	351	39	21	-	-
Ślupia Nowa	2	2 762	2 233	1	1	2 232	426	244	-	-	1	276	82	921	-	113	163	6	-	-	-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Snochowice	2	2 910	1 960	1	1	1 959	161	111	1	-	11	1 039	239	-	-	1	388	3	4	-	1
Suchedniów	5	5 950	4 946	16	11	4 935	712	3 261	80	-	51	17	13	2	2	110	483	33	130	-	41
Szczecno	3	2 338	2 112	10	5	2 107	785	499	22	-	-	413	31	-	-	10	190	8	-	-	149
Zajączków	2	2 218	1 679	6	5	1 674	637	56	12	-	-	732	147	-	-	6	18	-	-	-	66
Pow. – Jędrzejów	45	48 731	41 522	433	43	41 479	41 479	6 819	121	34	-	20 953	1776	-	103	2167	3 822	1 139	1 084	-	412
a) Miasta	5	5 681	4 824	4	4	4 820	4 820	1 074	-	34	-	217	518	-	1	965	460	56	578	-	70
Jędrzejów	5	5 681	4 824	4	4	4 820	4 820	1 074	-	34	-	217	518	-	1	965	460	56	578	-	70
b) Gminy wiejskie	40	43 050	36 698	429	39	36 659	36 659	5 745	121	-	-	20 736	1258	-	102	1202	3 362	1083	506	-	342
Brzegi	2	1 962	1 783	25	2	1 781	1 781	204	2	-	-	744	10	-	5	5	412	193	5	-	-
Małogoszcz	3	3 636	2 941	14	9	2 932	2 932	318	1	-	-	1 245	700	-	-	95	318	36	47	-	-
Mierzwin	4	4 179	3 679	5	4	3 675	3 675	481	1	-	-	2 300	64	-	-	24	484	112	23	-	-
Mstyczów	2	2 492	2 111	5	5	2 106	2 106	312	7	-	-	1 534	4	-	79	9	40	-	-	-	8
Nagłowice	2	2 710	2 342	8	1	2 341	2 341	827	9	-	-	1 190	16	-	5	22	76	56	16	-	23
Nawarzyce	3	3 081	2 678	3	3	2 675	2 675	458	8	-	-	1 932	32	-	-	43	99	12	5	-	-
Przysław	4	4 038	3 453	4	2	3 451	3 451	413	6	-	-	1 381	166	-	-	43	689	393	10	-	2
Raków	3	3 180	2 755	169	-	2 755	2 755	418	-	-	-	1 873	36	-	-	22	122	179	10	-	-
Sędziszów	4	2 909	2 588	1	1	2 587	2 587	945	37	-	-	1 068	22	-	3	164	127	1	18	-	13
Sobków	3	3 934	3 228	5	5	3 223	3 223	368	-	-	-	2 140	7	-	-	15	362	7	172	-	-
Węgleszyn	3	3 504	3 024	2	2	3 022	3 022	484	1	-	-	1 727	5	-	-	40	223	5	28	-	255
Wodzisław	5	5 081	4 232	4	4	4 228	4 228	409	49	-	-	2 142	148	-	10	695	194	44	171	-	39
Złotniki	2	2 344	1 884	1	1	1 883	1 883	108	-	-	-	1 400	48	-	-	25	216	45	1	-	2

Aneks 4 Wybory do Sejmu według okręgów wyborczych, powiaty Kielce i Jędrzejów, 1930r.

Powiaty, Miasta, Gminy wiejskie	Liczba obwodów głosowania	Liczba mieszkańców uprawnionych do głosowania	Złożono głosów	Unieważniono głosów w komisjach		Oddano głosów ważnych ogółem	Głosy ważne oddane na listy									
				obwodowej	okręgowej		1	4	5	6	7	17	18	22a	23b	24c
Pow. Kielce	80	102 287	75 904	349	312	75 592	25 956	17 310	89	310	28 777	2 493	132	6	474	45
a) Miasta	17	32 119	22 666	55	58	22 608	12 416	4 401	79	179	2 928	2 207	11	-	368	19
Kielce	15	29 657	20 791	51	54	20 737	11 203	4 175	79	179	2 641	2 183	11	-	247	19
Chęciny	2	2 462	1 875	4	4	1 871	1 213	226	-	-	287	24	-	-	121	-
b) Gminy wiejskie	63	70 168	53 238	294	254	52 984	13 540	12 909	10	131	25 849	286	121	6	106	26
Bieliny	4	3 327	2 848	11	7	2 841	690	254	-	-	1 897	-	-	-	-	-
Bodzentyn	5	6 537	4 610	31	33	4 577	1 058	470	-	103	2 810	126	10	-	-	-
Cisów	2	1 955	1 496	4	4	1 492	207	168	-	-	1 117	-	-	-	-	-
Daleszyce	3	3 063	2 582	16	3	2 579	663	1 309	-	-	587	14	-	-	6	-
Dąbrowa	4	3 593	2 828	5	6	2 822	915	1 338	-	-	567	2	-	-	-	-
Dyminy	3	3 289	2 590	13	8	2 582	723	1 028	-	-	828	-	-	-	3	-
Górno	3	3 883	3 499	14	32	3 467	1 053	1 647	-	-	767	-	-	-	-	-
Korzecko	4	3 502	2 638	44	42	2 596	819	499	-	-	1 275	-	-	-	2	1
Łopuszno	3	2 877	2 373	21	21	2 352	594	309	1	-	1 395	50	-	3	-	-
Mniów	3	3 290	2 386	16	10	2 376	296	1 442	-	-	617	8	9	1	2	1
Morawica	3	2 990	2 240	26	2	2 238	346	782	-	-	1 110	-	-	-	-	-
Niewachłów	3	4 010	2 972	8	8	2 964	1 002	952	-	-	916	22	7	-	58	7
Piekoszów	4	4 042	2 749	13	13	2 736	748	357	-	-	1 631	-	-	-	-	-

Samsonów	5	6 517	4 737	22	21	4 716	854	670	-	-	3 173	4	-	2	-	13
Ślupia Nowa	2	2 723	2 011	8	2	2 009	653	205	-	-	1 150	-	1	-	-	-
Snochowice	2	2 904	1 838	5	5	1 833	494	752	-	-	587	-	-	-	-	-
Suchedniów	5	7 062	5 298	30	30	5 268	1 440	390	9	28	3 208	60	94	-	35	4
Szczecno	3	2 414	2 082	7	7	2 075	475	251	-	-	1 349	-	-	-	-	-
Zajączków	2	2 190	1 461	-	-	1 461	510	86	-	-	865	-	-	-	-	-
Pow. Jędrzejów	45	48 789	37 926	109	85	37 841	12 289	4 735	6	-	19 444	823	69	4	470	1
a) Miasto Jędrzejów	5	5 771	4 499	14	15	4 484	2 516	601	6	-	642	634	12	-	72	1
b) Gminy wiejskie	40	43 018	33 427	95	70	33 357	9 773	4 134	-	-	18 802	189	57	4	398	-
Brzegi	2	2 005	1 775	2	2	1 773	511	838	-	-	424	-	-	-	-	-
Małogoszcz	3	3 559	2 736	19	18	2 718	1 191	319	-	-	1 208	-	-	-	-	-
Mierzwin	4	4 143	3 422	9	9	3 413	1 533	412	-	-	1 467	1	-	-	-	-
Mstyczów	2	2 538	1 779	2	2	1 777	339	43	-	-	1 395	-	-	-	-	-
Nagłowice	2	2 786	2 116	7	7	2 109	403	55	-	-	1 576	17	-	-	58	-
Nawarzyce	3	3 039	2 452	2	4	2 448	283	163	-	-	1 988	-	-	-	14	-
Przysław	4	3 992	3 216	9	7	3 209	619	779	-	-	1 811	-	-	-	-	-
Raków	3	3 190	2 408	7	6	2 402	606	224	-	-	1 570	2	-	-	-	-
Sędziszów	4	2 971	2 549	6	6	2 543	1 015	128	-	-	1 251	51	-	-	98	-
Sobków	3	3 898	2 886	1	1	2 885	529	577	-	-	1 721	-	57	-	1	-
Węgleszyn	3	3 452	2 586	3	3	2 583	790	220	-	-	1 420	-	-	-	153	-
Wodzisław	5	5 206	3 772	27	5	3 767	1 549	132	-	-	1 902	113	-	-	71	-
Złotniki	2	2 239	1 730	1	-	1 730	405	244	-	-	1 096	5	-	4	3	-

**Aneks 5 Wybory do Sejmu 1928r. Listy wyborcze.
Listy przyłączone do list państwowych.**

Nr	Nazwa partii	Liczba głosów ważnych	Uzyskane mandaty
1	Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem	2 399 438	125
2	PPS	1 482 097	64
3	PSL „Wyzwolenie”	834 710	41
4	Ogólny Żydowski Związek Robotniczy „Bund” w Polsce	80 220	-
5	Żydowski Robotniczy Komitet Wyborczy „Poalej – Syjon”	31 189	-
6	Ukraiński Związek Narodowy	8 887	-
7	Narodowa Partia Robotnicza	228 119	11
8	Ukraińskie Włościańsko – Robotniczo Socjalistyczne Zjednoczenie „Sel – Rob”	179 533	4
9	Stronnictwo Chłopskie	618 414	25
10	Monarchistyczna Organizacja Wszechstanowa	53 579	-
11	Chłopskie Stronnictwo Radykalne	44 560	-
12	Jedność Robotniczo – Chłopska	217 240	5
13	Związek Chłopski	135 277	3
14	Polskie Stronnictwo Katolicko – Ludowe	-	-

15	Zjednoczenie Narodowo – Żydowskie w Małopolsce	240 757	6
16	Blok Mniejszości Narodowych	1 439 568	55
17	„Sel – Rob” Lewica	143 181	3
18	Ruska	132 018	1
19	Narodowo – Państwowy Blok Pracy	146 947	4
20	Blok Wyborczy Ukraińskich Socjalistycznych Włościańsko – Robotniczych Partii	270 591	9
21	Lista Katolicko – Narodowa	925 570	38
22	Polski Blok Katolicki PSL „Piast” i Chrześcijańskiej Demokracji	770 564	34
23	Ukraińska Partia Pracy	45 006	1
24	Komitet Wyborczy Inwalidów i Zdemobilizowanych Wojskowych	193 323	3
25	Ogólnie – Żydowski Narodowy Blok Wyborczy do Sejmu i Senatu	183 767	-
26	Niezależna Socjalistyczna Partia Pracy	13 068	-
27	Stronnictwo Pracy Kresów Zachodnich	unieważniona	
Ogółem		11 410 232	444

Źródło: Statystyka Polski. Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 roku, Warszawa 1930.

Aneks 6. Listy wyborcze wyborów do Sejmu i Senatu w 1935r.

Źródło: Statystyka Polski, seria C, zeszyt 4. Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 roku, Warszawa 1935.

Nr	Nazwa partii	Liczba głosów ważnych	Uzyskane mandaty
1	BBWR	249	5 292 725
2	PPS d Frakcja Rewolucyjna	-	74 096
3	Lista Narodowa	63	1 443 165
4	Blok Lewicy Socjalistycznej (Bud i NSPP)	-	71 123
5	Poalej – Syjon	-	19 206
6	Centrolew (PPS „Wyzwolenie”, Str. Chłopskie, „Piast”, NPR)	79	1 965 864
7	Ukraiński i Białoruski Blok Wyborczy	21	725 984
8	Niemiecki Blok Wyborczy	5	309 713
9	Blok Narodowo - Żydowski	4	184 968
10	Ruska Selańska Organizacja	-	11 465
11	Blok Obrony Praw Narodowości Żydowskiej	2	246 840
12	Ogólno – Żydowski Narodowy Blok Gospodarczy	1	150 146
13	Katolicki Blok Ludowy	14	430 074
14	Monarchiści	-	1 816
Ogółem		11 333 795	444

Przypisy

Przypisy do wstępu

- ¹ T. Koba – Ryszewska, Przeszość administracyjna ziem województwa kieleckiego, W: Z dziejów Ziemi Kieleckiej 1918 – 1944, Warszawa 1970, s. 22.
- ² S. Borkiewicz, Z. Linowski, Monografia historyczna i gospodarcza powiatu jędrzejowskiego, Kielce 1937, s.16.
- ³ Tytuły prac wymienionych autorów patrz bibliografia.

Przypisy do rozdziału I

- ¹ F. Barciński, Geografia gospodarcza województwa kieleckiego, Kielce 1931, s.32.
- ² Statystyka Polski. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. województwo kieleckie, Warszawa 1927, s.3.
- ³ E. Rosset, Demografia Polski, Stan, rozmieszczenie i struktura ludności, t. 1, s. 248.
- ⁴ F. Barciński, Geografia gospodarcza, s. 42.
- ⁵ Tamże, s.44.
- ⁶ Tamże, s. 46.
- ⁷ Statystyka Polski. Pierwszy powszechny spis (bs).
- ⁸ Statystyka Polski, Seria C, s.86, Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII. 1931 roku. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność, stosunki zawodowe, Województwo kieleckie, Warszawa 1938, s.74.
- ⁹ Tamże, s. 74.
- ¹⁰ Tamże, s. 75.
- ¹¹ Statystyka Polski, Pierwszy powszechny spis (bs).
- ¹² Statystyka Polski, Drugi powszechny spis, s. 74.

¹³ AP Kielce (UWK I) sygn. 2137, k.16.

¹⁴ Tamże, k.17.

Przypisy do rozdziału II

- ¹ AP Kielce, UWK I, sygn. 2137, k.15.
- ² S. Borkiewicz, Z. Linowski, Monografia historyczna, s. 254.
- ³ AP Kielce, UWK I sygn. 2137, k.17.
- ⁴ AP Jędrzejów, AmJ, sygn.13, k 41.
- ⁵ Tamże, k. 72.
- ⁶ S. Borkiewicz, Z. Linowski, Monografia historyczna, s. 336.
- ⁷ AP Jędrzejów, SPJ, sygn. 7, k 9.
- ⁸ AP Jędrzejów, SPJ, sygn. 13, k. 39.
- ⁹ S. Borkiewicz, Z. Linowski, Monografia historyczna, s. 356.
- ¹⁰ Tamże, s. 338.
- ¹¹ APJ, SPJ, sygn. 27, k. 54.
- ¹² S. Borkiewicz, Z. Linowski, Monografia historyczna, s. 356.
- ¹³ Tamże, s. 353.
- ¹⁴ APJ, SPJ, sygn. 14, k. 41.
- ¹⁵ Tamże, k. 42.
- ¹⁶ AP Kielce, UWK I, sygn. 3298, k.2.
- ¹⁷ M. Mieszczankowski, Struktura agrarna Polski międzywojennej, Warszawa 1938, s. 59 – 63.
- ¹⁸ S. Iwaniak, Wieś i rolnictwo województwa kieleckiego wobec niepodległości 1918r., Kielce 1991, s. 189.
- ¹⁹ Ziemia jędrzejowska, oprac. J. Warchoł, Kraków 1971, s. 42.
- ²⁰ J. Naumiuk, Ziemia jędrzejowska po roku 1918, W: Ziemia jędrzejowska, s. 37.
- ²¹ S. Marcinkowski, Miasta kielecczyny, przemiany społeczno – gospodarcze 1815 – 1869, Warszawa 1980, s. 281.

- ²² AP Kielce, UWK I, sygn. 464, k. 17.
- ²³ B. Wojtanowska, Żydzi jędrzejewscy, Jędrzejów 1996, (bs), maszynopis w posiadaniu autora.
- ²⁴ AP Jędrzejów, SPJ, sygn. 83, k. 4.
- ²⁵ Tamże, s. 10.
- ²⁶ AP Kielce, UWK I, sygn. 2724, bs.
- ²⁷ AP Kielce, UWK I, sygn. 1238, k. 81.
- ²⁸ Tamże, sygn. 1305, k. 82.
- ²⁹ Tamże, sygn. 6106, bs.
- ³⁰ AP Jędrzejów, AmJ, sygn. 52 bs.
- ³¹ J. Pazdura, Badania nad dziejami rzemiosła na Kielecczyźnie, Materiały z sesji 11 – 12 grudnia 1969, Kielce 1973, s. 13.
- ³² R. Renz, Życie codzienne w miasteczkach województwa kieleckiego 1918 – 1939, Kielce 1994, s. 39 – 40.
- ³³ Tejże, Rzemiosło województwa kieleckiego w okresie międzywojennym, Aspekty społeczne i gospodarcze, Warszawa – Kraków 1984, s. 54.
- ³⁴ Z. Landau, Rzemiosło polskie w latach 1936 – 1939, W: Drobnomieszczaństwo XIX i XX wieku, t. II, s. 183 – 184.
- ³⁵ Tamże, s. 167.
- ³⁶ AP Kielce, UWK I, sygn. 12448, k. 27.
- ³⁷ AP Kielce, UWK I, sygn. 12448, k. 17.
- ³⁸ J. Roszko, S. Boltkowski, Ostatki staropolskie, Warszawa 1966, s. 59 – 60.
- ³⁹ B. Wojtanowska, Żydzi jędrzejewscy, bs.
- ⁴⁰ I. Ihnatowicz, A. Mączka, B. Zientara, Społeczeństwo polskie od X do XX wieku, Warszawa 1979, s. 536.
- ⁴¹ B. Poznańska, Drobnomieszczaństwo XIX i XX wieku, t. II, s. 288.
- ⁴² R. Renz, Rzemiosło województwa kieleckiego, s. 68 – 69.
- ⁴³ S. Wiech, Rzemieślnicy małomiasteczkowi w guberni kieleckiej w latach 1870 – 1914, W: Miasteczka polskie, s. 198.

- ⁴⁴ AP Kielce, UWK I, sygn. 13657, k. 13 – 15.
- ⁴⁵ Tamże, sygn. 1365, k. 8 – 11.
- ⁴⁶ R. Renz, Życie codzienne, s. 54.
- ⁴⁷ M. B. Markowski, Udział ludności, s. 194.
- ⁴⁸ J. Roszko, S. Bartkowski, Ostatki staropolskie, s. 59 – 60.
- ⁴⁹ AP Kielce, UWK I, sygn. 1248, k. 4.
- ⁵⁰ R. Renz, Życie codzienne, s. 57, AP Jędrzejów, AmJ, sygn. 27, k. 184.
- ⁵¹ Tamże, s. 59.
- ⁵² S. Borkiewicz, Z. Linowski, Monografia historyczna, s. 17.
- ⁵³ AP Jędrzejów, AmJ, sygn. 29, k. 60 – 61.
- ⁵⁴ Tamże, sygn. 451, k. 1 – 4.
- ⁵⁵ Tamże, sygn. 453 bs.
- ⁵⁶ Tamże, sygn. 451 k. 1.
- ⁵⁷ Tamże, sygn. 29, s. 3.
- ⁵⁸ AP Kielce, UWK I, sygn. 12447, k. 23.

Przypisy do rozdziału III

- ¹ S. Lato, Ruch chłopski na Kielecczyźnie 1864 – 1931, W: Z dziejów ruchu ludowego na Kielecczyźnie, pod red. S. Lato, Warszawa 1970, s. 26.
- ² M. Przeniosło, Ruch wywrotowy w województwie kieleckim 1918 – 1926, Kielce 1995, s. 59.
- ³ J. Borkowski, Ruch ludowy na Kielecczyźnie w latach międzywojennych, W: Z dziejów Ziemi Kieleckiej 1918 – 1944, Warszawa 1970, s. 61.
- ⁴ J. Naumiuk, Ziemia jędrzejowska, s. 61.
- ⁵ S. Lato, Ruch chłopski na Kielecczyźnie, s. 34.
- ⁶ AP Kielce, UWK I, sygn. 481, k. 49.
- ⁷ J. Borkowski, Ruch ludowy s. 63.
- ⁸ AP Kielce, UWK I, sygn. 481, k. 50.

- ⁹ Tamże, k. 49.
- ¹⁰ Tamże, sygn. 474, k. 514.
- ¹¹ Tamże, k. 513.
- ¹² Tamże, sygn. 483, k. 637.
- ¹³ S. Lato, *Ruch chłopski*, s. 45.
- ¹⁴ AP Kielce, UWK I, sygn. 3298, k. 5.
- ¹⁵ J. Borkowski, *Ruch ludowy*, s. 65.
- ¹⁶ J. Naumiuk, *Ruch robotniczy na Kielecczyźnie do 1948 roku*, Warszawa 1986, s. 55.
- ¹⁷ Tenże, *Ziemia jędrzejowska*, s. 39.
- ¹⁸ J. Ławnik, *Działalność Komunistycznej Partii Polski w województwie kieleckim w latach 1926 – 1938*, Kielce 1994, s. 10 – 15.
- ¹⁹ Tamże, s. 18 – 21.
- ²⁰ M. Przeniosło, *Ruch wywrotowy*, s. 90.
- ²¹ J. Ławnik, *Działalność Komunistycznej Partii*, s. 57.
- ²² Tamże, s. 61.
- ²³ AP Kielce, UWK I, sygn. 466, k. 80.
- ²⁴ J. Ławnik, *Działalność Komunistycznej Partii*, s. 81.
- ²⁵ AP Kielce, UWK U, sygn. 354, k. 1 – 3, sygn. 3479, k. 127 – 129.
- ²⁶ J. Ławnik, *Działalność Komunistycznej Partii*, s. 199.
- ²⁷ AP Kielce, UWK I, sygn. 284, k. 1 – 2.
- ²⁸ J. Ławnik, *Działalność Komunistycznej Partii*, s. 235.
- ²⁹ Tamże, s. 231.
- ³⁰ Tamże, s. 232.
- ³¹ J. Naumiuk, *Ruch robotniczy*, s. 129 – 130, J. Ławnik, *Polska Partia Socjalistyczna w województwie kieleckim w latach 1918 – 1939 w świetle materiałów administracji państwowej. Stan organizacyjny*, Kielce s. 21.
- ³² J. Naumiuk, *Ziemia jędrzejowska*, s. 21.
- ³³ AP Kielce, UWK I, sygn. 256, k. 129, sygn. 466, k. 3.
- ³⁴ Tamże, sygn. 464, k. 64.
- ³⁵ J. Holzer, *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1974, s. 214.
- ³⁶ AP Kielce, UWK I, sygn. 48, k. 50.
- ³⁷ Tamże, k. 48.
- ³⁸ Tamże, k. 51.
- ³⁹ Tamże, sygn. 2563, k. 23.
- ⁴⁰ Tamże, sygn. 2563, k. 23.
- ⁴¹ AP Kielce, UWK I, sygn. 2563, k. 23.
- ⁴² Tamże, k. 153, J. Holzer, *Mozaika polityczna*, s. 216.
- ⁴³ AP Kielce, SPK, sygn. 356, k. 1.
- ⁴⁴ AP Kielce, UWK I, sygn. 2655, k. 412.
- ⁴⁵ Tamże, k. 638.
- ⁴⁶ Tamże, k. 413.
- ⁴⁷ Tamże, k. 413.
- ⁴⁸ J. Holzer, *Mozaika polityczna*, s. 111 – 112.
- ⁴⁹ Tamże, s. 113.
- ⁵⁰ Tamże, s. 114.
- ⁵¹ AP Kielce UWK I, sygn. 466, k. 63.
- ⁵² J. Holzer, *Mozaika polityczna*, s. 119.
- ⁵³ R. Wapiński, *Narodowa Demokracja 1893 – 1993*, Wrocław 1980, s. 265.
- ⁵⁴ AP Kielce, UWK I, sygn. 2566 a, k. 321.
- ⁵⁵ Tamże, k. 198.
- ⁵⁶ R. Wapiński, *Narodowa Demokracja*, s. 273.
- ⁵⁷ S. Rudnicki, *Obóz Narodowo – Radykalny, Geneza działalności*, Warszawa 1985, s. 46.
- ⁵⁸ AP Kielce, UWK I, sygn. 2569, k. 62.
- ⁵⁹ AP Jędrzejów, AmJ, sygn. 30, k. 71.
- ⁶⁰ AP Kielce, UWK I, sygn. 3264, k. 123.

- ⁶¹ Tamże, k 162.
- ⁶² Tamże, k 288 – 289.
- ⁶³ Tamże, sygn. 3298, k 9.
- ⁶⁴ Tamże, sygn. 3264 bc, k 1, sygn. 3264 b, k 170.
- ⁶⁵ J. Holzer, *Mozaika polityczna*, s. 285.
- ⁶⁶ Tamże, s. 291.
- ⁶⁷ AP Kielce, UWK I, sygn. 2654, k 75.
- ⁶⁸ Tamże, s. 137.
- ⁶⁹ *Statystyka Polski*, t. X, s. 23.
- ⁷⁰ AP Kielce UWK I, sygn. 2569, k 3.
- ⁷¹ AP Jędrzejów, AmJ, sygn. 2635, k 71.
- ⁷² AP Kielce, UWK I, sygn. 3947, k 1 – 4.
- ⁷³ Tamże, k 117.
- ⁷⁴ Tamże, k 117.
- ⁷⁵ Tamże, sygn. 3479 D, k 1.
- ⁷⁶ J. Holzer, *Mozaika polityczna*, s. 316.
- ⁷⁷ Tamże.
- ⁷⁸ AP Kielce, UWK I, sygn. 2888 a, k 146.
- ⁷⁹ Tamże, k 147.
- ⁸⁰ AP Kielce, UWK I, sygn. 3290, k 43.
- ⁸¹ Tamże, sygn. 4122, k 35.
- ⁸² J. Tomicki, *Polska Odrodzona 1918 – 1939*, Warszawa 1988, s. 319.
- ⁸³ J. Holzer, *Mozaika polityczna*, s. 261 – 266.
- ⁸⁴ J. Tomicki, *Polska Odrodzona*, s. 313.
- ⁸⁵ B. Wojtanowska, *Żydzi w Jędrzejowie (maszynopis w posiadaniu właściciela)*, s. 111.
- ⁸⁶ AP Kielce UWK I, sygn. 480, k 48.
- ⁸⁷ Tamże, sygn. 481, k 20.
- ⁸⁸ B. Wojtanowska, *Żydzi w Jędrzejowie*, s. 114.
- ⁸⁹ Tamże, s. 117.
- ⁹⁰ Tamże, s. 120.
- ⁹¹ Tamże, s. 130.
- ⁹² AP Kielce UWK U, sygn. 491, k 32.
- ⁹³ Tamże, k 33.
- ⁹⁴ B. Wojtanowska, *Żydzi w Jędrzejowie*, s. 132.
- ⁹⁵ A. Penkół, *Żydowskie ślady w województwie kieleckim i radomskim*, Radom 1992, s. 41.
- ⁹⁶ B. Wojtanowska, *Żydzi w Jędrzejowie*, s. 133.
- ⁹⁷ Tamże, s. 136.
- ⁹⁸ Tamże, s. 136.
- ⁹⁹ Tamże, s. 137.
- ¹⁰⁰ Tamże, s. 138.
- ¹⁰¹ A. Ajnenkel, *Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1975, s. 101.
- ¹⁰² *Statystyka Polski, Wybory do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 5 i 12 listopada 1928*, Warszawa 1930, s. 23.
- ¹⁰³ Tamże, s. 23.
- ¹⁰⁴ Tamże, s. 23.
- ¹⁰⁵ Tamże, s. 23.
- ¹⁰⁶ Tamże, s. 23.
- ¹⁰⁷ T. Rzepecki, K. Rzepecki, *Sejm i Senat 1928 – 1933*, Poznań 1928, s. 50.
- ¹⁰⁸ Tenże, s. 183.
- ¹⁰⁹ R. Renz, *Społeczności małomiasteczkowe w województwie kieleckim w latach 1918 – 1939*, Kielce 1990, s. 163.
- ¹¹⁰ Tamże, s. 175 – 176.
- ¹¹¹ Tamże, s. 176.
- ¹¹² *Statystyka Polski, Seria C, Zeszyt 4. Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 roku*, Warszawa 1935, s. 23.
- ¹¹³ J. Borkowski, *Stronnictwo Ludowe na Kielecczyźnie w latach 1931 – 1939*, Warszawa 1968, s. 30.

- ¹¹⁴ Statystyka Polski, statystyka wyborów, s. 20.
- ¹¹⁵ R. Renz, Społeczności małomiasteczkowe, s. 180.
- ¹¹⁶ J. Bardoch, B. Leśnidorski, H. Pietrzak, Historia państwa i prawa polskiego, Warszawa 1976, s. 541.
- ¹¹⁷ Tamże, s. 542.
- ¹¹⁸ Ustawa samorządowa. Ustawa z dnia 23 marca 1933 roku. Dz. U. Rz. P., nr 35, poz. 294, Lwów 1933, s. 15 – 16.
- ¹¹⁹ L. Rajkowska, Wybory do samorządu terytorialnego w powiecie jędrzejowskim w latach 1918 – 1939, Kielce 1978 (maszynopis pracy magisterskiej), s. 82.
- ¹²⁰ AP Kielce, UWK I, sygn. 2874, k 4 – 5.
- ¹²¹ Tamże, sygn. 2644, wybory do rad gminnych i gromadzkich.
- ¹²² Tamże.
- ¹²³ Tamże, sygn. 3937, k. 17.
- ¹²⁴ Tamże, sygn. 4384, Meldunek sytuacyjny do wyborów gromadzkich w 1938 roku.
- ¹²⁵ Tamże, sygn. 3991, Wybory do rad gminnych w powiecie Jędrzejów w 1939 roku.
- ¹²⁶ AP Kielce, UWK I, sygn. 3635, k 130.
- ¹²⁷ Tamże, k 132.
- ¹²⁸ AP Jędrzejów, AmJ, sygn. 30, k 2.
- ¹²⁹ Tamże, k 65.
- ¹³⁰ AP Kielce, UWK I, sygn. 2639, k 43.
- ¹³¹ Tamże, sygn. 4126, k 8.
- ¹³² Tamże, sygn. 4122.

Przypisy do rozdziału IV

- ¹ R. Renz, Życie kulturalne i działalność społeczna ludności małomiasteczkowej na Kielecczyźnie w II Rzeczypospolitej, W: Miasteczka polskie w XIX i XX wieku, Kielce 1994, s. 296.

- ² S. Wiech, Miasteczka guberni kieleckiej w latach 1870 – 1914. Zabudowa – rozwój – społeczeństwo, Kielce 1995, s. 211.
- ³ J. Szaflik, Dzieje ochotniczych straży pożarnych, Warszawa 1985, s. 305.
- ⁴ Cz. Wrona, Działalność ochotniczych straży pożarnych w powiecie jędrzejowskim w okresie międzywojennym, Kielce 1979, s. 38 – 39.
- ⁵ Tamże, s. 39.
- ⁶ J. Szaflik, Dzieje ochotniczych straży, s. 306.
- ⁷ Cz. Wrona, Działalność ochotniczych straży, s. 43 – 44.
- ⁸ R. Renz, Życie codzienne, s. 299.
- ⁹ J. Roszko, S. Bratkowski, Ostatki staropolskie.
- ¹⁰ M. Meducka, Prowincjonalny teatr żydowski w Królestwie Polskim przed 1914 rokiem (na przykładzie Kielecczyzny), W: Życie społeczno – kulturalne ośrodków lokalnych ziem polskich w dobie powojennej (1864 – 1914), pod red. M. Adamczyka i A. Notkowskiego, Kielce – Warszawa 1993, s. 77.
- ¹¹ M. Pawlina – Meducka, Kultura Żydów województwa kieleckiego (1918 – 1939), Kielce 1993, s. 136.
- ¹² W. Caban, M. Meducka, Materiały do Początku życia teatralnego w Kielcach w pierwszej połowie XIX wieku, Kieleckie Studia Historyczne 1993, s. 179.
- ¹³ APJ, SPJ, sygn. 46, k 154 – 155.
- ¹⁴ APJ, SPJ, sygn. 46, k 82 83.
- ¹⁵ K. Urbański, Kino żydowskie w Kielcach w latach 1909 – 1939 na tle kinematografii krajowej, W: Kultura Żydów..., s. 203.
- ¹⁶ APK, UWK I, sygn. 3927, k 2, APJ, SPJ, sygn. 25.
- ¹⁷ K. Urbański, Kino Żydowskie..., s. 209.
- ¹⁸ APJ, SPJ, sygn. 25, sygn. 29, k 90.
- ¹⁹ S. Adamczyk, Zabawy i rozrywki naszej młodości, Biuletyn Koleżeńskiego Koła Jędrzejowiaków 1980, s. 29.
- ²⁰ J. Filipkowska – Szemplińska, Biblioteki publiczne i ogólnokształcące w Sandomierskim, Radomskim i Kieleckim (powiaty), W: Pamiętnik Świętokrzyski 1930, Kielce 1931, s. 354.

²¹ M. Meducka, Ruchome biblioteki samorządowe w województwie kieleckim w latach 1920 – 22, *Studia Kieleckie* 1988, nr 1, s. 59.

²² J. Filipkowska – Szemplińska, *Biblioteki publiczne...*, s. 354.

²³ R. Renz, *Życie kulturalne...*, s. 304.

²⁴ A. Adamczyk, Cztery epoki prasy Kielecczyny 1811 – 1956, Kraków – Kielce 1991, s. 192.

²⁵ Tamże, s. 192.

²⁶ R. Renz, *Życie kulturalne...*, s. 304.

²⁷ APJ, SPJ, sygn. 7, k 5.

²⁸ A. Potkowski, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (1906 – 1931) na terenie województwa kieleckiego, W: *Pamiętnik Świętokrzyski* 1930, Kielce 1931, s. 383 – 386.

²⁹ Muzeum Przypkowskich w Jędrzejowie, Zbiory prywatne rodziny Przypkowskich, sygn. 8.

³⁰ APK, UWK I, sygn. 3169, k 42.

³¹ APK, UWK I, sygn. 3341, k 176.

³² APK, Akta Kurii Diecezjalnej, sygn. OD – 2/4, k 30 – 33.

³³ APJ, sygn. 45, k 5.

³⁴ APK, UWK I, sygn. 3373.

³⁵ APJ, SPJ, sygn. 6, k 30.

³⁶ APJ, SPJ, sygn. 472, k 30.

³⁷ APJ, SPJ, sygn. 478, k 13 – 14.

³⁸ A. Sokół, Z dziejów Seminarium Nauczycielskiego w Jędrzejowie w latach 1872 – 1936, W: *Przegląd Historyczno – Oświatowy* 1974 nr 4, s. 531 – 534.

³⁹ Tamże, s. 535.

⁴⁰ APJ, SPJ, sygn. 4732 bs.

⁴¹ A. Sokół, Z dziejów... s. 535.

⁴² Tamże, s. 541.

⁴³ A. Sokół, *Szkolnictwo i oświata w powiecie jędrzejowskim, Zarys dziejów do roku 1945*, Kraków 1973, s. 191.

⁴⁴ A. Artymiak, W pięćdziesiąt rocznicę strajku szkolnego w Seminarium Nauczycielskim w Jędrzejowie, W: *Słowo Tygodniowe* 1955 nr 31, s. 1

⁴⁵ A. Sokół, Z dziejów..., s. 533.

⁴⁶ APJ, SPJ Sygn. 473, k 4.

⁴⁷ Tamże, k 5.

Bibliografia

I ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Kielcach
Urząd Wojewódzki Kielecki I
Starostwo Powiatowe Kieleckie
Archiwum Państwowe w Jędrzejowie
Akta miasta Jędrzejowa
Starostwo Powiatowe Jędrzejowskie

II ZBIORY MUZEALNE I INNE

Muzeum Państwowe im. Przypkowskich w Jędrzejowie
Zbiory prywatne rodziny Przypkowskich
Zbiory prywatne autora pracy

III ZBIORY STATYSTYCZNE

Statystyka Polski, Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania, Ludność, Stosunki zawodowe, Województwo kieleckie, Warszawa 1927
Statystyka Polski, Seria C, z 86. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 roku. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo kieleckie, Warszawa 1938
Statystyka Polski, Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 5 i 12 listopada 1922, Warszawa 1926
Statystyka Polski. Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 roku, Warszawa 1930
Statystyka Polski. Seria C, Zeszyt 4, Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 roku, Warszawa 1935

IV PRASA

Gazeta Kielecka 1931

V PAMIĘTNIKI I WSPOMNIENIA

Pamiętnik Świętokrzyski 1930, Kielce 1931

VI OPRACOWANIA

Adamczyk S., Z historii Seminarium Nauczycielskiego w latach 1916 – 1936, W: Stulecie Zakładu Kształcenia Nauczycieli, Jędrzejów 1972
Ajenkiel A., Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej, Warszawa 1975
Barciński F., Geografia gospodarcza województwa kieleckiego, Kielce 1931
Bardoch J., Leśnodorski B., Pietrzak M., Historia państwa polskiego, Warszawa 1976
Borkiewicz S., Historia organizacji społeczno – rolniczych w województwie kieleckim (1898 – 1933), Kielce 1934
Borkiewicz S., Linowski Z., Monografia historyczna i gospodarcza powiatu jędrzejowskiego, Kielce 1937
Borkowski J., Ruch ludowy na Kielecczyźnie w latach międzywojennych, W: Z dziejów Ziemi Kieleckiej 1918 – 1944, Warszawa 1970
Borkowski J., Stronnictwo Ludowe na Kielecczyźnie w latach 1931 – 1939, Warszawa 1968
Filipkowska – Szemplińska J., Biblioteki publiczne i ogólnokształcące w sandomierskim, radomskim i kieleckim, W: Pamiętnik Świętokrzyski 1930, Kielce 1931
Grzywna J., Oświata i kultura w powiecie kieleckim w latach 1918 – 1939, Kielce 1977
Grzywna J., Szkolnictwo powszechne i oświata pozaszkolna w województwie kieleckim w latach 1918 – 1939, Kielce 1984
Holzer J., Mozaika polityczna II Rzeczypospolitej, Warszawa 1974
Iwaniak S., Wieś i rolnictwo województwa kieleckiego, W: Społeczeństwo województwa kieleckiego wobec niepodległości 1918, Kielce 1991

Ihnatowicz I., Mączka A., Zientara B., Społeczeństwo polskie od X do XX wieku, Warszawa 1979

Koba – Ryszewska T., Przeszość administracyjna ziem województwa kieleckiego, W: Z dziejów Ziemi Kieleckiej 1918 o 1944, Warszawa 1970

Kumaniecki W., Ustrój państwowy władz administracyjnych na ziemiach polskich, Kraków 1931

Lato S., Ruch chłopski na Kielecczyźnie 1864 – 1931, W: Z dziejów ruchu ludowego na Kielecczyźnie pod red. s. Lato, Warszawa 1970

Ławnik J., Działalność Komunistycznej Partii Polski w województwie kieleckim w latach 1926 – 1938, Kielce 1994

Ławnik J., Polska Partia Socjalistyczna w województwie kieleckim w latach 1918 – 1939 w świetle materiałów administracji państwowej. Stan organizacyjny, Kielce 1996

Markowski M. B., Robotnicy przemysłowi w województwie kieleckim 1918 – 1939, Warszawa 1980

Markowski M.B., Sfery przemysłowe i ziemiaństwo w województwie kieleckim 1918 – 1939, Kielce 1990

Meducka M., Instytucje oświatowo – kulturalne Żydów z małych miasteczek Kielecczyzny w latach 1918 – 1939, W: Miasteczka polskie. Z dziejów formowania się społeczności pod red. R. Kołodziejczyka, Kielce 1992

Meducka M., Prowincjonalny teatr żydowski w Królestwie Polskim przed 1914 r., W: Życie społeczno – kulturalne ośrodków lokalnych ziem polskich w dobie popowstaniowej pod red. M. Adamczyka i A. Notkowskiego, Kielce – Warszawa 1993

Meducka M., Ruchome biblioteki samorządowe w województwie kieleckim w latach 1920 – 22, W: Studia kieleckie 1998

Mieszczankowski M., Struktura agrarna Polski międzywojennej, Warszawa 1960

Naumiuk J., Ruch patriotyczny na Kielecczyźnie do 1948 roku, Warszawa 1986

Naumiuk J., Ziemia Jędrzejowska po 1918 roku, W: Ziemia Jędrzejowska, oprac. J. Warchoł, Kraków 1971

Pawlina – Meducka M., Życie kulturalne Kielc 1918 – 1939, Warszawa – Kraków 1983

Pazdura J., Badania nad dziejami rzemiosła na Kielecczyźnie, Kielce 1973
Przeniosło M., Ruch wywrotowy w województwie kieleckim 1918 – 1926, Kielce 1995

Rojkowska L., Wybory do samorządu terytorialnego w powiecie jędrzejowskim w latach 1918 – 1939, Kielce 1978 (maszynopis pracy magisterskiej)

Renz R., Rzemieślnicy województwa kieleckiego w okresie międzywojennym, W: Drobnomieszczaństwo XIX i XX wieku, pod red. S. Kowalskiej – Glikman, t. I, Warszawa 1984,

Renz R., Rzemiosło województwa kieleckiego w okresie międzywojennym. Aspekty społeczne i gospodarcze, Warszawa – Kraków 1984

Renz R., Życie codzienne w miasteczkach województwa kieleckiego 1918 – 1939, Kielce 1994

Rosset E., Demografia Polski, Stan, rozmieszczenia i struktura ludności
Rudnicki S., Obóz Narodowo – Radykalny, Warszawa 1985

Sokół A., Szkolnictwo i oświata w powiecie jędrzejowskim. Zarys dziejów do roku 1945, Warszawa – Kraków 1973

Sokół A., Z dziejów Seminarium Nauczycielskiego w Jędrzejowie w latach 1872 – 1936, W: Przegląd Historyczno – Oświatowy 1974

Szaflik J., Dzieje ochotniczych straży pożarnych, Warszawa 1985

Tomicki J., Polska odrodzona 1918 – 1939, Państwo – Społeczeństwo – Kultura, Warszawa 1988

Wiech S., Miasteczka guberni kieleckiej w latach 1870 – 1914, Zabudowa – Rozwój – Społeczeństwo, Kielce 1995

Wapiński R., Narodowa Demokracja 1893 – 1993, Wrocław 1980

Wojtanowska B., Żydzi w Jędrzejowie w okresie międzywojennym, Jędrzejów 1996 (maszynopis w posiadaniu właściciela)

Wrona Cz., Działalność ochotniczych straży pożarnych, Warszawa 1985

Zwierzchowski W., Parafia bł. Wincentego Kadłubka w Jędrzejowie 1913 – 1939, Kraków 1998

Spis tabel

Tabela 1. Ludność powiatu jędrzejowskiego w latach 1921 – 1931

Tabela 2. Ludność miasta Jędrzejowa w latach 1921 – 31

Tabela 3. Liczba ludności w mieście i osadach w powiecie jędrzejowskim w 1921r.

Tabela 4. Ludność miasta Jędrzejowa wg płci w latach 1921 i 1931

Tabela 5. Mężczyźni w powiecie jędrzejowskim w 1921 i 1931r. wg grup wiekowych).

Tabela 6. Wykształcenie ludności w powiecie jędrzejowskim w 1921 roku.

Tabela 7. Ludność w wieku 10 lat i więcej oraz w wieku niewiadomym według umiejętności czytania i pisanie w 1931r.

Tabela 8. Ludność powiatu jędrzejowskiego według wyznania religijnego w 1921 roku.

Tabela 9. Ludność Jędrzejowa w 1921 i 1931 roku według wyznania.

Tabela 10. Stosunki wyznaniowe i narodowościowe w poszczególnych gminach powiatu jędrzejowskiego.

Tabela 11. Ludność Jędrzejowa w 1931r. według języka ojczystego.

Tabela 12. Powierzchnia zasiewów roślin zbożowych w hektarach, w latach 1931 i 1938

Tabela 13. Obszar lasów w hektarach w latach 1880 – 1931 w powiecie jędrzejowskim

Tabela 14. Podział lasów według przynależności w hektarach

Tabela 15. Stan koni w powiecie jędrzejowskim w roku 1930 i 1931

Tabela 16. Ilość owiec w powiecie jędrzejowskim w latach 1930 i 1931

Tabela 17. Ceny płodów rolnych na targu w Jędrzejowie w 1927 i 1932

roku w złotych

Tabela 18. Produkcja gipsu w kopalniach gipsu należących do Fabryki Gipsu „Renesans” w Jędrzejowie w 1930 i 1931 roku

Tabela 19. Wyniki wyborów do Sejmu w 1928r. w powiecie jędrzejowskim.

Tabela 20. Liczba głosów otrzymanych w Jędrzejowie i gminach wiejskich w wyborach 1928r.

Tabela 21. Liczba głosów otrzymanych w Jędrzejowie i gminach wiejskich w wyborach sejmowych 1930r.

Tabela 22. Wyniki wyborów do rad gminnych w powiecie jędrzejowskim w roku 1934.

Tabela 23. Wybory do Rady Miejskiej w Jędrzejowie z dnia 8 II 1931r.

Tabela 24. Stan radnych pod względem przynależności partyjnej w Jędrzejowie w 1931r.

Tabela 25. Wykaz członków Rady Miejskiej i Magistratu m. Jędrzejów w 1932 roku.

Tabela 26. Wybory do Rad Miejskich w powiecie jędrzejowskim w 1934r.

Tabela 27. Wyniki wyborów do Rady Miejskiej Jędrzejowa w 1934r.

Tabela 28. Poziom organizacyjny szkolnictwa w powiecie jędrzejowskim w latach 1932 i 1933

Tabela 29. Ilość szkół w roku 1937/38